

ELLENFÉL ÉS ELLENSÉG A POLITIKÁBAN*

Szabó Márton

(politológus, tudományos tanácsadó, MTA PTI;
egyetemi tanár, ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A dolgozat azt a nézetet képviseli, hogy az ellenfél és az ellenség a demokratikus politika két kulcskategóriája mind elméleti mind gyakorlati szempontból. Az ellenfél azért, mert a demokrácia kompetitív jellegű, az ellenség pedig azért, mert a demokráciának is van határa, amit az ellenfelek az ellenség megnevezésével jelölnek meg. A dolgozat a problémát négy nagyobb egységben mutatja be. Először vázolja azt a történeti-politikai szituációt, amelyben az ellenfél s az ellenség viszonya fontos tényezővé vált. Ennek három eleme volt: az állam és a társadalom közötti határ bizonytalansága, a pártpolitika domináns-sá válása és a politika általános medialitása. Ezután bemutatja azokat a politikaelméleti megfontolásokat, amelyek reflektáltak a helyzetre, nevezetesen Carl Schmitt, Reinhart Koselleck, Murray Edelman és Ernesto Laclau felfogását. Ezt követően a gyakorlati politizálás néhány fontos elemét elemzi, mindenekelőtt az ellenségkonstruálás státusát a demokratikus politikai gyakorlatban és a konstrukció diszkurzív eljárásait. Végezetül ad egy rövid vázlatot az 1990 utáni magyarországi helyzetről, amelynek az volt a jellemzője, hogy ellenségkonstrukciók révén a jobboldal a nemzetből, a baloldal pedig a demokrácia közösségéből igyekezett kiszorítani politikai ellenfelét.

KULCSSZAVAK ■ ellenfél ■ ellenség ■ politikaelmélet ■ diskurzus ■ Magyarország

Az ellenfél és az ellenség – szereplők tekintetében – a demokratikus politika két kulcskategóriája mind elméleti mind gyakorlati szempontból. Az ellenfél azért, mert a demokrácia *kompetitív* jellegű, vagyis ellenfelek küzdelme. Az ellenség pedig azért, mert a demokráciának is van *határa*, amit az ellenfelek az ellenség megnevezésével jelölnek ki.

Előadásomban érinteni fogom mind az elméleti mind a gyakorlati kérdéseket. Először vázolom a történeti-politikai szituációt, amelyben az ellenfél s az ellenség viszonya fontos tényezővé vált, majd bemutatom azokat a politikaelméleti megfontolásokat, amelyek reflektáltak a helyzetre. Utána a gyakorlati politizálás néhány fontos elemét mutatom be, mindenekelőtt az ellenségkonstruálás státusát és eljárásait. Végezetül adok egy rövid vázlatot az 1990 utáni magyarországi helyzetről, jelezve néhány általánosabb összefüggést is.

* Elhangzott a Bibó István-díj átvételekor, a Magyar Politikatudományi Társaság éves közgyűlésén, 2006. december 16-án. Jelen tanulmány az előadás szövegének jegyzetekkel, hivatkozásokkal és bibliográfiával kiegészített változata.

I.

Az ellenfél és az ellenség egymáshoz viszonyított létezése és értelmezése a huszadik században vált a politikai praxis egyik meghatározó vonásává. Az ellenség elleni küzdelem természetesen korábban is része volt a közösségek életének, ám állami feladatként. Ez változott meg a huszadik században. Az ellenség egyrészt belsővé vált, másrészt társadalmasodott, azaz a politikai ellenfél kiszorításának eszköze lett és elvesztette intézményi státusát.

Vajon milyen változások vezettek ehhez a szituációhoz? Úgy látom, hogy ennek három döntő eleme volt.

Az első: bizonytalanná vált *az állam és a társadalom* közötti határvonal, vagy ahogyan sokan fogalmaztak a század első felében, az állam (a kontinensen is) megszűnt a politika centruma lenni. Korábban a közösség életét a tradicionális struktúrákhoz kötődő állami intézmények irányították, a politika csak ezen állami keretekben való működést jelentette, ám a polgárság demokratizálási igénye és praxisa bizonytalanná tette a jól-strukturált állapotot. Egyrészt önállósodtak a különböző társadalmi tevékenységi területek, főleg a gazdaság, másrészt a szabad polgárok különféle szervezeteket hoztak létre azzal az igénnyel, hogy politizáljanak, függetlenül az államtól.¹ A huszadik század elejére aztán általánossá és kétségbevonhatatlanná vált, mind Európában mind Amerikában, hogy a társadalom, a maga bizonytalan formáival szintén része mind a kül- mind a belpolitikának. Ez még a fegyveres küzdelmekben is megjelent, gondoljunk a gerilla, a partizán, a hitharcos vagy terrorista tevékenységére, akik a háborúk nem állami szereplői.²

A második elem. A *politikai részvétel* általánossá vált és kibontakoztak a *pártpolitikai küzdelmek*. A demokratikus politikai gyakorlat térhódítása azt jelenti, hogy az európai társadalmak fokozatosan lebontották a korlátokat, amelyek az emberek politikai részvétele előtt álltak: a teljes jogú felnőtt állampolgárok egyben teljes jogú politikai alanyokká váltak. Kialakultak ennek az új politizálási módnak a formái, amely a hatalmi centrumok megszerzése tekintetében a *pártokat* juttatta kulcspozícióba.³ Pártok vagy pártszerű elkülönülések természetesen korábban is voltak, de a politikai párt a huszadik században vált a politikai cselekvések centrumává, amely azóta is meghatározó módon alakítja a politika egész masinériáját és jellegét, beleértve ebbe a politikáról való gondolkodást is. Míg korábban a pártokra és frakciókra úgy tekintettek, mint amelyek veszélyeztetik a közjót és a politikai rendszer szilárdságát, addig a 19. század végére a párt elfogadott, sőt meghatározó politikai tényezővé vált.

A harmadik vonás a politika *médialitása*. Azaz a politika általánosan is *közvetítetté* vált mind szervezetileg mind az értelmezést tekintve. A képviseleti demokrácia hosszú küzdelemben ugyan, de meghatározó formává vált,⁴ ám a politika közvetettsége nemcsak a választási procedúrákhoz és a képviselők szervek működéséhez kapcsolódik, hanem a politika „érzékeléséhez” és értelmezéséhez is. A német *Vertreten* és *Darstellen* szavak különbsége jól kifejezi a helyzetet. *Vertretung*, azaz a képviselet csak azért lehetséges, mert van *Darstellung*, azaz megjelenítés, vagyis a személyes és eszmei helyettesítés egymást feltételezik, a képviselő egyben értelmező is.⁵ Ez azt jelenti, hogy a *közjő* nincs rögzítve sem intézményi,

sem perszonális, sem eszmei alapon, ezért kulcskérdéssé válik annak eldöntése, hogy mi a köz és a közügy, sőt egyáltalán mi micsoda a politikában. Nevezik ezt a kommunikáció korának, a politika mediatizálódásának, amelyben a közvetített valóság lesz a valóság. Bárhog is, a politikában új intézmény és struktúráképző tényező jelentkezik, méghozzá tömegméretekben, nevezetesen, a politikai tudás és vélemény, a nyelv és a beszéd, amely nem dísz vagy lepel a realitás testén, hanem a politikai valóság alakító tényezője.

Mármost ha egyetlen mondatba akarom sűríteni az eddigieket, akkor a következőt mondanám: a huszadik században az európai politika egy új realitással szembesült, már nem az a kérdés, hogy ki az állam, hanem az, hogy *mi* az állam.⁶ Ez más vonatkozásban az a probléma, hogy vajon mi politika és mi nem politika, azaz mi konsituálja a politikát, mi és ki van belül és kívül a politikán.

II.

Ezekkel a problémákkal néhány jelentős gondolkodó már a század elején, és később is próbált szembenézni. Értelmezésük centruma az a kérdés, hogy a politika szereplői maguk mi módon vonják meg a politika határát, amely tevékenység egyszerre értelmezi magát a politikát, és nevezi meg azokat a személyeket, akik nem lehetnek tagjai a politikai közösségnek. Ez egy figyelemre méltó paradoxon: ha egyszer mindenki választó és választható, akkor kik azok, akik mégsem legitim tagjai a közösségnek. Azaz, ha egyszer minden, hogy úgy mondjam, „társadalmi tényező” politikai tényező lehet, akkor mi az, ami mégsem az.

Carl Schmitt az első egyike, aki már a század elején észrevételezi azt a problémát, hogy az állam elvesztette centrális szerepét a politikában, ami radikálisan átalakítja magát a politikát, sőt a politika értelmezését is. Az új helyzet megragadására új elméleti kategóriát vezet be, ez a „das Politische”, vagyis a ‘politikai’ fogalma, ami egy melléknév főnevesítése, jelentését pedig Schmitt a barát és az ellenség közötti megkülönböztetés képességében és tényében jelölte meg.⁷ Azt mondhatjuk tehát, hogy az átalakult politikai szituáció első nagyhatású elméleti értelmezésében egyrészt az ellenség kerül kulcsszerepbe, másrészt ez a szereplő egy definíciós tevékenység révén létezik, miközben ennek a megkülönböztetésnek, mint Schmitt is hangsúlyozta, egzisztenciális súlya és tétje van.⁸ Kétségtelen, hogy Schmitt nem foglalkozott az ellenfél és az ellenség viszonyával, sőt az ellenfelek rivalizálást kifejezetten nem politikainak tekintette.

Reinhart Koselleck nagyszabású fogalomtörténeti elemzése és elmélete, amely már egy későbbi időszakban formálódott ki, a ellenségteremtés *gondolati struktúráit és nyelvi eljárásait* igyekezett megragadni. Amikor elemzi a keresztények pogányokról szóló szövegeit, vagy a magukat übermenscheknek tekintők véleményét az úgynevezett untermenschekről, akkor elsősorban arra kíváncsi, hogy mi módon állnak elő a kirekesztő kategóriák, milyen igény szüli őket, és mi a sorsuk. Úgy látta, hogy minden politikai közösség cselekvőképessége érdekében szükségképpen elválasztja magát más politikai közösségektől.⁹ A másik ember ellenség-

ként való megnevezése *eredendően* akceptálható különbségekre épül: a másik máshol lakik, más nyelven beszél, más szokásokat követ, más eszmékben hisz, vagy csak egyszerűen nő vagy férfi. Ezekből úgy lesznek ellenségkonstruáló kategóriák, hogy használóik a névre egyetemességigényt jelentenek be, és értékelésre használják a megnevezést. Koselleck beszél a pártokról is. Ha egy párt elfogadja más párt létezését nemcsak legálisnak, hanem legitimnek is, akkor ellenfelei vannak. Ha azonban úgy tekint magára, hogy ő a párt, az egyetlen, amely megérdemli ezt a nevet, mert csak neki vannak igaz eszméi, és csak ő tudja, hogy mit kell tenni, akkor a többiek elindította az ellenséggé változtatás útján, akiket nem legyőzni kell, hanem felszámolni.¹⁰

Schmitt és Koselleck politikai értékrendszere a konzervativizmushoz áll közel, ezért is hangsúlyozták a politikai közösség egységét. Murray Edelman amerikai politológus viszont a klasszikus liberális értékek mentén elemzi az ellenségkonstrukciókat. Egyrészt felhívja a figyelmet arra a jól ismert tényre, hogy többnyire a kiszolgáltatott csoportok tagjait tekintik ellenségnek, másrészt utal rá, hogy a politikai szövetséges néha átváltozik ellenséggé és viszont. Külön is foglalkozik az ellenségteremtés nyelvi eljárásaival, amelynek során, mint mondja, a diskurzus sohasem leírja a meglévőt, hanem realitást teremt, mert mint írja, „nem a károkozás számít, hanem a tulajdonítás”.¹¹ Úgy látja, hogy az ellenségkonstruálás szimpla politikai haszonszerzésért történik. A probléma csak az, véli Edelman, aki, mint látjuk, alapvetően empirikusan közelíti meg témánkat, hogy ilyen módon a politizálás az emberekben élő sérelmekre, félelmekre és irigységre épül, felerősödnek a társadalomban az indulatok és az ellentétek, a problémákra könnyű, de eredménytelen megoldást kínálnak.¹² Sőt, így a politika nem építés és gyarapítás, hanem vég nélküli hatalmi küzdelem, békés polgárháború lesz.

A posztmarxista Ernesto Laclau, aki egyébként az essexi diskurzuselméleti iskola alapítója, alapvetően elméletileg közelíti meg a kérdést. Posztstrukturalista gondolkodóként úgy érvel, hogy nem létezik tökéletesen zárt rendszer, mert a rendszereknek határa van. A határ azonban maga az ellentmondás. Egyrészt mindig van valami, ami rajta túl van, hiszen ezért határ. Másrészt viszont, ha egy adott rendszerből egy rajta túli valóságot tételezünk fel, akkor ez vagy még nem külső, vagy radikálisan ellentéte a meglévőnek, egyébként nem határ. Minden belsőt ezért egy vele antagonisztikus viszonyban álló külső hoz létre. „Politikai terminológiákban fogalmazva – írja – például az ellenség, amely lehetővé teszi mindazon erők egységét, amelyekkel ez az ellenség szemben áll.”¹³ A kis sé bonyolult felfogás politikai implikációja nyilvánvaló. Laclau szerint a társadalomból elvileg kiiktathatatlanok a politikai antinómiák, ezért élesen elutasítja a megbékélestéoriekat, mert védik a *status quót*. Figyelemre méltó, hogy az iskola második generációja már nem osztja ezt a felfogást, mint Aletta Norvál írja: „a társadalmi megosztottságot más terminusokban is el lehet gondolni, nem csak barát–ellenség–viszonyként.”¹⁴ Annál is inkább, írja egy másik szerző, mert ezek a megosztottságok nem az emberi lényegből, a társadalmi racionalitásból, a politika általános természetéből következnek. „Inkább relációs módon, a *diskurzus* részeként jönnek létre”.¹⁵

III.

Előadásom következő részében éppen ezzel foglalkozom. Azaz, hogyan állnak elő a politikai ellenségek, és mi módon lesznek a gyakorlati politika részévé. Először a tevékenység státusáról, utána az eljárásairól beszélnék.

A demokrácia, mint tudjuk, mind az egyének mind a szervezetek vonatkozásában, ellenfelek küzdelme.¹⁶ Ez a közhely azt jelenti, hogy bárki, aki belép a demokratikus politika világába, ott ellenfelekkel fog találkozni, és őt magát is, bármit gondol és mond magáról, mások minimum saját ellenfelüknek fogják tekinteni. Ennek következtében politikai ellenségnek azok tekintik a másik felet, és hozzá ekképpen viszonyulnak, akik egyébként egymás legális politikai ellenfelei.

A demokráciák praxisában mind elméleti mind gyakorlati szempontból két figyelemreméltó új jelenséggel találkozunk. Egyrészt az ellenség, amely ellen egy potens legitim politikai szereplő fellép, nem védtelen kisebbség vagy háborús külső ellenség – lehetnek ezek is természetesen –, hanem *egy másik potens legitim belpolitikai szereplő*. Másrészt ezeket az akciókat nem az állami szervek kezdeményezik és irányítják, hanem a társadalom különböző szerveződési, elsősorban a pártok. Amikor az államhatalmi szervek tekintenek valakiket ellenségnek, akkor ez egy klasszikus külső vagy belső háborús szituáció vagy akció. Sőt a demokrácia állami szervei attól is tartózkodni szoktak, hogy gyűlöletes ellenséget fabrikáljanak a gyenge, a kis létszámú, az átlagtól eltérő életvitelű polgáraikból (sőt, az alkotmány szellemében óvni és védeni szokták őket az ilyen akcióktól, mentesíteni az így elszervedett hátrányoktól). A pártok azonban, mint tudjuk, néha élni szoktak ezzel az eszközzel, vagyis a kisebbségek ellenségként való kezelésével, nyilvánvalóan saját döntésük alapján, lényegében politikai térnyerési és haszonszerzési célból.

A potens politikai ellenfél tolása az ellenség pozíciója felé azonban más történet. Ez is döntés természetesen, vagyis nem objektív törvény vagy strukturális kényszer. Választás ez is, azonban mind morálisan mind episztemológiailag más a státusa, mint a kisebbségben lévők kirekesztésének. Hiszen nagyjából egyenrangú, azonos pozíciójú és egyenlő erejű felek élnek ezzel a lehetőséggel, ráadásul többnyire kölcsönösen. Ezért a cselekedet morális megítélése is összetett, nem olyan világosan válik el egymástól a jó és a rossz, mint az erőtlének és kiszolgáltatottak üldözésénél.

A választás azonban azt is jelenti, hogy *lehetséges* ekként cselekedni. Ez a politikálási mód lényegét illetően nem a politikusok lelkialkatából, jelleméből vagy gondolkodásából fakad, hanem a demokratikus politikai rendszer működéséből, amit a politika szereplői vagy kihasználnak vagy nem, ami esetleg már lehet habitus kérdése. A politikai rivalizálásnak az ellenségkonstruálás ugyanis nem külső, hanem *belső* tényezője. A pártok a hatékony politikai cselekvés érdekében például megpróbálják minimalizálni a vélemények, az eszmék, a programok kavalkádját, redukálni a politika kontingens természetét, vagyis megkísérelnek egyedül maradni a politika színpadán. A diktatúra a demokráciának nem külső tényezője, hanem belső határa.

Ugyanakkor a rivális politikai ellenség mindig *relációs, változó és értelmezett* ellenség. Azaz nem objektív, a résztvevőktől független és végérvényes státusú: az ellenfelek által tételezett politikai ellenség nem van, hanem volt és lesz, vagyis

mindig értelmezési és jelentésadási praxisban realizálódik. Magyarázni lehet bármilyen hozzá képest külső tényezővel, de mindig abban a szövegtermelési gyakorlatban születik meg, amely, mint Bourdieu mondta, áthatja a politikát, hiszen a politika nem hatalmat termel, hanem szövegeket, a politika ezekben és ezek által létezik.¹⁷ Vagyis a politikai ellenség konstruált, teremtett ellenség.

Vajon milyen *módon* történik ez a konstruálás? Az ellenségkonstruáló eljárás szemantikája és szintaxisa nem ismeretlen előttünk. Hangsúlyoznám, hogy ez a tevékenység alapvetően nem egy *tabula rasa* összerondítása önös célokból, hanem a társadalmi valóság sajátos szempontú értelmezése és megerősítése. Már az antik retorikák leírták a nyelvi formákat és eljárásokat, amelyekbe a másikat ilyenkor behelyezik, de beszélt erről a múlt század propagandairodalma, újabban pedig a marketing. Ilyen például a sztereotipizálás, az oppozíciók felállítása, a monológikus beszéd, a túláltalánosítás, a ráfogás, az érzelmek szítása és mások.¹⁸ Én azonban most a kevésbé vizsgált szemantikáról mondanék el néhány gondolatot.

A politika szereplői általában olyan módon csinálnak riválisukból ellenséget, hogy nem a másik politikai programjáról és stratégiájáról beszélnek, hanem az illető *személyéről*. Nem arról, hogy mi a közjó, és ezt miként lehet megvalósítani, hanem arról, hogy a riválisnak milyen negatív tulajdonságai és tettei vannak. Ez a politika *perszónifikálása*, ami azért lehet hatékony, mert az ember bonyolult jeltest; érzékelhető valósága, látványa és tettei összetett jelentéseket hordoznak, s azt a kérdést, hogy ki milyen ember, mik a motívumai, nemcsak a tapasztalat, hanem a tudomány is nehezen tudja megválaszolni.¹⁹

Ezért aztán a másik elfogadhatatlanságának és kártékonyságának prezentálásában a felek igen találékonyak lehetnek, és azok is szoktak lenni. A jóhiszemű választópolgár meglepetten szokta hallani, hogy milyen gyalázatos személyek kezében van az ország sorsa, milyen nemtelen és aljas emberek igyekeznek a hatalom közelébe férközni. A választások időszakában aztán mindez, az úgynevezett negatív kampányban, programszerű formát ölt, már-már rutinizálódik, pedig fölöttébb különös műveletről van szó. Gondoljuk meg, a politikai osztály tagjai *egymást, kölcsönösen, azaz együtt valamennyien*, a közösség politikai vezetésére alkalmatlan, sőt károkozó személyeknek nyilvánítják. Méghozzá három értelemben is: a tulajdonságok, tettek és közösségek tekintetében.

Amikor a tulajdonságokról van szó, akkor a másik *eszét és jellemét* teszik vita tárgyává. Emlékeztetnék arra, hogy az alkotmány a választó és választható személyek köréből éppen ezen elv alapján zárja ki a bűnözőket és a kiskorúakat, bár nem véglegesen. A politikai ellenfél útja fordított: ő teljes jogú politikai szereplő ugyan, de ellenfele szerint alkalmatlan a vezetésre. Vagy azért mert úgymond – bocsánat a kifejezésért – „hülye” vagy „jellemtelen alak”. Mindez nem stílus kérdése vagy pusztá handabanda, akiről ugyanis így beszélnek, azt vagy nem szabad a hatalom közelébe engedni, vagy ha már ott van, akkor el kell onnan távolítani, mert *sorszerűen* tönkre teszi a politikai közösséget. Nem hadigépezettel támad rá az országra, de pontosan olyan, mint azok, akik ezt teszik. Mint Grotius írta ezt közel négyszáz éve a háborúk keletkezésén és kimenetelén töprengve: hazug, csaló és rabló, akit csak a hatalom s a szerzés érdekel, ezért meg kell semmisíteni.²⁰

Az ellenségkonstruálás második nagy területe (a személyes tulajdonságok mellett) a *tettek* világa. Ahol is azon állítás körül forog a szó, hogy a politikai ellenfél *tudatos* károkozója a közösségnek. A szakirodalom ezt nevezi a politikai tettek *kriminalizálásának*. Miről van itt szó? Egyszerűen arról, hogy a másik fél politikai cselekedeteit, okkal vagy ok nélkül, a büntetőjog által üldözendő cselekedetnek állítják be. Aki nem azért tesz rosszat, mert nem ért ahhoz, amit tesz, hanem tudatosan, szándékosan okoz kárt a közösségnek. És itt nem konkrét bűnügyekről van szó, hanem az ellenfél politikájának *általános* átemeléséről a bűnözés világába. Márpedig a bűnözés kívül van a társadalmon, sőt üldözendő.

És ez az ellenségkonstruálás harmadik területe, vagyis azoknak a közösségi-politikai viszonyoknak a megmutatása, ahová az ellenfelem nem tartozhatna. Az ilyen politikai közösség mindig *átfogó* közösség, olyan tehát, amelyben elvileg a közösség minden tagja beletartozik. Amikor azonban valaki politikai riválisát ellenségként kezeli, akkor olyan módon igyekszik őt értelmezni és definiálni, hogy ne tartozzon bele ebbe a közösségbe. Akár még tartózkodhat is attól, hogy erős szavakkal illesse, de az ellenségkonstruálás legerősebb módját teremti meg azzal, ha riválisáról azt állítja, hogy nincs helye abban a politikai közösségben, ahová egyébként minden állampolgár vagy választópolgár tartozik. Ma két ilyen nagy, szimbolikus erejű, átfogó közösség van, a nemzet és a demokrácia, a hazafiak és a demokraták közössége.

IV.

Éppen ezen utóbbi szempont alapján mondanék el néhány gondolatot saját politikai praxisunkról, azaz a magyar politikai élet közelmúltjáról.²¹ Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy vajon éltek-e az ellenségkonstruálás eszközével hazánkban a jobb- és a baloldali pártjai a rendszerváltozás után, akkor talán egyetértenelek velem az itt ülők abban, bármelyik oldalhoz húz a szívük, hogy igen, mindkét oldal élt ezzel a taktikával, legfeljebb azt teszik hozzá, hogy okkal. Az egyik fél a nemzet érzelmi közösségéből, a másik a demokraták racionális közösségéből igyekezett kizárni a másik oldalt.

Az elmúlt évek baloldali diskurzusában a jobboldal gyakran lett olyan módon ábrázolva, mint amely átlépte a demokrácia határát, de legalábbis közel került ehhez. A kirekesztő tevékenység hívó szava az antidemokratikustól a fasisztáig terjedt. Ennek alapvető eljárása a *metonimikus túláltalánosítás* volt, nevezetesen, hogy az összetett struktúrájú jobboldal egy-egy megnyilatkozását és eseményét a baloldal prominensei az egész jobboldali politikára és annak vezetőire rávetítették. A jobboldal elhárító érveire s tetteire pedig rendre az volt a válasz, hogy az ilyen politikának igen nagy a veszélye, különösképpen ha utcai mozgósításokkal párosul, s az eszmei, sőt a szervezeti közelség miatt a veszély nem is pusztán képzeletbeli. Már a Demokratikus Charta is ezen idea jegyében szerveződött, de a nézet virulens maradt a Fidesz jobboldali fordulata után is. A jobboldal, mindenekelett a Fidesz, a higgadtabb hangok szerint sem *normális* jobboldali tömörülés, működésük

számtalan ponton *veszélyes* a demokráciára nézve, ezért vagy megváltoznak, vagy „kiírják” magukat a demokráciából.

A baloldal ellen irányuló ellenségkonstruáló taktika középpontjában pedig az a törekvés állt, hogy híveiket és vezetőiket kiszorítsák a *nemzeti* közösségből. Kezdetei már a kilencvenes évek elején megjelentek, de határozott formát a Fidesz orientációs váltása után öltött, összefüggésben azzal a *nominációs* eljárással, hogy a jobboldal önmagát nem jobboldalnak vagy konzervatívnak, hanem *nemzeti oldalnak* nevezte. Ez olyan értelmezési logika, amely a valóságot kizáró ellentétpárra osztja fel, így, aki nem nemzeti, az szükséggéppen nemzetietlen. Ezek az értelmezések és akciók a 2002-es választási kampányban, például a kokárdaakcióban kulmináltak. Azonban 2003-tól, nagyjából a szövetséggé alakulástól, a Fidesz újraértelmezte a nemzeti kategorizáció addigi taktikáját; a nemzet fogalmát megkísérelte a politikai közösség *minden* tagjára kiterjeszteni, függetlenül a pártpolitikai elkötelezettségektől. Vagyis a Fidesz az „egy a tábor egy a zászló” jelszóval nemcsak az összes jobboldali pártot kívánta egyesíteni, hanem megpróbált minél több választópolgárt is megnyerni. A törekvés sikertelen próbája a kettős állampolgárságról tartott népszavazás volt. Világossá vált, hogy egyrészt itt kibékíthetetlen törekvések állnak egymással szemben, legalább is adott pillanatban, másrészt a nemzeti elkötelezettség inkább megosztja, mint egyesíti a választópolgárokat, azaz nem írja felül a jobb és a baloldal megosztottságát. A „hogyan tovább” kérdésre a Fidesz 2006-ban válaszolt.

Én az ellenségkonstruáló, kiszorító és kizáró politikai taktika új szakaszát vélem felfedezni a 2006-os eseményekben. Ez a taktika a politikai közösséget *morális* közösségként határozza meg, azaz olyan demokratikus közösségként, amelynek tagjait közösen vallott erkölcsi elvek fűznek össze, de legalábbis kiírja magát a politikai közösségből az a személy vagy szervezet, aki és amely nem tartja be ezeket a normákat. Természetesen több ilyen érték és norma van, ezek közül 2006-ban egyetlen körül sűrűsödtek össze a kizárási akciók; az *igazmondás* körül. Ezzel kapcsolatban szabadjon két dolgot megjegyezni. Az egyik: a morális tematikájú kiszorítás *lehet* sikeres, de itt igen nehéz a kettős mérce alkalmazása; ha ellenfelem nem hazudhat, akkor én sem, egyébként nincs norma és nincs semmilyen politikai közösség. A másik: a politikai közösség morális közösség is, de elsősorúan nem az. Ezért a politikai működés átmoralizálása olyan vizekre tereli a politikai praxist, ahol nehezen vitatható nézetek feszülnek egymásnak, hiszen a morális értékek az ember evilági *végző választásai*, másrészt így a politikai ügyek megtárgyalása alárendelődik egy pánmorális érvelésnek, amelyben nehéz kompromisszumokat kötni.

Tanulság nincs. A politika ugyanis nem a tudósok igényei szerint változik, hanem a saját lehetőségei és kényszerei mentén. Előadásom zárásaként azonban még utalnék két fontos összefüggésre.

Az első annak az egyszerű ténynek a rögzítése, hogy a pártjaink ellenségkonstruáló tevékenysége tapasztalatom szerint felkészületlenül érte a választópolgárokat, az értelmiséget is. Sokan gondoltuk azt, hogy a többpárti demokrácia korrekt versengés lesz, békés szándékú deliberáció. Azt is tapasztalhatjuk,

hogy az emberek többsége nehezen viseli el az egyoldalú *pártbeszédet*, a verbális verőlegények fungálását. Még kevésbé szeretik, amikor a pártbeszédből ellenségkonstruálás lesz. Én azonban ma már hajlok arra a véleményre, hogy mindez a demokrácia *deficitje*, hiszen valamilyen mértéke és módja minden demokratikus országban előfordul.

A második megjegyzésem, hogy a kép azért nem teljesen sötét, és nem is homogén. Mint láttuk, az ellenségkonstruálás ugyan a demokrácia tényleges lehetőségeiből nő ki, de *differenciált* gyakorlat. Egyrészt nem folyik permanensen és azonos élességgel, főleg a kampányok erősítik fel, másrészt nem szokta áthatni a riválisok teljes tevékenységét, harmadrészt pedig nemcsak kiszorításra, hanem fontos dolgok megvitatására is alkalmat kínál. Az MSZP képviselői például, többször is, elsősorban 2004 után, elmondták, hogy mit értenek nemzeten, és hogyan szolgálják ők a nemzetet. A Fidesz vezetői pedig azt, hogy miért tekinthető demokratikusnak a közvetlen részvétel és a politikai akciózás. A politika társadalmasodása, pártosodása és mediatiszálódása korában vélhetően éppen ezek a reagálások, továbbá az ellenségkonstruálás természetlensége, és a választók általi elutasítás (mondjuk így: a belpolitikai békevágy) hordozza az ellenségkonstruáló praxis minimalizálásának lehetőségét.

JEGYZETEK

- ¹ Jürgen Habermas a polgári nyilvánosság kialakulása kapcsán írja le ezt a változást. Történeti vizsgálatának témánk szempontjából az a jelentősége, hogy a polgárság kialakulásának nemcsak jogi, gazdasági és intézményi vonatkozásait elemzi, hanem a politikai vonatkozásait is, különös tekintettel a politizálás új lehetőségeire és formáira (Habermas, 1999).
- ² Carl Schmitt Partizánkönyvét (Schmitt, 2002b) olvasva értettem meg, hogy a polgári fejlődés során a társadalom és a hatalom, a politika és az állam egymástól való elválasztása nemcsak a békés, hanem a háborús viszonyok tekintetében is bekövetkezett. Ezt a szakirodalomban nem kellően méltányolt fontos fejleményt vázoltam fel az egyik tanulmányomban (Szabó, 2004), és az öngyilkos terrorizmus jelenségét is ezen elválasztottság mentén kíséreltem meg értelmezni (Szabó, 2001).
- ³ Intézményi és cselekvésméleti szempontból a pártok három funkcióját szokták számbavevni: képviselet, versengés és kormányzás (Bihari, 1994; Bayer, 1999: 179–208; Enyedi-Körösenyi, 2001: 15–30). Én ehhez annyit tennék hozzá, hogy a pártok a modern tömegdemokrácia kitüntetett beszédhelyei, értük és általuk folyik a politikai küzdelem, ami létüket és működésüket kifejezetten képlékennyé teszi (Szabó, 2006a: 132–138).
- ⁴ A képviseletet mint a közvetítés intézményesedésének történetét elemzi Cs. Kiss Lajos tanulmánya (Cs. Kiss, 2003).
- ⁵ Gayatry Spivák hívja fel a figyelmet arra, hogy minden politikai alávetés diszkurzív taktikája a kétféle képviselet közötti különbség eltüntetése (Spivák, 1996).
- ⁶ Heller Ágnes így összegezte a változásokat: „Amikor valamely a politikai osztály – kaszt, rend vagy bármi más – tagjai az osztály tagjaiként cselekszenek, cselekvésük definíciószerűen politikai. A többiek tettei – bármilyenek legyenek is ténylegesen – nem politikai cselekedetek.

- [...] A premodern politikai intézmények átláthatóságát éppen az magyarázza, hogy e kultúrák azonosították a 'politikai'-t az osztály tagjainak cselekedetivel. [...] A kérdés ekkor nem az, hogy mi, hanem az, hogy ki az állam" (Heller, 1993: 6).
- ⁷ A kifejezés talán legfontosabb elméleti munkájának, A politikai fogalmának első mondata, és inverziója a kor jeles jogtudósa, Jelinek híres tézisének, aki úgy vélte, hogy a politika fogalmát az állam és a jog fogalma alapozza meg, ezért az állam léte előfeltételezi a politika létét. Schmitt szerint viszont fordítva van: „Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát” (Schmitt, 2002a: 15). Carl Schmitt 'politikai' fogalmát részletesen elemeztem egy tanulmányban, amelynek magyar nyelvű változata vizsgálja a fogalomhasználat előtörténetét is (Szabó, 2006b).
- ⁸ Schmitt ellenségfogalma döntően politikát értelmező kategória, azt fejezi ki, hogy szerinte ott van politika, ahol az ellenséget meg tudják nevezni, azaz meg tudják vonni a politikai közösség határát. Ugyanakkor Schmitt az ellenség fogalmát későbbi munkáiban igyekezett differenciálni, ilyen értelemben beszélt például konvencionális és abszolút ellenségről (Schmitt 2002b), sőt nála nem is két, hanem három alapvető szerep van, a barát, az ellenség és a semleges, amint ezt Leo Strauss írja híres értelmezésében (Strauss, 1932).
- ⁹ „Egy politikailag vagy társadalmilag egységes cselekvő közösség olyan fogalmak révén konstruálódik, amelyekkel körülhatárolja magát és kirekeszt másokat, azaz amelyek révén meghatározza saját magát.” (Koselleck, 2003: 242.)
- ¹⁰ Lásd: Koselleck, 1998; Koselleck, 2003.
- ¹¹ Edelman, 1998: 118. p.
- ¹² Ugyanakkor Edelman nem gondolta azt, hogy a politikából kiktathatók ezek a jelenségek, illetve mindezek szimbolikus, azaz szükségszerűen értelmezett megjelenése. (Edelman, 2004.)
- ¹³ Laclau 2005.
- ¹⁴ Norval 2000: 223. p.
- ¹⁵ Torfing 2004: 150. p.
- ¹⁶ Az ellenfelek státusáról adott elemzésem ennél részletesebb kifejtése megtalálható a Politikai idegen című könyvem 7. fejezetében (Szabó, 2006a:125–143.)
- ¹⁷ „A politikai mező felkínálta termékek valójában a társadalmi világ kifejezésének és észlelésének eszközei.” (Bourdieu, 1987: 10.)
- ¹⁸ Az ellenségkonstruálás nyelvi eljárásait elemzi és mutatja be a Politikai idegen 4. fejezete. (Szabó, 2006a: 71–83.)
- ¹⁹ Az ellenfelek, írja Murray Edelman, versenyeznek egymással, amelynek központi elemei a kalkuláció és a játék. „A játék ellenfélként definiálja a szembenálló feleket. A győzelemért folyik a versengés, amely lehet sportszerű, tisztességes és jóindulatú, mint ahogy sokszor az bizonyos szavazatokért vagy közjavakért – például egy új postahivatal felépítéséért vagy egy állami megrendelés elnyeréséért – folyó versenyben, de lehet halálosan komoly is, mint a kemény választási harc, a nemzetközi területi viták vagy akár a háború. Mindaddig, amíg a győztes stratégia kialakítása és végrehajtása a fő szempont, a másik fél csupán ellenfél, akár kicsi a tét, akár nagy.” (Edelman, 1998: 89–90.) Ha azonban a beszéd tárgya nem a másik alkalmazott taktikája, hanem „a szembenálló fél legbenső természete” (Edelman, 1998: 89), akkor „a cél nem a csata megnyerése, hanem inkább a másik fél elpusztítása.” (Edelman, 1998: 91.) Miközben pontosan tudható, véli Edelman, hogy „az ellenfelek és az ellenségek,

mint emberek között semmi olyan különbség nincs, ami alapján eleve az egyik vagy a másik kategóriába kellene sorolni őket. [...] A politikai »elleniségek« zöme semmi rosszat nem követett el, nem okozott kárt” (Edelman, 1998: 91).

²⁰ Grotius, 1960/II: 503–518.

²¹ Az előadás (és az írás) következő egysége a magyarországi politikai diskurzus áttekintő elemzése. A műfaj korlátai miatt azonban nincs mód arra, hogy az egyes állítások mellé adatokat rendeljek. Megállapításaim azonban empirikus kutatásokból származnak, amelyeket már hosszab ideje folytatunk és publikálunk a Politikai Diskurzuskutató Központban (www.mtapti.hu/pdk). Ezek az érdeklődők rendelkezésére állnak, elolvashatja őket. (Például: Szabó, 2003; Szabó, 2006a.; Szabó, 2006c.) Továbbá az olvasó is és a szerzői is egy közös politikai valóság részesei és alakítói, tehát bizonyos tények ismertek számunkra. Egy elemzés, úgy vélem, támaszkodhat ezekre, legfeljebb vitatható az adott konkrét értelmezés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bayer József (1999): *A politikatudomány alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Bihari Mihály (1994): Politikai pártok és szervezetek. In Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika?* Budapest, Századvég Kiadó. 146–165.
- Bourdieu, Pierre (1987): A politikai mező. (Anonim fordítás) In *Valóság* 1: 110–115.
- Cs. Kiss Lajos (2003): Parlamentarizmus és demokrácia. In *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae*. tom. XL (ann. 2003) 145–192.
- Edelman, Murray (1998 [1988]): Politikai ellenségek konstruálása. Fordította *Erdei Pálma*. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, Józsefvárosi Műhely Kiadó. 88–123.
- Edeleman, Murray (2004 [1964]): *A politika szimbolikus valósága*. Fordította *Hidas Zoltán*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Enyedi Zsolt – Körösi András (2001): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Grotius, Hugo (1960 [1625]): *A háború és a béke jogáról*. I, II, III. kötet. Fordította *Haraszti György, Brósz Róbert, Diósi György, Muraközy Gyula*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Habermas, Jürgen (1999 [1962]): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Fordította *Endreffy Zoltán, Glavina Zsuzsa*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Heller Ágnes (1993): A „politikai” fogalmának újragondolása. *Politikatudományi Szemle* 2: 5–17.
- Koselleck, Reinhart (1998 [1994]): Ellenségfogalmak. Fordította *Szabó Márton*. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, Józsefvárosi Műhely Kiadó. 12–23.
- Koselleck, Reinhart (2003 [1975]): Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. Fordította *Szabó Márton*. In Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz Kiadó. 241–298.
- Laclau, Ernesto (2005): Philosophical roots of discourse theory. In: www.essex.ac.uk/centre/TheoStud/frameset.asp?p=onlinepapers.asp Letöltés: 2005

- Norval, Aletta J. (2000): Trajectories of future research in discourse theory. In David Howart – Aletta J. Norval – Yannis Stavrakakis (eds.): *Discourse theory and political analysis. Identities, hegemonies and social change*. Manchester – New York, Manchester University Press, 219–236.
- Schmitt, Carl (2002a [1963]): A politikai fogalma. Előszóval és három korolláriummal kiegészített 1932-es szöveg. Fordította Cs. Kiss Lajos. *Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 6–102.
- Schmitt, Carl (2002b [1963]): A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához. Fordította Cs. Kiss Lajos. *Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 103–173.
- Strauss, Leo (1932): Anmerkungen zu Carl Schmitts' Der Begriff des Politischen. In *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Band 67. Heft 6. 732–749.
- Spivak, Gayatri (1996 [1988]): Szóra bírható-e az alárendelt? Fordította Mánfai Alice és Tornay László. In *Helikon* XLII. évf. 4: 450–483.
- Szabó Márton (2001): A láthatatlan ellenség. In *Kritika*, 12. szám, 8–12.
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton (2004) A politikai fogalmának elmélyítése. Carl Schmitt partizán-elméletéről. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 181–196.
- Szabó Márton (2006a): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- Szabó, Márton (2006b) Politics versus the Political: Interpreting 'das Politische' in Carl Schmitt. In *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* No. 12. May 2006. Special Issue on Conceptions of Politics. 27–42.
- Szabó Márton (2006c) szerk.: *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Torfin, Jakob (2004 [2002]): Diskurzuselemzés és a Laclau–Mouffe-féle poszt-strukturálisizmus. Fordította Szegedi Gábor. In *Politikatudományi Szemle* XIII. évf. 4: 149–153.

A SZABADSÁG PÁRT (AUSZTRIA)

Kurtán Sándor

(egyetemei adjunktus, BCE Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

1986-ot követően az Osztrák Szabadságpárt politikai befolyása és támogatottsága szinte üstököszerűen emelkedett. Az addigi kis párt másfél évtized alatt középpárttá küzdötte fel magát (miközben az addigi két nagy párt is középpárti státuszba süllyedt.). Mindezt a párt új – 1986-ban megválasztott – vezetőjének, Jörg Haidernek vezetése alatt. Haider ügyesen kapcsolata össze a Szabadságpártra addig is jellemző német-nemzeti, helyenként egyértelműen a szélsőjobboldali gondolatvilággal kokettáló retorikát egy elitellenes, a „kisember érdekében fellépő” populizmussal. Mindennek eredményeképpen a párt szavazóbázisa kiszélesedett, az addigi középosztályi elemek mellett mélyen betört a munkásság rétegeibe, „proletár középpárttá” válva (1999-ben megelőzve a szociáldemokratákat a munkásság körében). Politika retorikájában Haider és pártja képes volt diffúz félelmeket kelteni a munkásság, az alacsony iskolai végzettségűek körében. Ehhez eszközként használták az idegenellenességet és az EU-val szembeni kritikát. Haider e sikert egy olyan pártstruktúra kialakításával valósította meg, amely számára szinte teljes egyeduralmat jelentett („führerpárt”).

Az 1999-es választási siker (a Szabadságpárt a második legtöbb szavazatot kapta) a kormányzati részvétel lehetőségét is elhozta. Az ÖVP-vel alakított koalíciós kormányzás azonban Haider pártja számára katasztrófával végződött: a kormányzati felelősséggel felfeslett a populista ígéreték hamissága. Vagy ezeket az ígéreteket kellett volna félredobni, vagy a kormányban viselt pozíciókról kellett volna lemondani. Egyik sem történt meg, ez a párt, majd a vezetés válságához vezetett. Haider taktikája („bent is vagyunk, kint is vagyunk”) nem vált be: 2002-ben, majd 2006-ban a választásokon a párt visszasüllyedt a kispárti pozícióba, ráadásul 2005-ben pártszakadásra is sor került.

KULCSSZAVAK ■ pártok ■ populizmus ■ szélsőjobb

BEVEZETŐ

2000 februárjában Ausztria a kereszténydemokrata Wolfgang Schüssel vezetése alatt létrejött kormány következtében nemzetközi botrány helyszínévé vált. A néppárti politikus ugyanis olyan pártot, nevezetesen az Osztrák Szabadságpártot, választotta koalíciós partneréül, amely akkor már jó másfél évtizede jobboldali populista, sőt egyes elemzések szerint szélsőjobboldali párt hírében állt. A párt 1983 és 1986 között egyszer már hatalmon volt Ausztriában – akkor a szocialista párt koalíciós partnereként.¹ (Arra a kérdésre, hogy annak idején ez miért nem váltott ki negatív nemzetközi visszhangot, a későbbiekben adunk választ.)

Az alábbiakban fő célunk annak bemutatása és megvizsgálása, hogy miképpen volt képes a Szabadságpárt 1986 után olyan pályát bejárni az osztrák politikai rendszerben, hogy ismét kormánytényező rangjára emelkedett. Milyen tényezői voltak e látványos felemelkedésnek, majd a 2002-es és 2006-os bukásnak?

Először az osztrák pártrendszer sajátosságait tekintjük át. Ehelyütt röviden egészen 1945-ig vissza kell mennünk, mert e nélkül nehezen érthető meg a Szabadságpárt helye az osztrák politikai rendszerben. Majd annak a Jörg Haidernek a hatalomra kerülése körülményeit villantjuk fel, aki 1986-ban a Szabadságpárt elnöke lett, és sikerre vitte pártját a következő választásokon. A harmadik részben a Haider vezette párt felemelkedésének módszereit, illetve a párt sajátosságait járjuk körbe, ezt követően pedig a kormányra kerülés problémáit mutatjuk be. Végül megpróbáljuk összegezni a felemelkedés és bukás okait.

AZ OSZTRÁK PÁRTRENDSZER

Az osztrák pártrendszerre 1945 után a nagyfokú stabilitás, sőt – Anton Pelinka szavaival élve – a hiperstabilitás jellemezte (Pelinka, 2002). Ez mindenekelőtt két párt, a szociáldemokrata SPÖ (Sozialdemokratische Partei Österreichs)² valamint a kereszténydemokrata ÖVP (Österreichische Volkspartei) domináns szerepében nyilvánult meg, mely két párt egészen a 80-as évek közepéig a parlamenti mandátumok több mint 80 százalékával rendelkezett. Rajtuk kívül 1959-ig két párt, majd 1959 és 1986 között csupán egy további párt volt képes bejutni a törvényhozásba és frakciót alakítani. Erre az Európában is szinte egyedülálló jelenségre az osztrák társadalom oszloposodásában – vagy ahogy az osztrák szakirodalom nevezi, a politikai táborok (Wandruszka, 1977) létében – találjuk a magyarázatot. A táborok kialakulása még a 19. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza. Szám szerint három ilyen táborról beszélhetünk, nevezetesen a szociáldemokratáról, a kereszténydemokratáról és a német-nemzetiről. Úgy gondoljuk, hogy a „szocialista” és a „kereszténydemokrata” fogalmak annyira ismertek, hogy ezen táborok alapvető politikai orientációiról itt nem kell külön szólnunk. De a harmadik táborról mindenképpen mondanunk kell valamit. Ennek képviselői Ausztria németajkú lakosságát a német nép részének tekintik nemcsak kulturálisan, hanem politikailag is (eredetileg az ún. „nagy-nemét” megoldás hívei voltak), erősen antikatólikusok, sőt antiklerikálisak, de amennyiben vallásosak, akkor evangélikusok.³ E tábor fő bázisa a hagyományos középrétegekben található.

E táborok évtizedekre „befagytak”, azaz olyan jelenségről van szó, amelyet Lipset és Rokkan nyugat-európában is megfigyeltek (Lipset–Rokkan, 1967). De az ottani képletekhez képest Ausztriában ehhez még két további tényező is társul, sajátos táborokultúrák, tábormentálisok kialakulása, illetve a táborok „határainak”, sajátosságainak kiterjesztése a közigazgatás, közoktatás vagy a gazdaság területére.

A táborok középpontjában egy (vagy a két világháború közötti időszakban több) párt állott, amelyek körül bolygószerűen különböző civil szerveződések helyezkednek el, egy sajátos szubkultúrát alkotva. Ezek a táborok túléltek az első

világháborút, a náci megszállást, és 1945-ben újrászerveződtek. Illetve ekkor csak kettő: az SPÖ körül a szocialista tábor, az ÖVP körül pedig a keresztény-konzervatív. A harmadik tábor ekkor nem szervezhette magát újra, mivel a 30-as években és különösen 1938 után szorosan összefonódott az NSDAP-val. Csak 1949-ben jött létre a Függetlenek Szövetsége (Verband der Unabhängigen – VdU), és ezzel teljes mértékben rekonstruálódott a három pillér.

Az oszloposodás vezetett az osztrák pártrendszer három alapvető sajátosságához (Pelina, 1988):

- koncentráció: hosszú évtizedeken át a választók igen kevés (két nagy és egy kis) pártra adták le a szavazataikat – mindez arányos választási rendszer mellett;
- szervezettség: a párttagság nagy létszáma (a 60-as, 70-es években mind az SPÖ, mind az ÖVP mintegy 600-700 000 taggal rendelkezett), ha figyelembe vesszük a pártokhoz csatolt szervezeteket is, akkor mintegy 30-40%-os szervezettséget kapunk;
- aktivitás: a széleskörű párttagság mellett a formális részvétel más területein is kiemelkedő, mindenekelőtt a választásokon való részvételben érhető tetten (a parlamenti választásokon egészen 1986-ig az erre jogosultaknak több mint 90%-a vett részt).

A két párt, az ÖVP és az SPÖ erős támogatottságának hosszú ideig tartó fennmaradása azonban csak egyik vonása lett az 1945-ben létrejött II. Köztársaságnak. A két tábornak a két világháború közötti markáns szembenállását (amely 1934-ben polgárháborús állapotokhoz vezetett) felváltotta az elitek kooperációja (a bázis szembenállása mellett). Ez egyrészt abban fejeződik ki, hogy 1945 és 1966 között a két párt nagykoalícióban kormányzott, másrészt egy sajátos „arányosítási rendszer” (Proporzsystem) kialakulásában. Ez két területen mutatkozott meg legerőteljesebben. Először is a gazdaságban. A 2. világháborút követően Ausztriában jelentős államosítást hajtottak végre (a nagybankok, a nehézipar valamint az energiaszektor területén), és a vezetői posztokon a két nagy párt osztozott. Hasonló jelenségeket tapasztalhatunk az iskolarendszerben, ahol szintén a két párt erőviszonyainak megfelelően kerültek betöltésre számos esetben az iskolaigazgatói posztok. Mindebből a harmadik tábor nem részesült, tehát az ÖVP és az SPÖ a társadalom jelentős részét ellenőrzése alatt tartotta.

Másrészt az 50-es évek közepén kialakult korporatív struktúrákat kell említeni, a szociális partneri intézményt (Árak és Bérek Paritásos Bizottsága). Itt a monopolhelyzetű munkavállalói és munkaadói szervezetek hosszú évtizedeken át a gazdaságpolitika és a szociálpolitika számos területén hoztak lényegi döntéseket, szintén a kooperáció és konszenzuskeresés jegyében. A két oldalon álló érdekszervezetek ráadásul szorosan kötődtek a két nagy párthoz (a munkavállalói szervezetek az SPÖ-höz, a munkaadói szervezetek pedig értelemszerűen az ÖVP-hez). Mindezek hatására Ausztria egy erős konkordanciademokrácia képét mutatta.

Ez azt is jelentette, hogy a két párt akkor is rendelkezett jelentős befolyással pl. a gazdaságpolitikában (a vele összefonódott érdekszervezeten keresztül) ami-

kor nem volt kormányon (az SPÖ 1966 és 1970 között, az ÖVP 1970 és 1983 között). Egyik sem kérdőjelezte meg ilyenkor sem ezt a sajátos struktúrát, tehát azt is mondhatnánk, hogy a parlamenti választások nem e rendszer elleni kihívásokat jelentették, hanem csupán a politikai hatalom részleges újraelosztást szolgálták (Pelinka, 1994).

Amennyiben az összehasonlító politikatudomány eszköztárával kívánjuk jellemezni az osztrák pártrendszert a 80-as évek közepéig, akkor W. C. Müller nyomán – Sartori tipológiáját követve – az 1945 és 1966 közötti periódust mérsékelt pluralizmusként írhatjuk le, az 1966 és 1983 közötti éveket kétpártrendszerként, ezen belül is az SPÖ 1970-es kormányra jutását követő 13 évet pedig predominánsként. Ezt újból (mind a mai napig tartóan) a mérsékelt pluralizmus időszaka követte. Ha azonban a pártversengést tartjuk szem előtt, egy némileg eltérő periodizációt kapunk:

- 1945–1949 a pártrendszer konszolidációja, az ÖVP és az SPÖ kartelljének kialakulása
- 1949–1966 a kartelesedett rendszer;
- 1966–1986 versengő rendszer; majd
- 1986–1999 újfent az ÖVP és SPÖ kartellrendszere és
- 1999-től újra a versengés jellemzi az osztrák párrendszert (Müller, 2006: 300–301).

Ahogy azt már fentebb leírtuk, a német-nemzeti tábor a 2. világháborút követően csak 1949-ben szerveződött újjá a VdU alakjában, amely a volt náci párttagok és tisztségviselők integrálására törekedett, többnyire volt nácik vezetése alatt. A párt a volt nemzetiszocialisták mellett a német-nemzeti orientációjú személyek (akiket nem terhelt a „barna” múlt) valamint néhány liberális nézetű politikus konglomerátumát jelentette. (Bailer–Neugebauer–Schiedel, 2000: 106) A párt egyrészt követte az osztrák német-nemzeti hagyományt és alapvetően egy kis honorációpárt-ra emlékeztetett szervezeti felépítésében, másrészt már magában hordta azokat a konfliktuspotenciálokat is, amelyek majd az FPÖ-t is jellemezni fogják: az antiklerikalizmus és szocializmusellenség mellett a nemzeti felfogásokon túl (gazdasági) liberális nézetek is jelen voltak a párt életében.

A pártelit azonban nem volt képes integrálni a különböző irányzatokat, ez súlyos pártválsághoz és gyakorlatilag feloszlásához vezetett. A hatalom a német-nemzetiek kezébe került és ezek alapították meg 1956 elején az Osztrák Szabadságpártot.⁴ Az új szervezet alapvetően egy német-nemzeti irányultságú, messze a jobboldalon álló pártot jelentett, amelyből azonban nem tűnt el teljesen a nemzeti liberális elem, csak erőteljesen háttérbe szorult. Jellemző, hogy a párt első vezetője Anton Reinthaller lett, volt SS-tábornok, őt Friedrich Peter követte, aki szintén az SS-ben szolgált.⁵

Luther (1991) nyomán az FPÖ történetét az 1956-os alapítást követő három évtizedben a következőképpen lehet periodizálni:

1956-tól a 60-as évek közepéig: az FPÖ politikai „gettóba” szorul, programja erőteljesen nemzeti, nem koalícióképes, támogatottsága alacsony.

A 60-as évek közepétől a 70-es évek közepéig: a normalizálódás, a „gettóból” való kitörés ideje, stabilizálódik a választói bázis, programja értelmiségi csoportok csatlakozását követően elméletileg kidolgozottabbá válik, növekszik a párt elfogadottsága a többi párt részéről, amely a kisebbségi SPÖ-kormány (1970–71) külső támogatásában csúcsosodik ki.

A 70-es évek közepétől 1986-ig: az elfogadottság periódusa, a párt közeledése előbb az ÖVP-hez, majd újra az SPÖ-höz. Az FPÖ-n belül a liberális elemek kerülnek túlsúlyba a párt vezetésében. 1980-ban Norbert Stegert választották a párt elnökévé. Ezzel a lépéssel jelentősen erősödött az FPÖ koalícióképesége: az 1983-as választásokat követően, amelyen a szocialisták elvesztik korábbi abszolút többségüket Bruno Kreisky, a távozó kancellár, még előkészíti az SPÖ–FPÖ-koalíciót. Létrejön 1945 után az első kiskoalíció, és ezzel az első repedések mutatkoznak az addig fennálló rendszeren. (Megjegyzendő, hogy a szocialisták döntése nem pozitív cél volt, hanem a három rossz – nagykoalíció, kiskoalíció, ellenzékbe kerülés – közül a legkisebb elfogadása.

1986: HAIDER ÁTVESZI A HATALMAT

Norbert Steger pártelnökké választása, az FPÖ liberális irányba fordítása azonban nem váltott ki osztatlan lelkesedést a párton belül. A párttagok és pártfunkcionáriusok – különösen az alsóbb szinteken – nem voltak hajlandók követni a fordulatot. Jól jellemzi ezt a hangulatot egy, a karintiai pártszervezet kongresszusán, 1986 elején elhangzott kijelentés egy küldött szájából, miszerint „Haiderrel ismét Oroszország ellen vonulnék, Stegerrel még szabadságra sem mennék.” (Idézi Bailer–Neugebauer–Schiedel, 2000: 113.) Ez a harcias kijelentés nem csak a bázis véleményét tükrözte, hanem a Steger elleni ellenállás fő régiójára is utal: Karintiára, ahol 1983 óta Jörg Haider a párt tartományi elnöke, aki hamar Steger egyik fő ellenlábasává válik. De karintiai politikus az FPÖ jobb szárnyán található Otto Scrinzi is (aki nyíltan együttműködik az osztrák szélsőjobb exponenseivel), az országos pártvezetés akarata ellenére indul az 1986-os (szövetségi) elnöki választásokon.⁶ Scrinzi, Haider és a korábbi pártelnök, Alexander Götz folyamatosan támadták a „balliberálisnak” bélyegzett pártelnököt. Ráadásul 1983-ban és 1984-ben több tartományi választáson a Szabadságpárt szavazatokat és mandátumokat veszített. Ez szintén növelte az elégedetlenséget és erősítette a Stegerrel szemben állók pozíciót. Azonban nem pusztán személyi ellentétéről van szó, hanem sokkal inkább a párt kibontakozó válsága két eltérő pártkoncepció ütközéséről tanúskodik. (Plasser 1987) Steger óvatos lépésekkel (erre készítették őt az állandó támadások, valamint a párton belüli ellenzék jelentős súlya is) igyekezett az FPÖ-t egyre inkább liberális irányba terelni, megszabadulva a pártra jellemző nacionalista előítéletektől és nemzeti konzervatív sovinizmustól. Amennyiben a pártokat olyan szervezeteknek tekintjük, amelyek a hivatal (office) a szakpolitika (policy) és a szavazat (vote) mágikus háromszögében mozognak (Müller–Strøm, 1999) akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy a liberális pártvezetés a policy alakításán

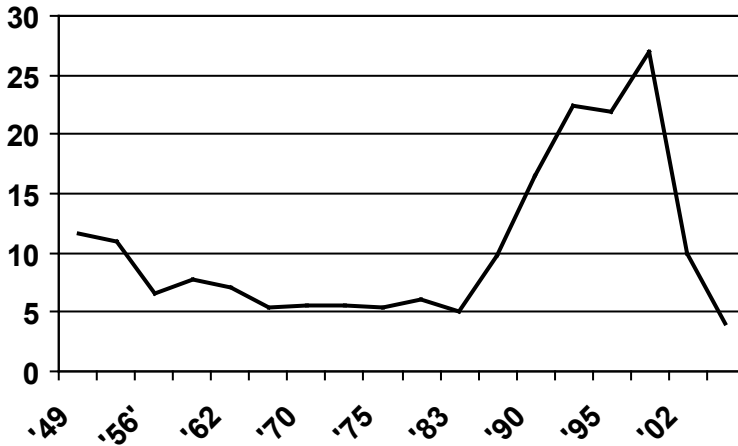
keresztül igyekezett a szavazatokat növelni. Erre a politikára azonban a Haider körül csoportosulók egyre inkább a párt igazi elveinek elárulásaként, gyengeségnek tekintették. Ezek a funkcionáriusok a német-nemzeti szubkultúra hagyományos szervezeteinek (diákegyesületek, veteránszervezetek, tornászegyletek, hazafias körök) „reakciós-dohos” légkörében (Plasser, 1987: 89) nőttek fel. Ekkor még nem látszott, de a későbbiekben világosság vált, hogy Haider lelki szemei előtt nem csak egy ideológia váltás lebegett, hanem egy, Stegerétől alapvetően eltérő politika is. Haider a hivatal megszerzését nem a szakpolitikák megváltozásával képzelete el, hanem a szavazatmaximalizálás útján.⁷

A párton belül feszültetések 1986 késő nyarán hágtak tetőfokukra: Jörg Haider bejelentette, hogy versenyre kel a pártelnöki posztért. Ezáltal a 1986. szeptemberi innsbrucki pártkongresszus – szemben az eredeti elképzeléssel, hogy a párt szakpolitikai kérdéseiről tárgyaljanak –, az FPÖ szakítópróbájává válik. A sajtó által drámává felstilizált versengés⁸ a két jelölt között Haider győzelmével végződött: a küldöttek 60 százaléka szavazott rá, míg Steger mögé 40% sorakozott fel. A párton belül számos liberális levonta a vereség konzekvenciáit, funkcióiról lemondott, vagy kilépett (mint például a párt főtitkára). Így például a párton belüli liberális Attersse-kör 1987 elején megszakította ideológiai és szervezeti kapcsolatait az FPÖ-vel. Haider igyekezett a liberálisok kikapcsolását és távozását tagadni. A helyzet valóban némileg hasonlított a pártalakítás idejére, amikor a VdU német-nemzet elkötelezettségű politikusai győzedelmeskedtek, és a liberálisok marginalizálódtak. Ez 1986-ban megismétlődött. Igaz Haider igyekezett néhány „díszliberálist” felmutatni, mint pl. Heide Schmidet, aki 1992-ben a párt jelöltje volt a szövetségi elnöki választásokon, később azonban bekövetkezett a szakítás közte és Haider között és ezzel a liberálisok végképp távoztak a Szabadságpártból, megalakítva Liberális Fórumot. A terepet ezt követően teljességgel a német-nemzeti irányzat uralta.

HAIDER PÁRTJA

Haider győzelmével a párt életének negyedig szakasza kezdődött, amely 2000-ig, a párt kormányba jutásáig tartott. Ezt Luther a „populista tiltakozás” korszakának nevezi (Luther, 2006). Az FPÖ Haider vezetése alatt teljes mértékben a szavazatmaximalizálás érdekében politizált, amely stratégia teljes mértékben be is vált, s eredményeképpen a párt támogatottsága a választók körében megtöbbszöröződött, szinte üstökösszerűen emelkedett az 1999-es csúcsig, amikor is a Szabadságpárt 26,9%-ot ért el, és 415 szavazattal megelőzte az ÖVP-t, így második pártként került ki a megmérettetésből (bár a két párt egyenlőszámú mandátumhoz jutott) (lásd. 1. ábra).

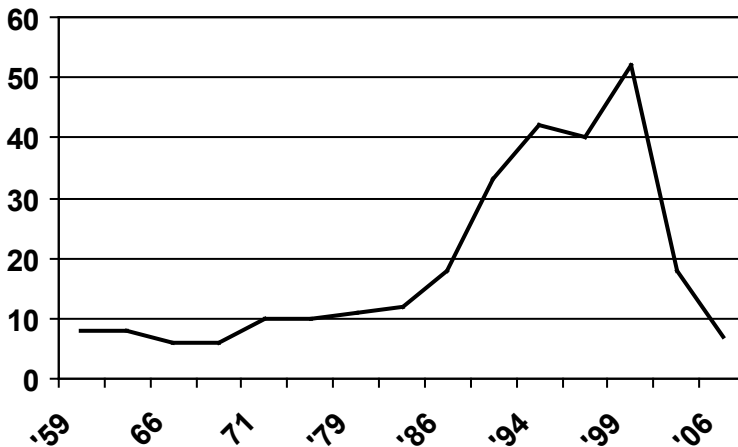
1. ábra. A VdU–FPÖ–BZÖ támogatottsága a parlamenti választásokon, 1949–2006

Forrás: 1949–1999 Plasser–Ulram, 2000: 428; 2002; 2006: <http://www.bmi.gv.at>.

Mivel Ausztriában 1945 után is – bár többször módosított formában – mindvégig arányos választási rendszer volt érvényben, a választási eredményeknek megfelelően rapid emelkedést mutatott az FPÖ mandátumszáma is 1986-ot követően (lásd 2. ábra).

2. ábra. Az FPÖ mandátumainak száma, 1959–2006

Forrás: 1949–1999, Plasser–Ulram, 2000: 428; 2002; 2006: <http://www.bmi.gv.at>.

Megjegyzések: 1. Az osztrák parlament létszáma 1959 és 1970 között 165 volt, 1971 óta 183 fő.

2. A 2006-os választások esetében a BZÖ eredményét tüntettük fel, az FPÖ 21 mandátumhoz jutott.

A Haider által végrehajtott váltást három fő területen vált érzékelhetővé: (1) a politikai stílus és az *agenda setting*, (2) a párt szervezeti életének valamint (3) pártprogramjának vonatkozásában.

E három terület alakításában Haidernek nem egyszerűen nagy szerepe volt, ami egy pártvezető esetében nem meglepő, hanem centrális szerephez jutott. Ahogy majd az alábbiakban látjuk, az új pártvezér igen hamar olyan párttá alakította az FPÖ-t, ahol szinte egyeduralommal rendelkezett.

„EGYEZKEDÉS HELYETT TÁMADNI” AGENDA SETTING ÉS POLITIKAI STÍLUS

Miután 1986 szeptemberében Haider a párt élére került az SPÖ az FPÖ-vel kötött koalíció felmondásával reagált. A kormánykoalíció felbomlás új választások kiírását eredményezte. Az új pártelnökök csupán néhány hónapja maradt, hogy a Szabadságpárt politikai kínálatát újrafogalmazza. Ebben az időszakban és a választásokat követően az FPÖ mindenekelőtt új helyét keresete a pártpolitikai piacon mind személyi, mind szimbolikus, mind tartalmi vonatkozásban. Elsősorban Jörg Haider személye került előtérbe. Az 1986-os választásokon az FPÖ-re szavazók motivációiból ezt egyértelműen jelzik: a megkérdezettel mintegy 50%-a spontán módon a pártvezér személyét említette mint pártválasztásának elsőrendű okaként (Plasser–Ullram, 2000: 229). Már a Haider megválasztását követő hónapok üzenetei és akciói is jelentős sikerrel jártak és megszilárdították a pártvezető pozícióját. 1986-ban a párt 1983-hoz viszonyítva mintegy megkétszerezte a reá leadott szavazatokat. Az FPÖ mint innovatív erő mutatkozott be, amelynek dinamizmusa szemben áll a „régipártok” („Altparteien – értsd ÖVP és SPÖ) mozdulatlanságával. Ekkor válik ismertté Ausztria-szerte Haider agresszív politikai stílusa, amit a 90-es években végig fenntartott, s amelyet a címben idézett mondás foglal legjobban össze. Csupán néhány témát vet fel a párt, mindenekelőtt az adópénzek elherdálását, a politikai morál kérdését, illetve a politikából való kiábrándultságra (Politikverdrossenheit) hívja fel a figyelmet. De már ekkor is a különböző – mindenekelőtt Haider által felfedett – valós vagy vélt botrányok játszanak fontos szerepet a pártelnök tevékenységében – az FPÖ ezen vonása végighúzódik a párt felfelé ívelő pályáján (lásd az 1. táblázatot). A központi üzenet azonban egyértelmű (és itt kontinuitás mutatkozik az 1956-os pártalapítás óta): a sajátos osztrák politikai rendszer (a két nagy párt uralma, az arányosítási rendszer, a szociális partnerség) radikális kritikája. A váltás ekkor mindenekelőtt a hangnemben mutatható ki.

1. táblázat. Az FPÖ-re leadott szavazat motivációja (rangsor, előre megadott kérdések alapján, több válasz lehetséges, zárójelben az összes említés százalékban)

Azért választottam az FPÖ-t, mert	Parlamenti választás éve			
	1990	1994	1995	1999
a botrányokat kérelmelhetlenül felfedi	1 (62)	1 (68)	1 (79)	1 (65)
büntetni akarom a koalíciós pártokat	2 (44)	4 (39)	6 (32)	3 (48)
Haider személyisége miatt	3 (42)	4 (39)	4 (38)	6 (36)
mert fellép a külföldiek bevándorlása ellen	4 (39)	2 (49)	3 (51)	4 (47)
képviseli az érdekeimet	5 (42)	4 (39)	5 (34)	5 (40)
mert változást hoz	-	-	-	2 (63)

Forrás: Plasser–Ullram–Sommer, 1990: 133; Plasser–Ullram–Sommer, 1994: 106; Plasser–Ullram–Sommer, 1995: 86; Plasser–Ullram–Sommer, 1999: 61.

A 90-es évek elejétől azonban az FPÖ már a pártpolitikai piac aktív befolyásolására törekszik. Ezt a párt új témák napirendre tűzésével érte el, befolyásolva ezzel a konkurens pártok taktikáját és stratégiáját. A korrupció, a politikusok privilégiumai, a közpénzek herdálás és mindenekelőtt a menekültek/külföldiek bevándorlásának, illetve ennek meggátolásának problematikája kerül Haider nyilatkozatainak középpontjába. Mindezt kiegészítve a populizmus klasszikus eszközeivel, az elitellenességgel (ez hol a honi, hatalmon lévő politikusokat jelenti, hol a brüsszeli bürokrátákat), a „mi itt lent, ti ott fent”-típusú szólalomokkal, a „kisember” védelmével. Az idegenek elleni gyűlöletkeltés, diffúz modernizációellenes félelmek mobilizálása már egyértelműen a jobboldali populizmus irányába mutat. Haider és más pártfunkcionáriusok olyan, a náci birodalom politikáját relativizáló kijelentései, illetve az idegengyűlöletnek a rasszizmus közelébe kerülése az FPÖ-politikusok retorikájában a pártot – verbális szinten – a szélsőjobboldalisághoz közelítik. Számos – főleg helyi – funkcionárius személyi kapcsolatai szélsőjobboldali; illetve neonáci körökkel nem mennek ritkaságszámba.⁹ E tabudöngető kijelentéseknek kettős célja volt: egyrészt az FPÖ hagyományos bázisát kívánták ezzel megszólítani, másrészt Haider e kiszólásokkal a „kemény legény” képében tetszeleghetett, aki nem fél odamondani a „fent lévőknek”.¹⁰

A nemzetközi irodalomban a 80-as, 90-es évek új jobboldali pártjainak elnevezése, tipológiai besorolása körül hosszas viták bontakoztak ki a politikatudományon belül (a hosszú listából lásd Kitschelt, 1995; Hainsworth, 2000; Mudde, 2000; Decker, 2004). Ennek taglalásába ehelyütt nem kívánunk elmélyedni. Itt csupán Pippa Norris munkájára utalunk, aki az új jobboldal (new right), neokonzervativizmus (neoconservatism), újfasizta (neofasict), a szélsőjobb (extreme right) és a radical righth (radikális jobb) fogalmakat járja körbe, és az utóbbi mellé teszi le a voksot. Szerinte az első két fogalommal jelzet pártokra elsődlegesen a piacpártiság, a privatizáció hirdetése a jellemző (a thatcherizmust és a reagenizmust hozza fel példaként). A neofasizmust – Kischelt érvelését követve – szintén elveti, mert számos párt (köztük említi az FPÖ-t is, tagadják a kapcsolatot a történelmi

fasizmussal). A szélsőjobb fogalma Norris felfogásában olyan pártokat is magába foglal, amelyek a demokratikus politizálás határain túl vannak, és ez nem igaz az általunk vizsgált FPÖ-re sem. Ezért véli úgy, hogy a radikális jobb az a fogalom, amely több előnnyel is jár. Egyrészt régóta használatos (még Daniel Bell vezette be) másrészt nemzetközileg is szélesben elterjedt. Ezeken túl a fogalom nem pre-judikálja az adott párt programját vagy politikai retorikáját, s ezért nem szükséges az olyan pártjelzők használata mint bevándorlásellenes, nacionalista, rendszerellenes vagy populista (Norris, 2005: 45–47). Norris megközelítése elméleti keretként elfogadható, de számunkra mégsem kielégítő teljes egészében, mert az FPÖ-t azzal még nem jellemeztük teljesen, ha radikális jobboldalinak nevezzük. A konkrét osztrák történeti és politikai viszonyok alapján e jellemzést gazdagítanunk kell. Reinhard Heinisch az FPÖ jelenségét nemzetközi összehasonlításban vizsgálva utal a rendszerellenes párt (Antisystem-Partei) fogalmára, mely alatt egy az adott rendszerrel ideológiai alapon szemben álló politikai aktorról van szó. Az FPÖ-re ő inkább az establishment-ellenességet tartja találóbbnak, bár megjegyzi, hogy Haidernek az ún. 3. Köztársaságra vonatkozó elképzelései a párt politikájának egy erőteljes rendszerellenes komponenséről tanúskodnak. Heinisch szerint a Szabadságpárt (és számos más európai jobboldali radikális párt) másik fontos jellemvonása a populizmus. E fogalom magyarázatát sem tartjuk itt szükségesnek, csak a fő vonására utalunk, a népre mint homogén egységre való hivatkozást (figyelman kívül hagyva a társadalomban megtalálható érdekluralizmust) („tisztességes osztrákok, igazi karintiaiak”) amely ugyanakkor együtt jár bizonyos társadalmi csoportoknak a „népből” való kizárásával („népkárosítók”, „apparátcsikok”, „a nép pénzén szubvencionált művészek”). És ehhez kapcsolódik az államellenesség és az elitek bírálata. Heinisch ennek kapcsán utal a helyzet iróniájára, miszerint éppen amikor Európa-szerte az állam leépítése, visszaszorítása és karcsúsítása van napirenden, akkor válik a radikális jobb célpontjává ez az állam. (Haider ebben a vonatkozásban sem fogta magát vissza: az osztrák helyzetet „tekintélyelvű fejlődési demokrácia”-ként jellemezte, a „dilettánsok diktatúrájáról” beszél, illetve az „utolsó keleti tömbbeli országról” (idézi Heinisch, 2004). Mindezek alapján tehát az FPÖ-t egy erőteljesen populista radikális jobboldali pártként jellemezhetjük.

A párt ekkor már nem elsősorban innovatív erőként lép a nyilvánosságba, hanem a fennálló rendszer kritikusaként. Az FPÖ kezdettől fogva szemben állt például az osztrák politikai rendszerre oly jellemző szociális partnerséggel. Ez visszavezethető liberális nézetekre, de arra is, hogy az FPÖ ebből a rendszerből egyszerűen ki volt zárva. Ugyanez vonatkozik az arányosítási rendszerre. E két jelenség kritikája a párt politikájának állandó elmévé vált, politizálásának tengelyébe került. A 90-es években azonban a rendszerkritika ezen messze túlmegegy – elsősorban Haider megnyilatkozásaiban és könyveiben. Mindezt a „Harmadik Köztársaság” fogalma alatt lehet összefoglalni. Hogy ez mit jelent, arra majd lentebb a párt programjáról szóló részben még visszatérünk.

A 90-es évek közepén az FPÖ néhány fontos területen újra pozícionálta magát. 1995-ben Haider látványosan elvetette a párt számára addig oly fontos, ön-identitásának szerves részét alkotó német-nemzeti tradíciókat és helyette egy új

osztrák patriotizmus mellett tette le a voksot. Ezzel az FPÖ is végrehajtotta az európai jobboldali populistákra oly jellemző identitásorientált politikai fordulatot. E fordulatot követően már nem fajról van szó, hanem életminőségről, biztonságos városokról, társadalmi integrációról, az ország nyelvének ismeretéről, és mindenekelőtt a saját kultúra megtartásáról (Heinisch, 2004). Ezt jelzik az olyan FPÖ-szlogenek, mint „Österreich zuerst” („Előbb Ausztria”) „Daham statt Islam” („Otthon iszlám helyett”). Ha azonban megvizsgáljuk a párt dokumentumait, illetve a pártelnök és pártideológusok nyilatkozatait, írásait, látható hogy a Szabadságpárt valójában egy sajátos, felemás fordulatot hajtott végre. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az FPÖ továbbra is hitet tesz amellett, hogy az osztrákok a német kultúrkör részét képezik, másrészt az új patriotizmus elsősorban exkluzív (tehát külföldiek, menekültek, kisebbségek ellen irányul), és nem kapcsolódik az osztrák nemzeti identitás olyan elemeihez mint a 2. Köztársaság újjáalakítása 1945-ben, a semlegesség vagy a szociális partnerség. E talán meglepő fordulat okait többféleképpen elemzik. Egyrészt tiszta taktikai fordulatként fogják fel (Bailer–Neugebeuar–Schiedel, 2000), másrészt arra a felismerésre vezetik vissza, hogy Haider számára is világossá vált: a „harmadik tábor halott” (Ulam–Tributsch, 2004: 67). A közvélemény-kutatások ugyanis a 90-es évekre kimutatták, hogy a német-nemzeti gondolkodás mint politikailag releváns orientációs minta elvesztette a jelentőségét (uo.).

A második sajátos újrapozicionálás egy másik régi FPÖ-s elvet adott fel: a párt újra felfedezte a vallást. Itt azonban valóban taktikai váltásról van szó, ezzel próbált Haider a kereszténydemokrata ÖVP-től szavazókat átcsábítani.

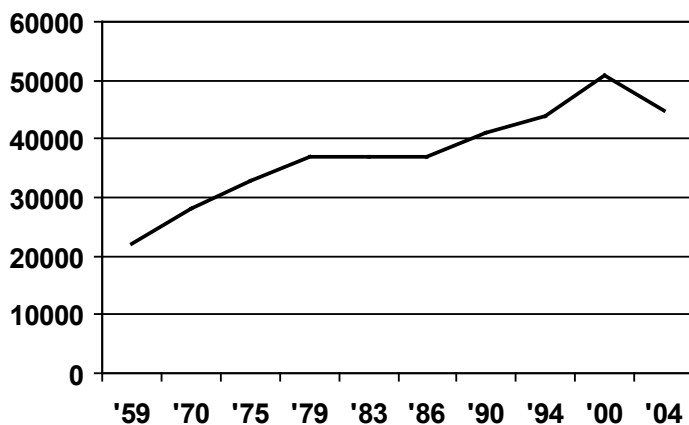
Az agenda setting szempontjából a harmadik fontos téma az EU-bővítéssel kapcsolatos. Ez szorosan összefonódik a párt új osztrák patriotizmusával, miszerint meg kell védeni az országot a keletről beözönlő olcsó munkaerővel szemben.

Ezentúl a párt igyekezett a szociálpolitika területén is kompetenciát felmutatni, összekapcsolva ezt a már korábban hangsúlyozott kiállással a „kisemberek” mellett. Mindennek érdekében a korábban hangsúlyozott gazdasági liberalizmus is háttérbe szorult. Az 1999-es választásokra a „Változás” jelszavával készülődtek, bizonyos értelemben visszatérve a korábbi innovatív önképhez.

EGY FÜHRERPÁRT IRÁNYÁBA?

Az FPÖ hagyományosan kis létszámú párt volt, ennyiben emlékeztet az európai liberális pártokra. Az alacsony taglétszám azonban Ausztriában különösen kirívó, mivelhogy – ahogy ezt már említettük – mind az ÖVP, mind az SPÖ – nagy taglétszámmal rendelkeztek. Még a 90-es években is, amikor már a tradicionális osztrák pártrendszer hanyatlásáról beszélhetünk, az ÖVP mintegy 600 000, az SPÖ 380 000 tagot számolt. Ezekhez képest az FPÖ 40 000-es tagsága eltörpül. Ezen a helyzeten a nagy felfutás idejében sem történt jelentős változás (lásd 3. ábra).

3. ábra. Az FPÖ tagsága, 1959–2004

Forrás: 1959–1990: Luther, 1991: 252; 1994–2004: Luther, 2006: 374.

Egy ok miatt nem érdemes részletesebben beszélni az FPÖ pontos szervezeti felépítéséről, mert a 90-es évek elejére Haider teljes egyeduralmat épített ki a pártban. Az országos (szövetségi) szinten a pártelnökségbe olyan személyek kerültek, akik neki köszönhetően kerültek vezető pozícióba és ezáltal nagymértékben függték tőle. Hozzájárult ehhez még az is, hogy számos esetben olyanok kerültek vezetői posztokra, akiknek nem volt párton belüli múltjuk. Ők még szervilisebb magatartást tanúsítottak Haider irányába. Ráadásul a párt legfelsőbb szervei között hatalmi eltolódások következtek be: először az elnökség súlya növekedett a választmánnyal szemben, majd Haider ezt az elnökséget is egyre inkább negligálta (ülései ritkultak), és a legfontosabb döntések egy szűk informális körben dőltek el (Luther, 2006; Heinisch, 2004). Haider akarata érvényesülésének példája az az 1992-es eset, amikor a parlament a Számvevőszék elnökét választotta meg és ekkor az FPÖ képviselői megjelölték a szavazólapokat, hogy látni lehessen ők hogyan adták le szavazatukat.

Röviden érinteni kell azonban egy, az FPÖ szervezeti életét jelentősen befolyásoló fordulatot. 1995 januárjában Haider részéről kísérlet történt a párt radikális átalakítására, mozgalommá történő transzformálására. A párt neve „A Szabadságpártiak” (Die Freiheitlichen) lett, a főtitkár funkcióját megszüntették. A párton belül választási konvenciókat alapítottak, a párt mellé egy polgári mozgalmat (Bürgerbewegung) kívántak szervezni, sőt minden pártszervezet nevéből törölték a 'párt' szót. Helyébe a 'szövetség' fogalma került és olyan szókombinációk váltak használatossá, mint a 'szövetségiroda', 'szövetségpolgár'. Az ötlet azonban nem vált be, polgári mozgalom sohasem bontakozott ki, s lassacskán a szervezeti szabályzatot is módosították, visszatértek az 1995 előtti állapotokhoz (pl. újra lett a pártnak főtitkára). A „visszarendeződés”, azonban nem rendítette meg Haider pozícióját, megkérdőjelezhetetlen maradt egészen a új évezred elejéig.

Mivel az 1986 és 2006 közötti FPÖ esetében nem egy új pártról, hanem egy, már a viharos felemelkedése előtt is évtizedek óta parlamenti mandátumokkal rendelkező országos pártról van szó, emiatt az osztrák jogszabályoknak megfelelően, a többi parlamenti erőhöz hasonlóan, állami támogatásban részesült. Ez az osztrák állam szerkezetének megfelelően három szintet jelent: a szövetségit, a tartományit és a községit. Ha az állami támogatások esetében csak a szövetségi szintet vesszük figyelembe,¹¹ akkor a rendelkezésre álló 1988-as, 1993-as, valamint 1998-as adatokból a következők olvashatók ki: a belső források (tagdíjak, kisebb adományok és a pártadó¹²) az FPÖ bevételeinek mintegy 25-30%-át teszik ki, a nagyobb adományok ismeretlenek (csupán 1988-ban találunk egy jelentős pénzösszeget az Osztrák Gyáriparosok Szövetségétől, az indirekt támogatásokról csupán bizonytalan becslések vannak). Külön kategóriát képeznek a gazdasági érdekszervezetektől származó, a parlamenti frakciót támogató összegek (ezek 10 és 20% között mozognak). A párt finansziális forrásainak döntő része azonban egyértelműen az állami támogatásból ered, 48% és 55% közötti részaránnyal beszélnünk. Ha azonban a fent említett két másik szintet is beszámítjuk, akkor például 1998-ban a közösségi támogatás részaránya 82% (Sickinger–Nick 1990; Sickinger, 2000).

A mai modern politikai rendszerekben a parlamenti választásokon a pártprogramok csekély szerepet játszanak a választók megnyerésében (ezt láthatjuk a 3. táblázatból is, ahol az FPÖ-programja, mint motivációs tényező fel sem tűnik). Más kérdés azonban az, hogy a párton belül a párttagok és a pártvezetés részéről mennyire fontos a párt programjához való viszony. Nos, az 1986-os fordulat után – Haider előretörésével – igazából a párt programja nem játszott különösebb szerepet, mivel az agenda settingben a pártelnök szava volt a döntő, és az ő kezdeményezése és az érvényes pártprogram között számos esetben nem volt sok egyezés. Jellemző, hogy a 90-es években végig a még Norbert Steger vezetése alatt kidolgozott ún. „Salzburgi Program” volt érvényben.¹³ Csak 1997-ben került elfogadásra a már Haider által meghatározott program (a „Linzi Program”). Ezt nagyobb munkálatok előzték meg, amelyben a pártnak és a pártvezetőknek a 90-es években tett programszerű megnyilatkozásait igyekeztek összegyűjteni (természetesen mindenképp a pártelnök megnyilatkozásait). Az eredmény a „Szerződés Ausztriával” nevet kapta. E dokumentumok többek között hangsúlyozták, hogy a fennálló pártállamot „a rendszerváltoztatás stratégiájával [kell visszaszorítani – K. S.] az adott hatalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás nélkül” (idézi Luther, 2006: 378). Utaltak az aktivitás fontosságára, a „rátermettek” támogatására.

Az 1997-es program rögzítette a már fent említett fordulatot az osztrák patriotizmus irányába, vagy a vallás felfedezését, amely Európa vonatkozásában a „keresztény-nyugati értékközösség” melletti hitvallás formájában jelentkezik.

Miután a párt konzekvensen fellépet az ekkor már erősen erózióknak indult, tradicionális pártrendszer, a szociális partnerség (ezzel összefüggésben a kötelező kamarai tagság) ellen. Ehelyütt kell kitérnünk Haider rendszerkritikai fejtegetéseire. Igaz ezek nem a pártprogramban fogalmazódnak meg, hanem a pártelnök írásaiiban és nyilatkozataiban,¹⁴ mégsem lehet őket negligálni, mivel jelentős vitákat

váltottak ki az osztrák politikai életben. Mit jelentett ebben az összefüggésben a politikai rendszer „radikális átalakítása”? Ezek az átalakítási javaslatok Ausztriát nem a nyugati demokráciákhoz közelítenék, inkább egy autoriter modell irányába mutatnak. Céljuk a „képviselői demokrácia túlhaladása”. Ennek keretében első lépésként a miniszterelnöki (kancellári) és az államfői posztok egyesítését javasolta. Majd második lépésként a parlament létszámának csökkentése következne. Következő elemként a kormány kompetenciáinak redukálása szerepel: újra a parlament lenne az igazi törvényhozó, a kormánynak nem lenne joga törvényjavaslat benyújtására. Ez a felállítás tovább erősítené az elnök-kancellárt. Majd a látszólag felértékelte parlamentet a közvetlen demokrácia intézményével korlátozná Haider. Szerinte ugyanis minden fontos kérdésben a népnek kellene döntenie. Egy új alkotmánynak olyan jogokat kellene tartalmaznia a pártvezető elképzelései szerint, mint a „hazára és kulturális identitásra való” jog. Ezzel lehetne az alkotmányos szintre emelni az FPÖ idegenellenes politikáját (Scharschach–Kuch, 2000). Ezen túl az alaptörvény előírná minden férfi és nő számára a „honvédelmi és -szolgálati kötelességet”. Ezen javaslatok és megfogalmazások számos osztrák elemző szerint erősen emlékeztetnek a nemzetiszocialista rendszer bizonyos megoldásaira.

A politikai diskurzusban tehát nem az FPÖ hivatalos programja, hanem első és erős emberének javaslatai álltak, a más területeken is található szokásos agresszív, polarizáló tematizálás formájában.

A NEMZETI KISPÁRTTÓL A PROLETÁR KÖZÉPPÁRTIG

A választásokon elért sorozatos sikerek jelentős mértékben átalakították az FPÖ választóinak profilját. A továbbiakban alapvetően Fritz Plasser és Peter A. Ulram kutatási eredményeire támaszkodunk, mivel e két szerző a 90-es évektől rendszeresen vizsgálta a pártokra szavazókat különböző demográfiai és szociológiai kategóriák mentén.

A Szabadságpárt létrejötte után alapvetően a régi középosztály egy részét képviselte. Ez kiviláglik abból, hogy mely csoportok voltak erőteljesen képviselve a választói bázisukban: az önállóak, szabadfoglalkozásúak, valamint a 45 év felettek (ezek tették ki a választók felét). Haider hatalomátvételét követően a pártra szavazók körében megnőtt a férfiak aránya (1978-ban a férfi–nő–arány 54:46, 1986-ban 61:39, 1999-ben 62:38), a választók életkora csökkent, és megnőtt a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint az alkalmazottak (white collars) száma. Az 1986-os parlamenti választásokon a városi alkalmazotti körből származó fiatal férfiak dominálták a párt bázisát. A következő évtizedben azonban csökkent az egyetemi végzettségűek és az alkalmazottak részaránya, ezzel szemben előretörték – nyilvánvalóan a populista politika és ígéretések eredményeképpen – a munkások (blue collars) (lásd 2. táblázat). A 2. táblázat önmagában még nem mutatja meg teljes mértékben, hogy mennyire tört be ebbe a társadalmi csoportba az FPÖ, amelyben korábban szinte alig tudott követőkre találni. Ehhez egy másik szempont alapján kell megközelíteni a kérdést, hogy a munkásság szavazatai hogyan

oszlottak meg az egyes pártok között. Ezt a megoszlást a 3. táblázatban mutatjuk be. Az ott látható adatsor alapján mondhatjuk azt, hogy a 90-es évek végére az FPÖ lett a „domináns munkáspárt” (Plasser–Ullram, 1999 :70).

2. táblázat. A munkások aránya az FPÖ szavazóinak körében 1986–1999 (%-ban)

Választás éve	1986	1990	1994	1995	1999
Munkások aránya	22	29	28	35	27

Forrás: Plasser–Ullram–Sommer, 1999: 70.

3. táblázat. A munkásság választói magatartása, 1956–2006 (%-ban)

	SPÖ	ÖVP	FPÖ
1956	60	27	3
1979	63	29	4
1990	53	22	21
1995	41	13	34
1999	35	12	47
2002	40	33	17
2006	49	24	19

Forrás: 1956–1999: Plasser–Ullram–Sommer, 1999:70, 2002–2006: Profil, 2006/40.

Ha továbbvizsgáljuk a Plasser és Ullram által végzett kutatások eredményeit a következők emelhetők ki: a 90-es évek végére jelentős mértékben megnőtt az FPÖ támogatottsága az alacsonyabb iskolai (általános iskola, szakmunkásképző) végzettségűek körében (az előbbieket 25%-a, az utóbbiak 31%-a szavazott erre a pártra 1999-ben). E vonatkozásban nagyban hasonlított az SPÖ szavazóira – amin természetesen nem csodálkozhatunk, hiszen a munkások aránya a nagy visszaesés ellenére még a szocialista pártban is jelentős maradt.

További két szocio-demográfiai csoportot érdemes még kiemelni: a 30 év alattiakat, ahol szintén nagyon sikeressé vált a párt, illetve a férfiakat. Plasser és Ullram azt is vizsgálta, hogy vannak-e olyan tényezők, amelyek nehezítik a közeledést az FPÖ-höz. A hagyományos politikai szubkultúrák két világnézeti-szervezeti örökségére bukkantak. A rendszeres templomba járók (azaz az erős vallási kötődéssel rendelkezők) átlagon alul vannak jelen az FPÖ választói bázisában (ez az ÖVP szavazók magja). Hasonló figyelhető meg – ha nem is ennyire markánsan – a szakszervezeti tagok vonatkozásában (e csoport pedig az SPÖ-szavazók magját képezi).¹⁵

Összefoglalva azt láthatjuk, hogy a Szabadságpárt a 90-es években a következő társadalmi csoportokban tudott jelentős mértékben híveket szerezni:

- férfiak;
- fiatalok;
- alacsony iskolai végzettségűek;
- munkások;
- szakszervezeti kötődéssel nem rendelkezők;
- intenzív vallási kötődéssel nem rendelkezők.

Anton Pelinka is arra hívja fel a figyelmet arra, hogy az FPÖ két olyan csoportban volt igen sikeres, amelyek – figyelve az általános társadalmi trendekre – lét-számukat tekintve inkább csökkenőben vannak: az alacsonyabb végzettségűek és a munkások (Pelinka, 2002).

Éppen ezekben a csoportokban jelentkeznek legerőteljesebben a gyorsuló modernizáció költségei és hátrányai. Ezen csoportok tagjaiban olyan benyomás keletkezhet, hogy előlük elvannak zárva a felemelkedés és a karrier lehetőségei, ráadásul tevékenységüket a társadalom alig ismeri el. Körükben a lecsúszástól és a marginalizálódástól való diffúz félelmek üthetik fel fejüket, majd a latens tiltakozási magatartási formák manifesztálódhatnak (Plasser–Seeber–Ullrich, 2000).

Az FPÖ a 90-es években a modernizáció eme tényleges vagy potenciális veszteseit tudta sikeresen megszólítani. Félelmeiket képes volt aktivizálni és felerősíteni, és megfelelő irányba terelni.

SIKER ÉS KATASZTRÓFA: AZ FPÖ KORMÁNYZATI POZÍCIÓBAN

Az 1995-ös választásokon az FPÖ addigi sikersorozata némileg megtorpant, de négy évvel később, 1999-ben minden addigi eredménynél jobb eredményt sikerült a parlamenti választásokon elérnie. Úgy tűnt, Haider stratégiája (a hivatal megszerzésére a szavazatmaximalizálás útján keresztül vezet az út, és a policy ehhez képest másodlagos, alárendelt és taktikai szerepet játszik) bevált. A választásokon az SPÖ kapta a legtöbb szavazatot és ezért a szokásjog értelmében Thomas Klestil az addigi kancellárt, Viktor Klimát bízta meg a kormányalakítással, aki az addigi nagykoalíció továbbvitelében gondolkodott. Az ÖVP részéről a tárgyalásokat Wolfgang Schüssel, az addigi alkancellár vezette. A tárgyalások heteken keresztül eredménytelenül folytak, majd zátonyra futottak. Végül Schüssel – vállalva döntése rizikóját – az FPÖ-vel kezdett el koalíciós tárgyalásokat, amelyek végül kormányalakításhoz vezettek.¹⁶ Az új koalíció összetétele mind belföldön, mind külföldön hatalmas visszhangot váltott ki, hiszen a Haider vezette FPÖ a pártelnök személye, illetve az általa képviselt jobboldali populista, helyenként szélsőjobboldali politikai retorika miatt mindaddig koalícióképtelennek minősült. Az EU többi, 14 tagja több hónapig tartó intézkedéseket foganatosított.

Azt is látnunk kell, hogy az FPÖ kormányba kerülésével szétverte az addig hagyományos osztrák nagykoalíciót, és olyasvalamire kényszerítette az ÖVP-t és az SPÖ-t, amelyre a két párt egyedül nem lett volna képes (Heinisch, 2004).¹⁷ Az FPÖ az új kormányban – az osztrák szokásoknak megfelelően – megkapta az al-

kancellári posztot és öt miniszteri széket. A párt elnöke azonban nem vállalt szerepet, hanem megtartotta karintiai tartományi miniszterelnökségét. De célját elérte: az FPÖ bekerült a kormányba.

A kormányba való belépéssel szinte azonnal megjelentek a problémák is. Az első gond az volt, hogy megfelelő – kompetens – személyeket kellett találniuk az elnyert miniszteri posztokra. Kis párt lévén a Szabadságpártnak már a 90-es években szembe kellett néznie azzal, hogy nincs elég megfelelő kádere. A tartományi és kommunális szinten a tisztségviselők száma 1981 és 1986 között 2000-ről 6000-re ugrott fel (Luther, 1997: 300).¹⁸ Már ezek kiválasztása is gondot okozott. Ugyanez ismétlődött meg 2000-ben a kormányalakítás után is. Mivel az FPÖ nem rendelkezett kormányzati tapasztalattal bíró személyekkel, nehezen találtak megfelelő politikusokat. Hasonló mondható el a miniszter legszűkebb köréhez tartozó tanácsadókról. Emiatt a szabadságpárti miniszterek saját minisztériumi bürokráciájukkal szembeni pozíciója igencsak gyenge volt. Mindenekelőtt ezek a tényezők vezettek ahhoz, hogy az FPÖ által vezetett minisztériumok csúcsán nagy volt a fluktuáció: mind az igazságügyi, mind a szociális pozícióban 3-3 miniszter használódott el, az infrastruktúraminisztériumban pedig négy. E váltások csak részben írhatók az időközben kirobbant párton belüli küzdelmek számlájára, sokkal inkább az egyes miniszterek gyenge teljesítményét jelzik.

Sokkal nagyobb feszültséget generált maga a párt. Az ellenzéki pozícióból a kormányba való kerülés jelentette átállás önmagában is súlyos gondokat okozott. A pártfunkcionáriusok és aktivisták éveken át a tiltakozásra, a kritikára, a támadásra voltak szocializálva. Most hirtelen át kellett állniuk a „saját” kormány támogatására. Ez sokaknak okozott komoly gondot.

Maga a pártvezető, Haider is a probléma részévé vált. Egyszerre próbálta eljátszani a „kint is vagyunk, bent is vagyunk” játékát. Ő inkább a „kint vagyok” változat mellett tette le a voksot. Igaz 2000 elején, röviddel a kormányalakítás után lemondott pártelnöki pozíciójáról és „egyszerű párttaggá” vált, de a háttérből továbbra is nála futottak össze a szálak. Számos esetben élesen bírálta a kormányt és saját minisztereit. Ehhez csatlakoztak nagy számban az alsóbb szintű funkcionáriusok. Egyre növekedett a „partys on the ground” és a „party in public office” közötti feszültség.

Ehhez járult hozzá egy harmadik elem, amely főleg az előbb említett feszültséget gerjesztette tovább. Előjöttek az FPÖ programatikus elképzeléseinek és ígéreteinek belső ellentmondásai, illetve az ígéretes és a kormány tevékenysége közötti erőteljes eltérések. Ezek két területen mutatkoztak meg leginkább. A gazdaságpolitikában és a szociálpolitikában az FPÖ kormányba kerülése előtt nagyon erőteljesen lépett fel a „kisemberek” érdekében. Ahogy fentebb említettük, a gazdaságpolitikai liberalizmus háttérbe szorult, azonban nem tűnt el teljesen. De éppen az FPÖ gazdasági minisztere hirdette meg a költségvetés vonatkozásában a „nulla deficitet”, amit a bevételi oldal növelésével igyekezett elérni, természetesen adóemelések formájában. Ráadásul a munkanélküliség is növekedett, ellentétben az FPÖ által korábban követelt munkahelyteremtés politikájával. Ebben a szituációban a párt választmánya olyan követeléseket támasztott minisztereivel

szemben, amik kivitelezhetetlenek voltak (pl. az EU-hozzájárulások törlése, és az így felszabadult összegek felhasználása az adócsökkentés érdekében). De volt egy másik terület, amely szintén nagy hullámokat vert a párton belül: ez a kormány Európai Uniói politikája volt. Az FPÖ mindvégig EU-kritikus volt (ellenezte Ausztria belépését is), de különösen szemben állt az EU keleti bővítésével. Míg a munkaerő-áramlásban az újonnan csatlakozott országokkal sikerült átmeneti szabályozásokat találni, más, emocionálisan igen érzékeny területeken az FPÖ belső nyilvánosságát nem lehetett megnyugtatni. Ilyen témák voltak a Beneš-dekrétumok visszavonásának kérdése, illetve a csehországi temelini atomerőmű veszélyének problémaköre. A párton belül olyan elképzelések fogalmazódtak meg, hogy Csehország csatlakozását Ausztria addig ne támogassa, amíg ez a két kérdés nem oldódott meg. A kormány végül azonban áldását adta a tagjelöltek felvételére.

Mindezek az események jelentős mértékben frusztrálták a párt tagságát és vezetőinek egy részét. Haider megkísérelte a párt irányvonalát újfent megváltoztatni, mindenekelőtt a kormánytagokkal szemben. Az elégedetlenkedők egy rendkívüli pártkongresszust hívtak össze 2002 szeptemberében, amely gyakorlatilag a koalíció felmondásával végződött. A kormánytagok erre lemondtak tisztségükről. A koalíció felbomlott, és előrehozott választásokra került sor. Haider számítása nem vált be. Az FPÖ katasztrofális vereséget szenvedett, elvesztette szavazóinak kétharmadát (lásd az 1. ábrát). A választásokat követően ennek ellenére Wolfgang Schüssel újfent az FPÖ-vel lépett koalícióra, igaz ekkor a párt már csak három miniszteri posztothoz jutott.

Az FPÖ-n belüli feszültségek azonban nem csitultak, ellenkezőleg tovább gerjedtek. Ez többek között vezetési válságba torkollott. A Haidert követő Riess-Passer után (aki alkancellár volt az első Schüssel-kormányban, és rendkívüli pártkongresszust mondott le) 2005-ig négy elnöke volt az FPÖ-nek (legutolsóként, Ursula Haubner, Jörg Haider nővére). Mindezek a belső harcok többek között arra vezethetők vissza, hogy az FPÖ-n belül olyan elképzelések váltak uralkodóvá, melyek szerint pl. a kormánytisztviseléshez jutóknak a pártbázis direkt irányítása alatt kell állniuk, annak akaratát kell teljesíteniük. Mindez bizonyítja, hogy majd háromévi kormányzás után a funkcionáriusok jelentős része továbbra is képtelen volt a protest-magatartástól megszabadulni (Luther, 2006).

Mindennek a végkifejlete a 2005-ben bekövetkezett a pártszakadás volt. Haider egy újabb fordulatot hajtott végre. Míg korábban ő volt az elégedetlenkedők egyik fő vezetője, vagy legalábbis felbujtója, most az összes kormánytaggal és a parlamenti képviselők többségével „megelégette a javíthatatlanokat”, és új párt alapítására határozta el magát, amely a Bündnis Zukunft Österreich (BZÖ – Szövetség Ausztria Jövőjéért) nevet kapta, amelyhez csatlakozott Haider bázisa, a karintiai pártszervezet is. Az ország többi részében azonban a pártszervezetek, illetve a párttagok nem csatlakoztak az új Haider-párthoz, hanem maradtak az FPÖ-ben, illetve autonóm pártszervezetet alakítottak (pl. Felső-Ausztriában).

Az FPÖ fejlődésének ötödik szakasza, amely a 2000-es kormányalakítással kezdődött, és amelynek legfontosabb momentumja a kormányzati felelősséggel való szembenézés, katasztrófával végződött. A populista politikán megerősödött

FPÖ képtelen volt átállni a protest-politikáról a kormányzásra. Az FPÖ második kormányzati részvétele – ha egészen más okokból is – ugyanúgy kudarccal végződött, mint az első.

A „maradék”-FPÖ azonban nem volt sikertelen a 2006. októberi választáson, hiszen 11 százalékos eredményt ért el, ez 1 százalékpontos emelkedést jelent a 2002-es eredménnyel szemben. Tehát a jobboldali populista politika bázisa továbbra is jelentős Ausztriában. Ha ehhez még hozzávesszük a BZÖ nagyon szerény 4,1 százalékos eredményét, akkor a két párt együtt majdnem 50 százalékkal tudta növelni támogatottságát a négy évvel ezelőtti választásokhoz képest.

ÖSSZEGZÉS

Az FPÖ sikerének okait a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A 80-as években a korábbi, tradicionális politikai szubkultúrák és a belőlük fakadó intenzív pártkötődések erodálódnak a gazdasági és társadalmi struktúra átalakulása miatt. A gazdasági szektorok közötti átrendeződés eredményeképpen a parasztság eltűnőben van, a hagyományos nehézipari munkásság aránya csökken. Ezzel a két nagy tábor (és az őket megjelenítő két párt, az ÖVP és az SPÖ) hagyományos bázisa gyengült miközben a kialakuló „új” alkalmazotti réteg kevésbé kötődik hozzájuk. Ennek az erózióknak az eredményeképpen jelenik meg új szereplő a pártpolitikai piacon: 1986-ban jutnak be először a zöldek a parlamentbe. Másrészt ennek a kifejeződése a FPÖ választói bázisának kiszélesedése. Mind a két párt – bár teljesen különböző alapállásból – szemben áll az osztrák politikai rendszer addigi struktúráival, működési mechanizmusaival.

2. Az FPÖ ügyesen ki tudta használni, hogy egyszerre volt insider és outsider párt. Ez alatt azt értjük, hogy mivel gyökerei egészen 1949-ig nyúlnak vissza tulajdonképpen ő is „régipárt” (Altpartei), tehát ebből a szempontból nem sokban különbözik az ÖVP-től vagy az SPÖ-től. De mégis ügyesen el tudta „adni” azt, hogy ő nem „régipárt”, mert ugyanakkor nem volt bekötve a másik két pártra oly jellemző szociális partneri és arányossági rendszerbe. Nem tartozott a 2. Köztársaság alapítói közé, ezáltal nem volt része az új politikai rendszer létrehozásában és kialakításában (Pelinka, 2002).

3. Haider személyében a párt egy karizmatikus vezérre talált, aki egészen 2000-ig rendkívüli politikai kommunikációs teljesítményt nyújtott, képes volt a pártot és híveit a permanens politikai mobilizáció állapotában tartani.

4. Az FPÖ nagyfokú adaptációs képességéről tett tanúbizonyságot – egészen a kormányra jutásig a fő célnak, a szavazatmaximalizálásnak alávetve alakította politikáját és vezetőinek összetételét (Haideren kívül).

5. A párt mediaközpontú szervezetként működött. Populista párt nem létezhet média nélkül és kimutatható, hogy a Szabadságpárt és személy szerint Jörg Haider felemelkedésében jelentős szerepe volt nemcsak a vele szimpatizáló sajtónak, hanem a vele élesen szembenálló balliberális médiának is (Plasser, 1987).

Akkor mégis mire vezethető vissza a párt kudarca a 2000. évi kormányra jutást követően? A párt sikerének és vereségének oka azonos volt, nevezetesen a populizmus. A populista politika alapozta meg a párt felemelkedését. De ahogy fordult a helyzet és át kellett venni a kormányzás felelősségét felfeslett a populizmus hamis ígérete. Vagy ezeket az ígéreteket kellett volna félredobni, vagy a kormányban való részvételről kellett volna lemondani. „A tegnap populizmusa a ma katasztrófáját alapozza meg” (Pelinka, 2005). Az FPÖ példája tovább szaporította azokat az eseteket, melyek azt bizonyítják, hogy a populista, radikális jobboldali pártoknak nagy kihívásokkal kell szembenézniük kormányzó pártokként, amelyeknek a legtöbb esetben nem tudnak megfelelni (mint Berslusconi első kormánya, a hamburgi Schill-párt vagy a holland Pim Fortuyn-mozgalom esete is mutatja).

JEGYZETEK

- ¹ E koalíció működéséről lásd Pelinka (1993).
- ² Az SPÖ neve 1991 előtt: Sozialistische Partei Österreichs.
- ³ Az osztrák lakosság döntő többsége katolikus.
- ⁴ Itt kell megjegyezni, hogy németnyelvű elnevezésben található 'freiheitlich' azaz 'szabadság-párti', jelző csak a nemzeti liberalizmus értelmében értendő, nem pedig a klasszikus liberalizmus értelmében.
- ⁵ Hogy e tények nem okoztak Ausztriában különösebb felháborodást, az osztrák háború utáni fejlődés sajátosságaihoz tartozik.
- ⁶ A jelöltek között azonban 1,2 százalékos eredményével utolsó helyre került.
- ⁷ Nem szabad elfelejteni, hogy mindezek a párton belüli harcok ráadásul az 1986-os szövetégi elnökválasztás idején zajlanak, amikor az ÖVP jelöltje, Kurt Waldheim körül éles viták alakulnak annak háborús részvételének részletei körül. Ezek a csatározások jelentős mértékben felkavarták az osztrák lakosság egy részének nemzeti érzéseit.
- ⁸ A média szerepéről Haider felemelkedésében lásd Plasser, 1987.
- ⁹ E kapcsolatokat számos szerző többek között Bailer–Negebauer–Schiedel (2000) és Scharschach–Kuch (2000) jól dokumentálták.
- ¹⁰ Az egyik ilyen, a nemzetiszocialista rendszert bagatellizáló kijelentése, posztjába került. Mikor 1991-ben a klagenfurti tartományi parlamentben mint tartományi miniszterelnök (Landeshauptmann) arra ragadtatta magát, hogy kijelentse: szemben az akkori bécsi kormány politikájával a „Harmadik Birodalomban derekas foglalkoztatási politika volt.” Az ezt követő felháborodás miatt kénytelen volt visszlépni, és csak 1999-ben foglalta el újra a miniszterelnöki széket.
- ¹¹ A másik két pénzügyi forrás azonban együttesen sokkal jelentősebb lehet.
- ¹² Ausztriában a pártok esetében a pártadó intézménye régóta elterjedt, a párt által a politikai intézményekben poszthoz jutottak az így keletkezett jövedelmük egy részét a pártnak utalják át.
- ¹³ Ez volt a párt első igazi, részletes programja.
- ¹⁴ Itt mindenekelőtt Jörg Haider *Die Freiheit, die ich meine* című művére utalunk
- ¹⁵ Az általános nyugat-eurpai trendhez hasonlóan Ausztriában is mindkét csoport részaránya csökkenő tendenciát mutat a társadalmon belül.

- ¹⁶ Thomas Klestil nagykoalíció-párti volt, de mozgástere az osztrák alkotmányos struktúrában csekély. Erejéből csak arra futotta, hogy két FPÖ-miniszterjelöltet visszautasítson, illetve rákényszerítse a koalíciós pártokat, hogy kormányprogramjukat olyan bevezetővel lássák el, amelyben hitet tesznek a kisebbségek védelme mellett.
- ¹⁷ Amikor a 2006-os választásokon az FPÖ már nem kormányalkotó tényező a korábbi szerepek gyorsan helyreálltak és újra nagykoalíció jött létre.
- ¹⁸ A párt 2003-as vereségét követően azonban ez a szám körülbelül megfeleződött (Luther, 2006: 382).

FELHASZNÁLT IRODLOM

- Bailer, Brigitte – Neugebauer, Wolfgang – Schiedel, Herbert (2000): Die FPÖ auf dem Weg zur Regierungspartei. In Scharlach, Hans-Henning (szerk.): *Haider. Österreich und die rechte Versuchung*. Reinbek bei Hamburg, 105–127.
- Decker, Frank (2004): *Der neue Rechtspopulismus*. Opladen.
- Haider, Jörg (1994): *Die Freiheit, die ich meine*. Frankfurt am Main – Berlin
- Hainsworth, Paul (2000): *The Politics of the Extreme Right*. London.
- Heinisch, Reinhard: Die FPÖ – Ein Phänomen im Internationalen Vergleich. Erfolg und Misserfolg des Identitären Rechtspopulismus. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*. 2004/3, 247–262.
- Kitschelt, Herbert (1995): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor.
- Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party systems, and Voter Alignments. An Introduction. In *Party Systems and Voter Alignments*. London – New York, 1–64.
- Luther Kurt Richard (1991): Die Freiheitliche Partei Österreichs. In Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Horner, Franz – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Handbuch des Politischen Systems Österreichs*. Wien, 247–262.
- Luther Kurt Richard (1997) Die Freiheitlichen. In Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Horner, Franz – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Handbuch des Politischen Systems Österreichs. Die Zweite Republik*. Wien, 286–203.
- Luther, Kurt Richard (2006): Strategien und (Fehl-)Verhalten: Die Freiheitlichen und die Regierung Schüssel I und II. In Tálos, Emmerich: *Schwarz – Blau. Eine Bilanz des „Neu-Regierens“*. Wien, 19–37.
- Mudde, Cas (2000): *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester.
- Müller, Wolfgang C. (2006): Das Parteiensystem. In Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Politik in Österreich. Das Handbuch*. Wien, 279–305.
- Müller, Wolfgang C. – Strøm, Kaare (1999): Political Parties And Hard Choices. In *Policy, Office, Or Votes?: How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions*. Cambridge, 1–35.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge.

- Pelinka, Anton (1988): Abstieg des Parteienstaates – Aufstieg des Parlamentarismus. Zum Wandel des österreichischen Parteiensystems. In Pelinka, Anton – Plasser, Fritz: *as österreichische Parteiensystem*. Wien – Köln – Graz, 35–52.
- Pelinka, Anton (1993): *Die Kleine Koalition. SPÖ–FPÖ 1983–1986*. Wien–Köln–Graz.
- Pelinka, Anton (1994): Europäische Integration und politische Kultur. In Pelinka, Anton – Schaller – Christian – Luif, Paul: *Ausweg EG? Innepolitische Motive einer außenpolitischen Umorientierung*. Wien–Köln–Graz, 11–26.
- Pelinka, Anton (2002): Die FPÖ im internationalem Vergleich. Zwischen Rechtspopulismus, Deutschnationalismus und Österreich-Patriotismus. In *conflict&communication* online, 2002/1. www.cco.regener-online.de.
- Pelinka, Anton (2005): Wenn Macht ohnmächtig macht. Die rechtspopulistische FPÖ ist als Regierungspartei gescheitert. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 45. <http://www.das-parlament.de/2005/45/Thema/028.html>
- Plasser, Fritz (1987): Die populistische Arena: Massenmedien als Verstärker. In Pelinka, Anton: *Populismus in Österreich*. Wien, 84–108.
- Plasser, Fritz – Seeber, Gilg – Ulram, Peter A. (2000): Breaking the Mold: Politische Wettbewerbsräume und Wahlverhalten. In Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien, 55–116.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. (2000): Rechtspopulistische Resonanzen: Die Wählerschaft der FPÖ. In Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien, 225–242. p.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Fran (1999): Nationalratswahl 1999: Transformation des Österreichischen Wahlverhaltens. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Burkert-Dottolo, Günther – Karner, Stefan: *Österreichisches Jahrbuch für Politik*. 1999. Wien, 49–87.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz (1990): Eine Kanzler- und Protestwahl. Wählerverhalten und Wahlmotive bei der Nationalratswahl 1990. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirnemann, Alfred: *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1990*. Wien, 95–150.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz (1994): Ende des traditionellen Parteiensystems? Analyse der Nationalratswahl 1994. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirnemann, Alfred: *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1994*. Wien, 51–124.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: Restabilisierung der Traditionsparteien oder nur scheinbare Konsolidierung? Analyse der Nationalratswahl 1995. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirnemann, Alfred: *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1995*. Wien, 73–102.
- Scharschach, Hans-Henning – Kuch, Kurt Haider: *Schatten über Europa*. Köln, 2000.
- Sicking, Hubert (2000): Parteien- und Wahlkampffinanzierung in den 90er Jahren. In Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien 2000. 305–331.
- Sicking, Hubert – Nick, Rainer (1990): *Politisches Geld. Parteienfinanzierung in Österreich*. Thaur, 1990.
- Ulram, Peter A. – Tributsch, Svila (2004): *Kleine Nation mit Eigenschaften. Über das Verhältnis der Österreicher zu sich selbst und zu ihren Nachbarn*. Wien, 2004.
- Wandruszka, Adam (1977)[1954]: Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen. In Benedikt, Heinrich (szerk.): *Geschichte der Republik Österreich*. Wien, 289–485.

A FORZA ITALIA (OLASZORSZÁG)

Szabó Tibor

(tanszékvezető egyetemi docens,
Debreceni Egyetem, Politológia Tanszék)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az 1992-es politikai „földrengés” után, az olasz politikai életben jelentős változások következtek be. Az úgynevezett „tangentopoli” megrázta az egész politikai rendszert. Ebben a helyzetben új politikai mozgalom jött létre, a Forza Italia (Hajrá Olaszország), amelyet a neves (és kétes hírű) vállalkozó, Silvio Berlusconi kezdeményezett. Ezt az olasz pártok válsága idézte elő, amelyben a hagyományos pártok közül sok el is tűnt. Berlusconi saját médiabirodalmát felhasználva jelentős befolyásra tett szert a politikai életben. Létrehozták a Forza Italia klubjait, amelyek megszervezték a volt kereszténydemokraták és egyéb jobboldali szavazók táborát. A populista pártvezér, a többi jobboldali párttal, elsősorban az Alleanza Nazionaleval és a Lega Norddal szövetségben már 1994-ben kormányt alakított. A Forza Italia azóta is az egyik meghatározó politikai erő Olaszországban.

KULCSSZAVAK ■ Berlusconi ■ Olaszország ■ Forza Italia ■ olasz pártok ■ mediatizált politika

Az 1990-es évek elején Olaszország politikai rendszerében és ennek eredményeképpen az olasz társadalomban gyökeres változások mentek végbe. Bizonyos, később elemzendő körülmények következtében erőteljes bizalmi válság jelei mutatkoztak a „politikai párt” egésze irányában. Felbomlott az egész addigi politikai rendszer, természetesen megmaradt a demokrácia, de szinte kivétel nélkül eltűntek a régi pártok, diszkreditálódott az egész addigi politikai vezető réteg. Hirtelen, szinte egyik pillanatról a másikra új szereplők jelentek meg a politika színpadán, olyanok, akikről addig legfeljebb csak a szűk szakmai vagy családi kisközösség tudott. A professzionális politikusok ideje lejárt, teljesen új politikai osztály lépett színre, amely főként a politika iránt érdeklődő vállalkozói rétegből verbuválódott. S itt nem csupán a legismertebbekre (akár például Silvio Berlusconi) gondolunk, hanem a Parlament és a Szenátus szinte minden tagjára (kivéve az örökös szenátorokat).

Mi okozta ezt a földrengésszerű politikai változást? Hogyan került hatalomra Berlusconi? Hogyan hozta létre mediokratikus hatalmát? A politika és a gazdaság szoros összefonódásának ezt az eseményét szokás új olasz „anomáliának” nevezni. Ehhez szükséges röviden áttekinteni azokat a folyamatokat, amelyek ide vezettek.

ELŐZMÉNYEK

A gyökeres változásokhoz nem is olyan túl hosszú út vezetett. Ennek az útnak pedig az egyik központi szereplője az Olasz Szocialista párt főtitkára, első számú, ellentmondást nem tűrő vezetője, Bettino Craxi volt. Mindehhez hozzájárultak még olyan jelenségek, mint például az olasz gazdasági helyzet jelentős rosszabbodása, majd válsága, valamint azok a botrányok, pénzügyi visszaélések, amelyeket „csúszópénzbotrányoknak” (*tangentopoli*) nevezünk. Az is csak az 1990-es évek legelején derült ki, hogy Olaszország csak „korlátozott szuverenitású” ország volt az 1950-es évektől kezdve, annyira hatalmában tartották a külföldi (elsősorban amerikai) és hazai titkosszolgálatok.¹

A tranzíció évei: Craxi kormányai

Az I. Olasz Köztársaság néhány kezdeti koalíciós kormányát leszámítva 1948-tól fogva csak és kizárólag kereszténydemokraták alakíthattak kormányt (még ha a balközép kormányokba be is vontak baloldali, vagy középal pártokat), egészen 1981-ig.² Ekkor (a P2-es szabadkőműves páholy³ botránya után) rövid ideig a köz-tiszteletben álló történész, Giovanni Spadolini, az Olasz Republikánus Párt (Partito Repubblicano Italiano, PRI) vezetője lett a miniszterelnök (1981–82). Majd egy pár hónapos kormányválság után (a republikánusok kizárásával) újból kereszténydemokrata kormány alakult, Amintore Fanfani vezetésével, amely a következő év augusztusáig volt hivatalban.

Ekkor viszont fordulat következett be az olasz politikai életben, mert 1983. augusztus 4-én a szocialista párti Bettino Craxi alakíthatta meg első kormányát. Ez részben annak volt köszönhető, hogy egyrészt a köztársasági elnök, a 82 éves, nagytekintélyű szocialista Sandro Pertini legyőzve ellenszenvét, felkérte a kormányalakításra, másrészt a Kereszténydemokrata párt (a DC) népszerűsége csökkent és szavazóinak tábora 1983-ra 32,9%-ra apadt az 1979-es 38,2%-ról. Craxi második kormánya 1987. márciusáig tart, tehát több ideig tudott kormányon maradni, mint összes addigi elődje De Gasperi óta. Mi volt ennek a (látni fogjuk: felemás) sikernek a titka? Elsősorban az, hogy Craxi kormányát támogatták a tőkés és pénzügyi társaságok. Elsősorban is a FIAT elnöke, az örökös szenátor Gianni Agnelli. Talán azért is, mert Craxi keményen fellépett a munkások és a szakszervezetek újabb és újabb követeléseivel szemben. Másik támogatója a háttérből a konzervatív republikánus Ronald Reagan volt, az Egyesült Államok akkori, konzervatív elnöke.

Ekkor kezdődik az úgynevezett *pentapartito* korszaka, amikor a hatalmon öt, egymáshoz egyre jobban hasonlító párt (a kereszténydemokrata DC, a szocialista PSI, a szociáldemokrata PSDI, a republikánus PRI és a liberális PLI) osztozik. A *pentapartito* időszakában, főleg kezdetben voltak viták e pártok között, de a gazdasági helyzet kedvező fordulata, és az együttműködés akarata e vitákat lecsillapította.

A nemzetközi pénzügyi helyzet javulása, sőt fellendülése erőteljesen éreztette hatását Craxi kormánya idején. Gazdasági téren egyre inkább sikereket könyvelhetett el magának. Amikor első kormányát megalakította, az infláció igen magas, 15%-os volt, neki sikerült a második kormányzása végére 10,6%-ra leszorítania. Az ízléses külsejű és dízajnos olasz áruk exportja, különösen a tengerentúlra, csaknem ötven százalékkal nőtt, a gazdasági növekedés üteme is felülmúlta az addigiakat, Craxi kormányzása végén már 2,8%-os volt. A fogyasztói társadalom, a „konzumizmus” éppen ekkor teljeseedik ki. Ennek ellenére nem tudott mit kezdeni a választásra és a segélyezésekre szánt hatalmas közkiadásokkal, ami még inkább növelte az államháztartás deficitjét. Még a kereszténydemokratákon is túltett a pult alatti pénz osztogatásával, „fű alatti” megegyezésekkel bizonytalan eredetű pénzügyi és vállalkozói rétegekkel. *Egyik támogatója, majd támogatója Silvio Berlusconi volt.*

Craxi kormányzása idején a *pentapartito* pártjai között, főleg az együttműködésük elején szinte már kezdett eltűnni az öt párt közötti különbség, amikor felosztották egymás között az érdekszférákat.⁴ A nagyvállalatok élére például saját, hozzájuk lojális emberek, általában politikusok kerültek, és csak 4%-ban voltak az üzemek élén szakértők. Ennek a Craxi-kormány végére az lett az egyik eredménye, hogy a növekvő, a hozzáértés hiányával magyarázható deficit elkerülésére egyre több vállalatot kezdtek el privatizálni. Ez viszont újabb és újabb konfliktusokat okozott az öt párt együttműködésében.

1984-ben, az európai parlamenti választások kampánya idején Padovában egy nagygyűlésen tartott beszéde közben meghalt az Olasz Kommunista Párt főtitkára, Enrico Berlinguer. Ez olyan együttérzési hullámot váltott ki az emberekben, hogy a választások idején minimális előnyre tett szert a PCI (33,3%) a DC-vel (33%) szemben. Igaz, hogy 1976-hoz képest most is egymillióval kevesebben szavaztak a baloldali pártra. Berlinguert a PCI élén az olasz ellenállás egyik központi alakja, Alessandro Natta követte egy négy éves időszakra.

Craxi vezetési stílusa igen erőteljes, mondhatni agresszív volt. Ezt saját hívei hívják „döntésképeségnek” is. Úgy viselkedett, mintha ő lett volna a köztársasági elnök, olyan hévvel kívánta megreformálni az olasz intézményeket. Viszont veszélyes pályát választott, amikor a politika és a gazdasági élet szereplőinek szoros szövetségét szorgalmazta. Később ennek tisztázása érdekében adnak ki ellene elfogató parancsot. Tény, hogy éppen ebben az időszakban jelent meg tulajdonosként az olasz ingatlan- majd később médiapiacra Silvio Berlusconi.

Mindenesetre a hagyományos demokratikus együttműködés utolsó fázisának főszereplője így Craxi lett. Kiváló politikai érzéssel rendelkező ügyes, ambiciózus és taktikus politikus, aki nem riad vissza végletes, olykor vakmerő megoldásoktól sem. Legalább három fronton teljeseedik ki politikai tevékenysége: egyrészt saját pártján belül, amit teljesen saját ellenőrzése alá von, másrészt a hatalmi pozíciók megszerzéséért a kereszténydemokratákkal, ami oda vezet harmadszor, hogy lassan megfordulnak az erőviszonyok Olaszországban úgy, hogy az Olasz Kommunista párt (a PCI) kénytelen elismerni a szocialista párt hegemon, vezető szerepét az országban.

A rendszer felbomlása (1987–1992)

1987-ben a new york-i tőzsde összeomlott, a gazdasági fellendülés időszakának hirtelen vége lett. A Szovjetunióban azonban már teljesen más események zajlottak, Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése (1985) óta. Beindul a peresztrojka és a glasznosztj, megindul a nukleáris fegyverek leszerelésének folyamata, majd a „létező szocializmusok” válsága. Ez tulajdonképpen még kedvező is lehetett volna Craxi számára, de közben elindult néhány ügyészi vizsgálat pártja finanszírozásával kapcsolatban. S ez mindent megváltoztatott.

Rossz jel volt az is, hogy az 1987-es helyhatósági és politikai választásokon nagy volt a távolmaradók száma, ami Olaszországban, ahol „minden politika”, szinte elképzelhetetlen volt az I. Köztársaság idején. A rendszer instabilitása tekintetében és a változás felé mutató szimptomatikus jel volt, hogy 1987-ben beválasztották a parlamentbe a regionális jellegű Lombard Liga egy képviselőjét. A helyi, lombard identitású párt, valamint a Lega veneta már 1983-tól jelentkeztek a regionális választásokon. A jelenség még nagyobb meglepetést keltett 1990-ben, amikor a Lega, otthon Lombardiában 19%-ot nyert, 6%-ot Liguriában és Venetóban, 5%-ot Piemontban. A parlamenti politikai választásokon 1992-ben a Lega egyre nagyobb sikereket ért el. Ekkor még (utoljára) a Lega Nord volt az egyetlen alternatív erő a hagyományos pártalakulatokkal szemben. Szemben álltak a partitokráciával, bírálták a központi kormányt („Roma ladrona”, azaz „tolvaly Róma”), mindenféle állami centralizmus elutasítását (például az adófizetés megtagadását) akarták, föderalizmust, az ország három részre szakítását tűzték ki célul.

Közben a szélsőjobboldali ellenzéken belül kiéleződött a küzdelem az Olasz Szociális Mozgalom (az MSI) vezetéséért Pino Rauti és Gianfranco Fini között, és Riminiben 1990. január 11-én a szélsőjobboldali Rautit választották meg az MSI főtitkárának. Ez is befolyásolta a későbbi események menetét. Igaz, hogy a fiatal jobboldali politikus, Fini, hamarosan (1991. július 6-án) átveszi a párt vezetését.⁵ Ekkor még folytatja az MSI hagyományos politikáját, még 1992-ben is Mussolinit nevezi a „XX. század legnagyobb politikusának”, és a Marcia su Roma 70 éves évfordulóját nagy ceremóniával ünnepli meg. Lassan azonban átalakítja a párt ideológiáját, középre húzódik a pártpalettán.

1988-ban Achille Occhetto lett a kommunista párt főtitkára, aki 1990 márciusában bel- és külpolitikai okok (elsősorban a berlini fal leomlása) következtében megváltoztatja a PCI nevét és megalapítja a Baloldal Demokratikus Pártját (Partito Democratico della Sinistra, PDS). Az 1991. január 31-i kongresszus jóváhagyta a változásokat, és a sarló és kalapács helyett tölgyfa lett a szimbólumuk. Ugyanakkor (1989. december 12-én) kiválnak a pártból azok, akik nem kívánják feladni radikális baloldaliságukat, és létrehozzák a Rifondazione Comunista nevű (ma is működő) pártot, amelynek vezetője Armando Cossutta lett, 1993-tól máig pedig Fausto Bertinotti.⁶ Mindketten hirtelen abban a helyzetben találták magukat, hogy újra kellett definiálni saját identitásukat. A szimpatizánsok és a régi párttagok számára drámai helyzet teremtődött, a hagyományos pártmodell ugyanis nem lehetett már vonzó az új hazai és nemzetközi helyzetben.

1985 és 1992 között Francesco Cossiga volt a köztársasági elnök. Éppen ebben az időszakban vált egyre élesebbé az a válság a Szovjetunióban, melyet Gorbacsov kezdeményezett és a szovjet rendszer teljes lebontásához vezetett el. Ez a nemzetközi téren lejárló esemény alapvetően befolyásolta az olasz demokrácia és pártrendszer átalakulását. Elsősorban azért, mert felkészületlenül érte az olasz politikusokat. Megindult a politikai „földrengés” Olaszországban.

A kereszténydemokraták, 1987, azaz a Spadolini–Craxi-zárójel után újból magukhoz ragadták a hatalmat. Először újból, immár hatodszor, Fanfani próbálkozik, aki egyszínű, szakértői kormányt alakít. Majd 1987-től újból a *pentapartitó*val próbálkoznak a kereszténydemokraták. Előbb Gorla, majd a DC főtitkára Ciriaco De Mita, s végül 1989-ben hatodszor Andreotti, majd hetedszer 1991-ben ugyanő lesz a kormányfő. A kereszténydemokraták újból szövetségest keresnek. Úgy látszik, hogy a PCI mindenképpen szavazatokat veszít majd, ezért a DC figyelme újból Craxi felé fordul. Milánóban egy lakókocsiban megállapodik Craxi, Andreotti és Forlani az új hatalmi felállásról.⁷

Több mint egy évig a „triumvirek” tartják ellenőrzésük alatt az olasz politikai életet. Ez azért sikerülhetett egy ideig, mert mind a baloldali, mind a jobboldali ellenzék saját programja, pártja és identitása öndefiníciójával volt elfoglalva. A triumvirek gyengesége a hatalom megosztása körüli vitában keresendő. Két poszt volt kiadó: a köztársasági elnöki és a miniszterelnöki pozíció. Jelölt pedig, a dolgok természeténél fogva, három. Hatalmas versengés indult meg. Andreotti a Quirinalét (a köztársasági elnöki posztot) célozta meg úgy, hogy előbb miniszterelnök lesz. A szintén kereszténydemokrata Forlani viszont esélyes volt elnyerni azonnal a köztársasági elnöki pozíciót. Craxi pedig újból a Palazzo Chigibe (a miniszterelnökségbe) szeretett volna jutni. 1990 nyarán az akkori köztársasági elnök, Francesco Cossiga, felhagyva a szürke eminenciás szerepkörével, maga is beszáll a játékba, s a központi szereplők száma így négyre emelkedik.

1990. októberében tör ki a Gladio-ügy, egész Európában, így Olaszországban is a CIA által fenntartott titkos fegyveres, antikommunista szervezet ügye. A NATO titkos olaszországi katonai szervezetének dossziéját Andreotti miniszterelnök megküldi az ügyet vizsgáló parlamenti bizottságnak. Cossiga rögtön érzi, megtámadták, hiszen a hidegháború időszakában ő volt a Gladio szervezetének egyik atyja. Rögtön szembekerül tehát Andreottival (a miniszterelnökkel) és a PDS (a volt PCI utódpartja) főtitkárával, Occhettoval. Az utóbbi felségárulással vádolja meg a köztársasági elnököt, de az túléli a vádakat, mert egyrészt a társadalomban tovább élnek bizonyos nyugtalanságok a baloldallal szemben, másrészt Cossiga népszerűsége az utóbbi években annyira növekedett, hogy a közvélemény viszonyítási pontjává változott.

1991 áprilisában Olaszország egy fontos momentumhoz érkezett. Andreotti készült hetedik kormányát megalakítani. A republikánusok megtagadják vele az együttműködést, mert nem értenek egyet a posztok elosztásával. Ekkor felmerül az előrehozott választások ötlete is. A kormánypártoknak egy ideig tetszik az elképzelés, mert ezzel az ellenzékét újból kiszorítanák a hatalomból. Ráadásul a költségvetés nehéz helyzetben van a közpénzek könnyelmű elherdálása miatt.

Az 1990-es évet 147 ezer milliárd líra veszteséggel zárták, a kiadások 6 ezer milliárddal meghaladták a GDP-t, és a pénzügyi hiány addig sosem látott nagyságú, 1 millió 318 ezer milliárd volt. Problémaként jelentkezett az is, hogy Olaszországnak is alá kellett írnia a Maastrichti-szerződést az Unió monetáris politikájáról, amely előírta, hogy az Európai Közösség tizenkét államában a hiány a GDP 60%-át érheti csak el. Az előrehozott választások kiírását Cossiga sem ellenezte, Forlani és Craxi is mellette volt egy ideig. De kiderült, hogy a DC vezetői, saját egyéni karrierjük építése miatt, nem akartak előrehozott választásokat. Ekkor Craxi is eláll a terv mellől, abban reménykedve, hogy ő lesz Andreotti után a következő miniszterelnök. Az előrehozott választások azonban megmutatták volna, hogy milyen változásokat kíván a közvélemény. Mivel ezzel nem éltek, *nem észlelték a közelgő változások fenyegető viharát* sem.

Nem vették észre azt sem, milyen változásokat hozhat a kereszténydemokrata Mario Segni által kezdeményezett referendum az arányos választási rendszer egyik, igaz másodlagos, kérdésével kapcsolatban. A radikális párt vezetőjével közösen megfogalmazott kérdés az volt, hogy a szavazó a listán való szavazáskor megjelölhet-e több személyt is vagy sem. A szándék mögött egyértelműen az állt, hogy a lakosság politikai pártok hatalmi rendszeréről és annak bázisáról, az arányos választási rendszeréről mondjon véleményt. Az 1991. június 9-én tartott népszavazás eredménye meglepő volt. Craxi meggyőződésével szemben, aki azt hitte, hogy a szavazók távol maradnak az urnáktól, a választók 62,4%-a ment el szavazni és a leadott szavazatok 95,6%-a az egyetlen jelölt mellett állt ki. Segni ekkor az egész választási törvény megváltoztatását kezdeményezte, a többségi elv érvényesítése érdekében.⁸

A politikai szavazás hagyományos rendszerének megváltoztatását, a választók és a pártok új típusú kapcsolatát az is siettette, hogy új politikai tényező, a Lega Nord egyre hangsúlyosabb szerepet kívánt játszani Olaszországban. Ennek ellenére az 1992. április 5-i választások még nem mutatták egy végzetes földrengés jeleit. A pártok közötti erőviszonyok lényegében nem változtak. A másik jelentős tényező, a változások alapvető oka, a Tangentopoli kezdete sem érezte hatását még ekkor.

A „csúszópénz”-botrány, a Tangentopoli (tangente = csúszópénz) 1992. február 17-én kezdődik, amikor Milánóban az addig ismeretlen vizsgálóbíró, Antonio Di Pietro letartóztatja a Pio Albergo Trivulzio szálloda elnökét, a szocialista párti Mario Chiesát. A vád: egy hétmillió lírás csúszópénz elfogadása. A letartóztatás nagy visszhangot váltott ki, de Craxi igyekezett negatív hatását semlegesíteni. Már korábban, 1983-ban is volt Torinóban vizsgálat (és ítélet is) egy szocialista párti képviselő ellen, Craxi akkor kíméletlenül megtámadta a bírókat és az ügyészeket, hogy visszaélnek hatalmukkal.

Nem sokkal később, 1992. március 16-án Palermóban a maffia megölte az Andreottihoz közel álló kereszténydemokrata Salvo Lima parlamenti képviselőt. A kormányfő ezt annak tudta be, hogy harcot indítottak a szervezett bűnözés ellen. A letartóztatás és a gyilkosság már előre jelezték a kataklizmát, de egyelőre senki sem figyelt fel rá. Ekkor indult meg a „Tiszta kezek” („Mani Pulite”) akciója,

amely több éven át sok-sok tisztségviselő, vállalkozó és politikus letartóztatásához vezetett.

Tehát a Tangentopoli kezdetekor befejeződik egy korszak Olaszország politika-történetében és elkezdődik egy újabb, a most is folyamatban lévő II. Olasz Köztársaság. Idáig, 1946 óta, Olaszország, szinte egyedül Európában, 52 kormányt „fogyasztott el”. Nem sokkal ezután, két hónappal megbízatása lejárta előtt, lemondott köztársasági elnöki posztjáról Cossiga. Lemondóbeszédében a néphez fordult és a kormányforma radikális megújítására szólított fel. Az utódlásért elkecsereedett küzdelem indult Forlani és Andreotti között. A helyzetet a maffia „oldotta meg”: 1992. május 23-án merényletben megölik a maffiaellenes vizsgálóbíró, Giovanni Falconét, feleségét s kíséretét (ez a nagy felháborodást kiváltó *Strage di Capaci*).⁹ Két nappal később a konzervatív kereszténydemokrata Oscar Luigi Scalfaro került a székbe. Az új kormánynak már ő ad megbízatást.

A II. Olasz Köztársaság

A 'II. Olasz Köztársaság' terminus a francia politikai hagyományt követi, de sokak számára ez a fogalom az olasz viszonyokra nem alkalmazható, elsősorban azért, mert a csúszópénz-botrány nem hozta magával egy új alkotmány létrehozását, ami egyik legfontosabb feltétele az új köztársaságnak. A változások mégis alapvetően befolyásolták az egész olasz politikai rendszert, s ezért lehet mégis használni a fogalmat.

A politikai transzformáció időszaka (1992–1994)

Az új köztársasági elnök, Oscar Luigi Scalfaro 1992. június 28-án a Craxi által támogatott szocialista párti Giuliano Amatónak (1938, Torino) adott kormányalakítási megbízatást, aki a DC, a PSI, a PSDI és a PLI politikusaiból és főként szakértőkből állítja össze kormányát.

Az I. Olasz Köztársaság válsága azonban feltartóztathatatlanul haladt előre. Két tényező befolyásolja alapvetően e mozgást: egyrészt a Lega Nord egyre nagyobb sikerei a helyhatósági választásokon,¹⁰ másrészt pedig a milánói „Tiszta Kezek”-csoport akciói. Hónapok alatt több száz funkcionáriust és politikust vádolnak meg és idéznek bíróság elé korrupciógyanus ügyekben. A bírák, és ügyészek kezdeményezésére feltárul a politika és az üzleti élet bűnös összefonódottsága, valamint az új parlamentnek sok per és letartóztatás miatti ellehetetlenülése. Kiderült, hogy a csúszópénz (10%) minden akciónál szinte rendszeresítve volt bizonyos előnyök eléréseért cserébe. A jogtiprásnak ez a bevett formája, az illegális cselekmények szinte normává alakítása az 1980-as évektől (amikortól megnőtt a helyi önkormányzatok, junták szerepe) fokozatosan erodálta a rendszert.

1993. február 11-én Craxi már nem képes ellenállni a pártját ért, sokszor megalapozott, támadásoknak, és 16 év után lemond, megválnak a szocialista párt főtitkári

posztjától, ami egyúttal a párt rohamos válságát idézi elő. Craxit előbb Giorgio Benvenuto követi a nagyon megfogyatkozott párt élén, akit májusban Ottaviano Del Turco vált fel. Lemondása után Craxi politikusi pályája is rohamos hanyatlásnak indul, majd a bírósági felelősségre vonás elől Tuniszba, hammameti villájába menekül és ott is hal meg.

De más politikusok sem kerülhették el a felelősségre vonást. Erre az egyik „legjobb” példa a hétszeres volt miniszterelnök, Giulio Andreotti 1993-ban kezdődött pere. Ebben azzal vádolták meg néhány „bűnbánó maffiózó” vallomása alapján, hogy állítólag köze lett volna egy („túl sokat tudó”) újságíró, Mino Pecorelli meggyilkoltatásához. Hasonló vád alá helyezték a volt belügyminisztert, Antonio Gavát, akit a camorrával való szövetkezéssel vádoltak meg. Több miniszter (például Gorla és De Lorenzo) is lemondásra kényszerült a „tangentopolí” miatt. Az energia-konzern, az ENI akkori elnöke, Gabriele Cagliari, a börtönben öngyilkosságot követ el, Raul Gardini iparmágnás, a Ferruzzi-csoport elnöke szintén öngyilkos lesz egyik cége, az Enimont elleni vizsgálat megindulása idején. Ebben az esetben 20 milliárdos „támogatásról” volt szó, amin a DC és a PSI osztozott.

A „tangentopoliban” két leginkább érintett párt, a kereszténydemokrata és a szocialista párt kétféle reakció között ingadozott. Az első időkből támadták a bíróságokat. Amikor aztán, később kiderült, hogy a vádak megalapozottak és nincs mit csinálni, azt kezdték el hangoztatni, hogy ezek nem is igazán bűnök. Ez utóbbi magyarázatul vagy azt hozták fel, hogy a csúszópénz csak egyeseket érint, s nem a pártot magát, vagy azt, hogy „csak” a párt számára loptak, azért, hogy a választási kampányt finanszírozzák. A védekezés az első esetben egyértelműen az egyén felelősségét és büntetését vonta maga után, a második esetben, a párt számára történő csalás, lopás esetében még tragikusabb, hiszen a demokrácia alapmechanizmusait érinti, és az egész társadalomra nézve katasztrófális következménnyel jár. Ez az erkölcsi válság különösen *megrázta a közvéleményt*.

Éppen ezért *döntő jelentőségű esemény* volt Olaszország politikatörténetében, hogy az 1993. április 18-án tartott referendumon megszavazták az új, *majdnem többségi* választási törvényt, majd augusztus 6-án véglegesen el is fogadták. Azért „majdnem többségi”, mert a baloldali RC és a jobboldali MSI még az arányossági elv fenntartása mellett érvelt. Így rendkívül bonyolult lett az olasz választási rendszer. A parlamenti képviselők 75%-át a többségi elv alapján, 25%-át (155 helyet) még ezután is a régi, arányossági elv alapján választhatják meg a szavazók. A választópolgárok két cédulát kaptak: az egyiket név szerint a képviselőjelöltre, a másikon a preferált pártra lehetett szavazni. Ezzel próbálták biztosítani a kisebb pártok bejutását a parlamentbe, hiszen lehetőségük összeszűkülte a 4%-os *küszöb* bevezetésével. Így is szükség volt a koalíciós megegyezéseknek az eddigiekhez képes sokkal jelentősebb szorgalmazására. Az európarlamenterek szavazásánál azonban megmaradt a tisztán arányossági elv.

A pártok válsága

Az 1993-as referendumon a polgárok egyértelműen megvonták bizalmukat a hagyományos pártoktól. Az a konszenzus, amit addig jórészt a közpénz átgondolatlan osztogatása, és bizonyos ideológiai ráhatás biztosított, most olvadni, sőt eltűnni látszott. A népszavazáson ugyanis a választók (82,7%-os elutasító szavazataránnyal) egyértelműen kinyilvánították véleményüket a korrupt „partitokráciáról”, a pártok addigi túlhatalmáról, valamint az arányos szavazási rendszerről. Ezeket hatalmas többséggel elutasították: 90%-os igent mondtak a pártok új típusú, átlátható finanszírozására. A szavazás során 29 millió olasz állampolgár fejezte ki akaratát az I. Olasz Köztársaság politikai-intézményi rendszerének és struktúrájának *radikális megújítása* érdekében.

A politikai „földrengés” talán annak is volt köszönhető, hogy most már, új pártok, illetve mozgalmak létrejötte (a Lega Nord és az Alleanza Nazionale) után, nem csak a kommunista párt volt az egyetlen alternatíva.

A Banca d'Italia volt elnöke, Carlo Azeglio Ciampi nem sokkal a sorsdöntő referendum után, 1993. április 28-án alakított kormányt, benne PDS-es (baloldali) szakértőkkel, és egy zöld képviselővel. Ez utóbbiak azonban, egy nappal később, a Craxi ellen indított eljárásnak a Szenátus részéről történt megtagadása következtében, kiléptek a kormányból. Ciampi kormánya, amely az olasz gazdaság megerősítését és rendbehozatalát tűzte ki céljául, 1994. január 13-ig volt hivatalban.

1993. június 23-án *megszűnt létezni az Olasz Kereszténydemokrata Párt*, a DC (ekkor Mino Martinazzoli volt a párt főtitkára). Három napra rá a volt párt maradék tagjaiból megalakult a Partito Popolare Italiano, Néppárt (PPI). Főtitkára Mino Martinazzoli lett. Ez az új pártalakulat azonban gyorsan kettészakadt, és így létrejött a Centro Cristiano Democratico, azaz a Demokratikus Keresztény Centrum, a CCD (majd Berlusconi szövetségese lesz a kormányalakításoknál). Később, 1995-ben újabb tagok válnak ki mindkettőből és létrehozták a Cristiani Democratici Uniti, az Egyesült Demokrata Keresztények pártját (CDU), amelynek főtitkára Rocco Buttiglione neves egyetemi tanár lesz. A PPI ebben a helyzetben semmiképpen sem tudta, bár nagyon szeretne volna, a mérleg nyelvét játszani.

Mivel különösen a hagyományos jobboldali pártok veszítettek szavazatokat, és éppen ezek szinte eltűntek a politikai palettáról, elképzelhető volt egy baloldali kormányalakítás és hatalomátvétel. Azért is, mert a „morális kérdésben”, a „tangentopoliban” a hagyományos baloldali pártok, így a PCI, de utódpartja a PDS sem volt érintve. Ekkor érezte a baloldali veszélyt az olasz jobboldal, amely hirtelen egyik évről a másikra vezéregyéniség nélkül maradt. Kapóra jött neki egy új, addig a vállalkozások terén működő személyiség, Silvio Berlusconi, iparmágnás és médiacézár, aki sikeresen kihasználta a pártoknak ezt a válságát, a politikai erkölcs elértéktelenedését.

BERLUSCONI PÁLYAFUTÁSA

Silvio Berlusconirol a legkülönbölegbb, sokszor egymásnak ellentmondó információk keringenek a saját hírcsatornáin és az ellenzéki médiában. Talán azért is, mert ötvenéves korára már hatalmas vagyonnal rendelkezett a szerény közalkalmazotti családból származó egykori fiatalember, aki kezdetben, a jogi egyetem elvégzése mellett bárzongorista és énekes volt tengerjáró luxushajókon, gyerekzsúrokon szó- rakoztató „művészként” működött közre.

A kezdetek és a médiabirodalom kiépülése

A milánói születésű Berlusconi most 70 éves. Igazi lombard jellemként írják le, aki ragaszkodik a tradícióhoz, becsületes, istenfélő. Merész dinamizmusát anyjától örökölte, könnyen alkalmazkodó képességét viszont maga alakította ki. Megnyerő modorra tett szert, már kiskorában szeretett tetszeni a közönségnek, amikor kisebb szerepeket vállalva szórakoztatta azt. A szaléziánus rendnél tanult, ahol elmélyedt a hitéletben és a teológiában. Hitbuzgalmáért még kitüntetésben is részesült. Egyúttal gyerekzsúrokon szerepelt, mint énekes és előadó, bárzongorista volt lokálokban és luxushajókon, repertoárjában Tino Rossi-, Gilbert Bécaud- és Ives Montand-dalok szerepeltek. Közben kisebb színházi kritikákat írt a Corriere della Serába. Lassan maga is meggyőződött róla, hogy mindenhez egyaránt ért. Első feleségétől kettő, második, harminc évvel fiatalabb színésznő feleségétől három gyermeke született. Ez a gazdasági birodalom kiépítése és működtetése szempontjából fontos. Maga 1961-ben végezte el a milánói állami jogi egyetemet. Szakdolgozatát a hirdetési szerződések jogi kérdéseiből írta. Ezzel egy hirdetési ügynökségtől kétmillió lírás ösztöndíjat kapott az állami alkalmazott szülőktől származó fiatal. Tulajdonképpen ezzel a pénzzel kezdi meg befektetéseit. Az egyetemen ismerkedik meg Marcello Dell’Utri-val, aki fő támogatója lesz a Forza Italia létrehozásakor.

A jogi egyetem elvégzése után Milánóban építetőkkel és bankárokkal (például Carlo Rasinivel, akinél Berlusconi apja alkalmazottként dolgozott) társulva építési telkek vállalkozásába, adás-vételébe kezdett. 1963-ban egy svájci ingatlanügynökséggel karöltve megalapítja az Edilnord SAS nevű építési céget. 1964-ben nagy- szabású építkezésekbe fog Milánó külvárosában, Brugherióban a saját maga által megvásárolt területen. Ebből a vállalkozásából 1000 lakást sikerül eladnia. A fiatal vállalkozó hatalmas befektetett tőkéjének eredetét sokan megkérdőjelezték, és visszaélésekkel gyanúsítják. Ekkor azonban már olyan vagyonnal rendelkezett, amely segítségével 1973-ban hatalmas földterületen családi villát vásárol magának a később még jelentős szerepet játszó Arcoréban.

Már az 1970-es években érdeklődött az iránt, hogy tevékenységét hogyan lehetne a média világa felé kiterjeszteni. Éppen akkor a kedvező törvényi módosítás lehetővé tette Olaszországban a RAI mellett helyi televíziók létrehozását. Berlusconi az elsők között volt, aki 1978-ban egy helyi kis kábeltelevíziót alapított Telemilano néven. Az újabban napvilágra került adatok szerint éppen ekkor, 1978-

ban lépett be a P2 szabadkőműves páholyba, számos titkos (és tegyük hozzá: piszkos) ügyet kitervelő illegális társaságba.¹¹

Nem sokkal ezután lehetővé vált a kereskedelmi televíziózás országos szinten is, így 1978-ban Olaszországban már majdnem ötszáz kábeltévé működött. Berlusconi volt az első, aki élt ezzel a számára ragyogó lehetőséggel és a Telemilanóból Canale 5, az egyik legnézettebb kereskedelmi televízió lett (itt adták nagy nézettségi mutatókkal a Dallas című amerikai sorozatot). Az országos közszolgálati televízió így elvesztette egyeduralmát. Ez egyrészt annak volt köszönhető, hogy barátja, a szintén milánói érdekeltségű Bettino Craxi volt már ekkor az Olasz Szocialista párt teljhatalmú főtitkára, másrészt Berlusconi korán felismerte azt, hogy (mivel nem volt korlátozva) a televíziós hirdetések óriási hasznot hajtanak. Végül pedig annak, hogy szerződtette a csatornához az amerikai-olasz tévéstárt, Mike Bongiorno-t, aki amerikai típusú műsorokat kezdett meghonosítani Olaszországban. A sikeres *presentatore* tevékenységének köszönhetően végelethetetlen sorban következtek a tévében a felszínes talk-show-k, a quizek és a tele-shoppingok.

Ekkor Berlusconi már televíziós monopóliumra tört. Ennek egyik fontos állomása az 1980-as *Mundialito*, a kis foci-világbajnokság közvetítésének a joga, és az akörüli vita és verseny volt. Az Uruguay, Argentína, Brazília, Németország, Olaszország és Hollandia mérkőzéseinek élő közvetítési jogát hatalmas propagandahadjárat után Berlusconi nyerte el. A propagandakampányban a Corriere della Sera, a Gazzetta dello Sport országos napilapok (amelyek akkor a P2-es szabadkőműves páholy befolyása alatt dolgoztak), valamint az időközben Berlusconi kezébe került Il Giornale vettek részt.

Riválisa volt az olasz piacon Edilio Rusconi, aki annak idején a televízió hatalmával is vetekedő „szívsajtó”, a képes pletykalapok (mint például a hatalmas Gente-birodalom) tulajdonosa volt. Ebből a hatalomból táplálkozott Rusconinak az a tőkéje, amivel 1982-ben elindította az Italia 1 nevű országos tévécsatornát saját tevékenysége és kiadványai publikálására. Ez nem volt sikeres, mert nem hozott tulajdonosának elegendő profitot. Így Rusconi tárgyalásokat kezdett egy másik tévécsatornával, a szintén fiatal Rete 4-val (a Mondadori kiadói csoport tulajdonával) arra, hogy az vásárolja fel az Italia 1-t. Ekkor lépett közbe Berlusconi, aki nem csak az egyiket, hanem egyúttal a másikat is felvásárolta. Ezzel egy időben több más, jól eladható újságot is megszerzett magának. Ezzel a kiépült média-birodalmával Berlusconi egyre hatásosabban, a populizmus minden eszközét felhasználva volt képes befolyásolni az olasz politikai eseményeket is. Meghívott televízióiban mértékadó politikusokat, értelmiségieket, akik más véleményeket hangoztathattak nagy számban ezeken a csatornákon, mint a közszolgálati RAI-ban. Amikor pedig 1984-ben a Berlusconi-televíziók működését a bíróságok felfüggesztették, Craxi (aki időközben miniszterelnök lett), londoni útját megszakítva hazatért, összehívta a minisztertanácsot és elrendeltette a tévék újbóli szabad működését. Eközben az Olivetti tulajdonosa, Carlo De Benedetti vált Berlusconi fő riválisává, aki a Mondadori kiadó tulajdonosa is volt egyben. Különböző manőverekkel Berlusconi elérte, hogy De Benedetti lemondott a La Repubblica és az Espresso című hetilap megvásárlásáról, ellenben Berlusconi tulajdonába kerültek a Panorama és az Epoca

című rendkívül befolyásos és közvélemény-formáló hetilapok. Lassan pedig felvásárolta a Mondadori és az Einaudi könyvkiadó-birodalmakat és számos kisebb kiadót (Le Monnier, Electa Napoli stb.). Emellett felvásárolta még a Standa nevű országos kereskedelmi hálózatot, amit később továbbadott az Oviessa cégnek, valamint az Euromercatót, amit eladott a Carrefournak.

Ezeket a pénzügyi tranzakcióit a legjelentősebbé vált olasz finansziális holding, a *Fininvest* részvénytársaság intézte. Ezt már korán, 1978-ban létrehozta, de mára teljessé vált tevékenysége. Ma elsőszülött lánya, Maria Elvira Berlusconi a részvénytársaság elnöke. A *Fininvest* egyesíti magában a Berlusconi-birodalmat. Bele tartozik a *Mediaset* nevű televíziókat összefogó birodalom és hirdetőcég (*Publitalia 80*), a Mondadori kiadóbirodalom, a *Mediolanum* nevű bankszektor, a *Medusa* nevű filmhálózat, és a Milan labdarúgó csapata.¹² Az utóbbi kettő kivételével az összes többi szerepel a tőzsdén.

Példaként és Berlusconi pénzügyi hatalmának illusztrálásaként elmondjuk, hogy csak a *Mediaset* majdnem 6000 alkalmazottat foglalkoztat, éves forgalma 3,6 milliárd euró. A többi cégével együtt Berlusconi több tízezer olasz munkást és alkalmazottat foglalkoztat. A nevezetes Legge Mammí 1990-ben (a republikánus Oscar Mammí képviselő által benyújtott és a parlament által elfogadott törvénytervezet) véglegesítette és törvényesítette Berlusconi „médiokráciáját”, szinte egész Olaszországra kiterjedő politikai, kulturális és jelentős gazdasági befolyását. Gazdasági tranzakciói azonban nem mindig voltak jogilag védhetőek, ami miatt számos pert indítottak ellene.¹³

A Forza Italia létrehozása és működése

Mint az egyik leggazdagabb olasz vállalkozó, érdeklődéssel figyelte azt a politikai „földrengést”, ami az 1990-es évek legelején végbement Olaszországban. 1993 nyár végén leghűségesebb tanácsadói (Gianni Letta és Fedele Confalonieri) még azt mondták neki, hogy ne lépjen politikai pályára, de Berlusconiiban már meggyökeresedett a meggyőződés, hogy a pártok fragmentációja következtében előállt válságot meg kell állítani. Különösen vonatkozott ez a baloldali pártok várható megerősödésére és előrenyomulására. Már esetleges szövetségesekben is gondolkodott. Ezek közé tartozott az Olasz Néppárt (a Kereszténydemokrata párt utód-pártjának) főtitkára, Mino Martinazzoli, aki tisztán jött ki a megelőző négy évtized politikai csatározásaiból. Szövetségesei közé számította Mario Segnit, a mérsékelt katolikus volt miniszterelnököt, valamint Pierferdinando Casinot, a CCD főtitkárát is. Leginkább azonban az új párt, az *Alleanza Nazionale*, a Nemzeti Szövetség (AN) főtitkárára, Gianfranco Finire számított. Berlusconi nevezetes, elhíresült bejelentései közé számított, hogy egy váratlan újságírói kérdésre, hogy Róma két polgármester-jelöltje, Fini és a baloldali Francesco Rutelli közül kire szavazna, habozás nélkül azt mondta: „Fini-re szavaznék”.¹⁴ Ezzel csak az volt a probléma, hogy akkor még Fini a neofasiszta Olasz Szociális Mozgalom ideológiájában gondolkodott. Számára elfogadható volt a fasizmus, Mussolinit tartotta a XX. század

legjelentősebb olasz politikusának, tagadta a holokausztot. Berlusconi azonban mindennél fontosabbnak vélte a baloldal megállítását, és ennek érdekében vállalta, hogy ezért a kijelentéséért minden oldalról keményen bírálják. Ekkor azonban taktikát változtatott, és az üldözött politikus pózát öltötte magára.

Egy másik, ezúttal gazdasági probléma is nehezítette politikába való bekapcsolódását. Már az 1990-es évek legelejétől kezdve az ügyészség Milánóban, Torinóban és Rómában vizsgálatot indított ellene a tőkéjét (egy milliárd líra) jóval meghaladó adósságai (hét milliárd líra), közfunkcionáriusoknak juttatott feltételezett csúszópénzei, a Publitalia meghamisított számlái, a televíziói kétes finanszírozása miatt. Ezek kivédésére ügyvédek seregét tartotta és tartja fenn magának, de a perek sora azóta is folyamatban van.

Mindez nem akadályozta meg, hogy az 1994. márciusi választások előtt, január 26-án egy kilencperces, előre felvett beszédet tartson arról, miért fog bekapcsolódni az olasz politikai életbe. Jól kiszámított, meghatódott, elérzékenyült hangon kezdte beszédét: „Szeretem Itáliát. Itt vannak gyökereim, reményeim, jövőm. Itt tanultam meg apámtól és az élettől mesterségemet, a vállalkozást [...], ez tette lehetővé számomra, hogy jó dolgokat tegyek magamnak és a családomnak [...] Itáliának még soha sem volt annyira szüksége, mint most olyan emberekre, akiknek helyén van a fejük, biztos tapasztalattal rendelkeznek, képesek segíteni rajta, képesek működtetni az államot. Azért, hogy a rendszer működjék, elengedhetetlen, hogy a baloldallal szemben álljon fel a szabadság pólusa, amely képes magához vonzani a tiszta, okos, modern ország legjobbjait.” Retorikus fogásokban bővelkedő beszéd volt ez. A nyugati demokrácia, a neoliberalizmus és a katolikus világ ideológiáján alapuló „új gazdasági csodát” ígért az olaszoknak, megválasztása esetén pedig „egymillió új munkahelyet” rövid határidőn belül.

Mindez az optimista és populistá szöveg abban a válságos olasz politikai és gazdasági helyzetben hangzott el, amikor egymás után hoztak ítéletet a bíróságok a csúszópénzbotrány ügyében miniszterek, magas beosztású állami- és pártfunkcionáriusok, gazdasági szakemberek ügyében (sokan a szegénytől öngyilkosok lettek), amikor a régi pártok iránti bizalom nemcsak megingott, de el is veszett, amikor a gazdaság újból hatalmas mélypontra jutott és az állami alkalmazottak béreinek kifizetését is veszély fenyegette. Egy sikeres (vagy sikeresnek vélt) vállalkozótól, aki tetteivel bizonyította a köznép számára, hogy van lehetőség a felemelkedésre, mindez rendkívül hihetőnek tűnt. Az olasz átlagos választók számára, akik a család, a piac és az egyház hármásában tudtak jól eligazodni, az is szimpatikus volt, hogy Berlusconi, már ekkor is, de ezután még inkább nyílt anti-kommunizmusba csapott át, amikor „kommunista veszélyt” emlegetett.¹⁵ Mindezt a vállalkozók lendületességével, dinamizmusával, meggyőző erejével és jellegzetes mosolyával tette.

Ekkor, a Ciampi-kormány lemondása után nem sokkal, 1994. január 26-án tette Berlusconi nevezetes, azóta is sokszor idézett kijelentését: „Scendo in campo”, azaz, „pályára lépek”. Nem volt szokatlan tőle, a Milán labdarugó csapatának tulajdonosától ez a fociból kölcsönzött kifejezés. Szándékában állt, hogy az addigi politikai stílussal, hagyománnyal szemben új politikai alternatívát teremtsen. Ehhez

teljesen új nyelvezetre is szüksége volt. Őt kezdettől fogva, különösen a politikai baloldaltól csak egyszerű „menedzsernek”, vállalkozó politikusnak vagy még inkább politikai vállalkozónak tartották. Fellépése annyira szokatlan volt a politika már több évszázada kifinomult olasz világában, hogy – és ez sikerének egyik titka – nem is vették komolyan a Cavaliere (a munka lovagja) politikai ambícióit. Igazából nem is tudták, mit akar. Mario Segni ex-miniszterelnök kijelentette: „lehet, hogy hasonlóan gondolkodik, mint én, de nem ismerem elképzeléseit, meg nem is nagyon érdekelnek”. A baloldali Partito Democratico di Sinistra vezetője, Massimo D'Alema „vidékieknek” nevezte, akinek rosszak a tanácsadói és „jobb, ha vesztég marad, úgy is kevés szavazatot kap. Nem vagyunk tán Brazíliában”.

Berlusconi azonban nem érdekelték az őt ért bírálatok. A politikai helyzet átszervezéséhez nagy vállalkozó kedvvel, agilitással, módszeresen és megszállott precizitással kezdett neki. Létrehozta a Forza Italiát, mégpedig cégének, a Publitaliának a helyi szervezeteiben, helyiségeiben. Tudta, hogy a hagyományos pártforma teljes mértékben diszkreditálódott az olasz választók és a közvélemény előtt. Ezért 1994 elején laza szervezetek létrehozására hív fel a jobboldal megmentéséért és természetesen, saját politikai karrierje sikeréért. A Forza Italia előzményei már egy évvel korábban megjelentek. A kormány- és pártválság megoldására már 1993. június 29-én is gondolt Berlusconi, amikor Milánóban, egy ügyvédi irodában, neves szabadfoglalkozású értelmiségiekkel, hozzá közel álló, a Fininvestben dolgozó munkatársakkal együtt „*Hajrá Olaszország! Szervezet a jó kormányzásért*” néven szabad társulást hoztak létre. 1993. október 16-án a Mondadori kiadó által megjelentetett hetilap, az Epoca címlapján hozta a „Hajrá Olaszország Klubok” logóját. Belül hosszú interjút közölt a hetilap Berlusconival, aki tagadta, hogy egy új olasz párt első szekciójáról lenne szó. Az ötlet viszont a Milán labdarugó csapat klubjainak laza megszervezését idézi. Egy szupermarket megnyitásakor, 1993. november 23-án kijelenti: „hogya a mérsékelt közép nem tudna újjászerveződni, nem tehetném meg, hogy ne avatkozzam be közvetlenül” a politikába. December 9-én megnyitja az első Club di Forza Italiát, és december 15-én felavatja a mozgalom székhelyét. Mára kiépült a klubok országos hálózata. Egy városban akár több klub is lehet, de országos szervezetüket az Országos Iroda működteti, amelynek vezetője ma Guido Possa képviselő. Az új pártszerű alakulat (de kifejezetten nem párt, hanem gyűjtőmozgalom!) végül is 1994. január 18-án alakul meg Movimento Politico Forza Italia néven. Székhelye Rómában van, abban az épületben (talán a folyamatosságot is érzéketetve), amely a Don Luigi Sturzo által még 1919-ben alapított Olasz Néppárt székháza volt (Via dell'Umiltà, 36).

Ezután Berlusconi még nagyobb szervezőmunkába kezd a közelgő választások megnyerése érdekében. Felhasználja saját médiái tanácsadói által jól megformált politikai üzenetei választópolgárokhoz való eljuttatására, régi vágású ígéretős, populista demagógiáját az „egymillió új munkahelyről” egy „csendes és munkás miniszterelnök” részéről. Sokan elismeréssel, csodálattal, sokan kétkedéssel fogadják „pályára lépését”. A kétkedők legfőbb kifogása az, hogy a demokrácia működését veszélyezteti a média hatalom (és egyáltalában a liberális gazdasági hatalom) és az esetleges politikai hatalom összekapcsolódása.

A párt (nevezzük így feltételesen) már a többi új olasz párthoz (elsősorban a regionális jellegű Lega Nordhoz) képest is *újszerű*, amennyiben szervezeti felépítése eltér a hagyományos pártokétól. A „pártfőtitkár” helyett itt „elnök” (Berlusconi), „országos vezetőség” helyett „elnöki bizottság” áll. Nincs „országos gyűlés” sem, hanem csak „tagok gyűlése”. A tagság 100 ezer líra volt, amiért cserébe a párt himnuszát kapták a tagok cserébe. Nincs községi vagy városi szekció sem, csak megyei képviselvek és a római központ, ami nem azonos a klubokat koordináló szervezettel, amely Milánóban van.

Mivel a Forza Italia első és legjelentősebb tagsága Berlusconi vállalataiból, üzemeiből, médiáiból verbuválódott, gyakran nevezik „pártgyárnak” vagy „személyes pártnak”, ahol az elnök iránti hűség és elismerés a taggá válás első kritériuma. A pártban az elnök szavát kell mindenben követni. Ezt kiegészíti az a csapat, amely vele dolgozik. Elsősorban is Giulio Tremonti, aki 2001 és 2005 között gazdasági miniszter is lett, Claudio Scajola, akit belügyminiszternek nevezett ki és Carlo Vizzini, aki most az elnökhelyettes a pártban. Az országos tanács elnöke az 1994-ben igazságügyi miniszternek kinevezett Alfredo Biondi. A párt országos koordinátora és szóvivője Sandro Bondi. Mind-mind új ember a politikában.

Berlusconi tanácsadói segítségével sokat merített az USA politikai elképzeléseiből, ami az eddigiekből is látszott már. Országos értekezletüket, amit például „convention”-nek neveznek, 1994. február 6-án Rómában tartották, amerikai jellegű külsőségekkel. Ettől azonban az amerikai elemzők szerint az különbözteti meg, hogy a baloldalnak alig volt esélye nézetei kifejtésére a Berlusconi-televíziók hirdetési dömpingjei mellett. Berlusconi Rómában tartotta első beszédét, mint politikai „leader”. Már ekkor kialakította kommunikációs stratégiáját. Berlusconi mindig egyszerű nyelven beszél. Kiválaszt néhány rövid szlogent. Az 1994-es választások előtt például ezeket: „Megváltoztatni Itáliát”, „Biztosabb városokat”, „Jó munkát neked is”, „Segíteni azokon, akik hátramaradtak”, „Jövőt építő iskolát”, „Kevesebb adót mindenkinek”, „Méltó nyugdíjakat”, „Nagyobb tiszteletet és szeretetet a természetnek”, „Kezdeményező miniszterelnököt, aki modernizálja az államot”, „Barátságos elnököt, aki segít a leszakadókon”, „Munkás elnököt, aki megváltoztatja Itáliát”, „Vállalkozó elnököt, aki nagy műveket alkot”, „Az örökbefogadás legyen egyszerűbb”. Politikai stílusához tartozik, hogy ezeket az egyszerű mondatokat, szavakat sokszor és a legkülönbözőbb helyeken mosolyogva elismétli. Egyik fő és magabiztos kijelentése például ez volt: „Érték hozzá” (*“Io ho la competenza”*).

Rámenős politikája 1994-ben sikert hozott. Az 1994. március 27-28-i választásokon a Forza Italia a győztes párt lett megszerezte az összes szavazatok 21%-át. Igaz, nem sokkal marad el tőle a baloldali PDS, amely a szavazatok 20,4%-át kapta. Ez azonban mégis vereségnek számított a túlságosan is magabiztos baloldali párt számára.

Az új olasz választási rendszer következtében a pártok eleve pártszövetségekben indulnak a választásokon, ha sikert akarnak elérni. A jobbközép pártok Északon a Szabadságjogok Pólusát (Il Polo della Libertà) hozták létre, amelyben a Forza Italián kívül egyrészt a Lega Nord, másrészt a Casini vezette CCD in-

dult más kisebb pártokkal együtt, Délen pedig a Forza Italia mellett a CCD és az Alleanza Nazionale, a Fini vezette új jobbközép párt indult Jó Kormány Pólusa (Polo del Buongoverno) néven. Ők így összesen 43%-ot szereztek a parlamentben, míg a baloldali pártszövetséghez tartozók, az úgynevezett „Progresszisták” (PDS, Rifondazione Comunista, Rete, Verdi és egy újjáalakult kis szocialista párt) összesen 35%-ot szereztek. A pártszövetségen kívül indult pártok (Olasz Néppárt és a Segni Paktum) egyértelműen vesztek.

A kormányalakítás a győzelem ellenére sem volt könnyű feladat a jobbközép pártok számára.¹⁶ Berlusconi tudta, hogy ki kell békítenie a két egymással szembenálló, szinte kibékíthetetlen jövőbeli szövetségését, a Lega Nord vezetőjét, Umberto Bossit és az Alleanza Nazionale vezetőjét, Gianfranco Finit. Hiszen ezek személyes összeférhetlensége volt a fő oka, hogy Északon és Délen más-más pártkoalíció indult a választásokon. Az előbbi nem akar „összeállni fasisztákkal”, az utóbbi nem szíveli Bossi durva stílusát, aki a februári helyhatósági választásokon hatalmas sikert aratott Északon. Berlusconinak egyelőre sikerült a vállalkozás. A három párt együtt indult a kormányzásnak. Így május 10-én, Berlusconi mind a parlamentben, mind a szenátusban többséget kap, és május 14-én jobbközép kormányt alakít. Ámde rögtön szembetalálja magát minden hagyományos koalíciós kormány összes problémájával. Ebben az esetben a „triumvirátus” (Berlusconi, Bossi, Fini) elképzelései jelentősen megoszlanak abban a kérdésben, vajon mit kövessenek: a prezidencializmust, a föderalizmust vagy a liberalizmust. A krízis új scenáriói nyílnak meg, mert hatalmasak a kormányzó pártok közötti érdekkülönbségek. Így a közös kormányzás nem tart sokáig. Megelégedve, hogy véleménye szerint nem választási győzelmének megfelelően bánnak vele és pártjával („pedig” kidolgoztatta Olaszország három részre szakításának és föderalizmussá alakításának tervét is), Umberto Bossi és a Lega Nord kilép a kormányból, felbomlik a hármas koalíció, s így Berlusconi 1994. december 22-én kénytelen lemondani miniszterelnöki megbízatásáról.

A PÁRTALAKÍTÁS LEHETŐSÉGE ÉS A SIKER TITKA

Mi tette tehát *lehetővé* az új párt (pártok) létrejöttét Olaszországban?

1. Elsősorban is az olasz közvéleménynek. a negyven éves politikai kultúrából, stílusból való *kiábrándulása* Ezt jelezte már a választási rendszer megváltoztatását támogató elsöprő szavazati arány.

2. Ehhez társult az az *erkölcsi válság*, amelyet a csúszópénzbotrány hozott a felszínre. Ekkor szembesült az olasz közvélemény azzal a hatalmas *korruptiók polip-pal*, amely átfogta és fogva tartotta az egész olasz társadalmat.

3. Az erkölcsi válság egyúttal *politikai válságot* hozott a felszínre, amelynek igaz, nemzetközi összefüggései is voltak (a „berlini fal leomlása”-jelenség). Ez abban állt, hogy Olaszországban újból, sikeres pártot „párt” néven nem lehetett létrehozni. Ez az egyik magyarázata a „Hajrá Olaszország” mozgalom kifejezésnek. A pártok *túl-hatalmát*, az egész társadalmat átfogó jellegét megelégedte az olasz közvélemény.

4. Az újonnan szerveződő mozgalmak, „pártok” szervezeti felépítésükben is eltértek a hagyományosaktól. Teljesen új vonása az olasz pártrendszernek és választási rendszernek, hogy sikeresek *csak a pártszövetségben induló pártok* lehetnek.

5. Rendkívül lényeges volt a bírák és az ügyészek fellépése, akik a politikai szándéktól függetlenül maguk kezdeményezték, a visszaélések kivizsgálását. A pártoktól független bírói és ügyészi szervezetek az olasz demokrácia alapjait biztosították, még akkor is, ha közülük számosan életükkel fizettek fellépésükért. Minek volt köszönhető Berlusconi és pártja győzelme, a *siker*?

1. Mindenekelőtt kétségkívül annak a gazdasági háttérnek, gazdasági erőnek, amivel a Forza Italia elnöke rendelkezett. Ez a médiabirodalom kiépítésével és potencialitása érvényre juttatásával teljesen egyenlőtlené tette a hatalomért és a kormányzásért folyó küzdelmet. A baloldal ugyanis szinte ki volt zárva a közvéleményt lényeges mértékben befolyásolni képes médiából. Berlusconi gazdasági és politikai hatalmának összefonódását a politológiai szakirodalomban már sokan „olasz ügynek” (*caso italiano*), olasz helyzetnek nevezik, amely növeli azt az anomáliát, amivel a Kereszténydemokrata párt és jobboldali szövetségesei negyven éven át kiszorították a hatalomból a baloldali pártokat.

2. Berlusconi sikerének másik fontos eleme éppen ez: újból kiélezte a bal és a jobboldal közötti különbséget azzal, hogy nyíltan a jobboldali erők összekovácsolójaként és egyúttal antikommunistaként lépett fel. Ezzel a választókat döntési helyzetbe kényszerítette: vagy a jobboldalra, vagy a baloldalra szavaznak. A középpártok szinte eltűntek, miközben magát a médiában igazi populistaként jobbközépre helyezte.

3. A hagyományos olasz politizálási stílus kompromisszumos jellegű volt: Berlusconi ezt is meg akarta szüntetni, ami számos (olykor felesleges) konfliktust okozott. „Bátor” és „határozott” fellépése megakadályozott mindenféle kompromisszumot bal- és jobboldal között.

4. Egy következő tényező Berlusconi kommunikációjában, kifejezetten populistajelszavaiban keresendő. Ennek is központi eleme a jelentős, minden társadalmi és jövedelmi rétegre kiterjedő adócsökkentés, és a tömeges (egymillió) új munkahely teremtése volt. Ezeket az ígéreteit természetesen, már csak a rendelkezésére álló rövid idő miatt sem volt képes megvalósítani.

5. A szociális érdekek, a leszakadók támogatása, a pénzosztogatás középpontba állítása fontos eleme volt a születő Forza Italia politikájának, amit a közvélemény mindig szívesen elhisz.

6. Emellett Berlusconi nem feledkezett meg az olasz átlagpolgár értékeinek (elsősorban a családnak, a katolikus vallásnak) az állandó emlegetéséről.¹⁷ Ezzel függ össze az, hogy az ideológiai motívumok, különösen az antikommunizmus újból megjelent az olasz politizálásban.

7. Ezt azzal is el lehetett érni, hogy a Forza Italia megjelenésével olyan új személyiségek jelentek meg az olasz politika színpadán, akikről addig sosem hallott a politizáló olasz közvélemény. Ezek általában a vállalkozások világából tódultak be a politikába, és egy teljesen új, sikerre orientált, versengő (és nem kevés konfliktust generáló) politizálási stílust szerettek volna meghonosítani. Ennek természetesen

sok eredménye, de egyúttal sok negatívuma is volt, hiszen a politika sajátos viszonyrendszer, sajátos terminológiával, amit az újonnan jöttek nemigen ismertek. Ez sok ironikus megjegyzésre adott alkalmat a szakpolitikusok részéről. Berlusconi ezeknek azzal vágott vissza, hogy azoknak „még rendes szakmájuk sincs”.

8. Ezzel együtt, ő maga is szimplifikálta, jelentősen leegyszerűsítette a politika jelenségeit, és ez a leegyszerűsítés újabb, sok felesleges, elkerülhető vitát váltott ki az olasz közvéleményben. Nem is beszélve azokról az elszólásokról, szándékos, az elterelő manővereit szolgáló kijelentéseiről (mint például, hogy „én még pápa is lehetnék”, olykor pedig Napóleonhoz vagy Jézus Krisztushoz hasonlította magát, legutóbb szardíniai villájában tűzhányót rendeztetett be magának), amik olykor nevetésgés színben tűntették fel az olasz miniszterelnököt (olykor az egész olasz politikai osztályt) otthon és külföldön egyaránt.

9. A győzelemhez azonban (végül is, de nem utolsó sorban) hozzájárult Berlusconi sikerorientált gondolkodásmódja, amit a gazdasági életben már (szó szerint) kamatoztatott. A médiacezár figyelt arra, hogy magáról azonban összességében véve olyan kép alakuljon ki az olasz közvéleményben, hogy a miniszterelnök, a Forza Italia elnöke határozott, de barátságos, mosolygós, sikeres átlag olasz ember.

Mindez nem feledtetheti, hogy politikai ellenfelei egész könyvet állítottak össze azokból a valós elszólásokból, „hazugságokból”, amelyek Berlusconi eddigi politikai pályáját végigkísérték.¹⁸

Az I. Berlusconi-kormány után Olaszországban a firenzei kiskereskedő-családból származó közgazdász, bankár, Lamberto Dini kap kormányalakítási megbízatást 1995. január 17-én. Volt már kincstárügyi miniszter Berlusconi kormányában, és majd külügyminiszter lesz a baloldali Romano Prodi-kormányban. Igazából ő pénzügyi szakember, de mindenestre megtestesíti Olaszországban az úgynevezett *transzformizmus* (az átjárhatóság) jelenségét.¹⁹ Sikeres munkát is végzett, hiszen az év folyamán független szakértői kormányával sikerült megakadályozni az olasz gazdasági és politikai válság súlyosbodását.

Berlusconi még további két kormányt alakított és hetvenévesen is igen aktív. Sok körülötte a bizonytalan és talán jogszerűtlen esemény, de ennek ellenére ma is, a Prodi-kormány sok, megkérdőjelezhető kezdeményezése okán, meghatározó alakja az olasz politikai életnek.

JEGYZETEK

¹ Erre jó példa a Gladio (Kard) nevű, az amerikai CIA által az 1950-es évektől Európa több országában, így Olaszországban is működtetett titkos fegyveres társaság, amelynek létezéséről csak az 1990-es évek elején (tehát éppen az általunk tárgyalt időszakban) derült fény. A Gladio-szervezet célja akár fegyveres úton is megakadályozni a baloldali, kommunista pártok hatalomra jutását ezekben az országokban.

² Ezt a folyamatot egy nagyobb perspektívában jól mutatja be Paul Ginsborg: *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi. Società e politica 1943–1988* (Torino, 1989, Einaudi) című könyvében.

³ A Propaganda Due, közismertebb nevén P2-es szabadkőműves páholy 1875-ben jött létre,

- de sokáig szinte alig vetette észre magát, bár tevékenysége nyílvános volt. A II. világháború után szélsőjobboldali erők támogatásával megerősödött és illegálisba vonult.
- ⁴ A szocialista párt vezetőjéről megjelent számos könyv és tanulmány közül lásd: Umberto Cicconi: Craxi. Una storia (Editore Fondazione Bettino Craxi, 2001) című monográfiáját.
- ⁵ A szélsőjobboldalról a jobbközép felé tartó (egykori neofasiszta pártról) lásd: Marcello Veneziani: La cultura della destra, Bari - Róma, 2002. Editori Laterza (2007, 2. kiadás) és a Finivel készített interjú: Un'Italia civile, Firenze, 1999. Ponte delle Grazie. Lásd még: Szabó Tibor: Szélsőjobboldali pártok Olaszországban, Politikatudományi Szemle, 2006. 1. sz. 141- 166. old.
- ⁶ Érdekes pályafutást tudhat maga mögött Bertinotti. Politikai pályafutását az Olasz Szocialista Pártban kezdte 1960-ban, majd 1972-ben átlépett a kommunista pártba. A baloldali szakszervezet a CGIL balszárnyához 1964-ben csatlakozott. 1989-ben helytelenítette a PCI név- és irányváltoztatását, de időlegesen kapcsolódott a kommunista párt utódpártjához a PDS-hez. 1993-ban belép a Rifondazione Comunista nevű pártba, amelynek 1994-től, több cikluson át főtitkára lett. 2004-től európai parlamenti képviselő, az Egységes Európai Baloldal nevű csoport vezetője. 2006-tól a Prodi-kormány idején a képviselőház elnökének választották.
- ⁷ Az olasz politikai szakszargonban ezt hívják CAF-nak, a benne részt vevő politikusok nevének összevonásából.
- ⁸ Az olasz választási rendszer európai kontextusban való elhelyezését végezte el Fábíán György és Kovács László Imre Parlamenti választások az Európai Unió országaiban (1945–2002) című könyvekben (Budapest, 2004, Osiris Kiadó)
- ⁹ Erről a merényletről és háttéréről rendkívül sok könyv és elemzés született. Ezekről számol be Polgár Demeter: „Kis Kéz” dala és a maffiacsend (Népszabadság, 2002. szeptember 30. 6. old.) című publicisztikájában.
- ¹⁰ A Lega Nord az 1970-es évek végén jelentkezett, mint olyan autonóm párt és mozgalom, amely az északi, nevezetesen a lombardiai nyelv és hagyományos kultúra védelmét tűzte ki céljául. Az 1980-as évek közepétől orientációt vált és megalkotja a „vállalkozó”, „dolgos”, „gazdag” Észak és az „élősködő”, „semmirekellő” Dél ideológiáját. Ezt egyre inkább áthatja majd az idegengyűlölet és a rasszizmus. Ezzel az elképzeléssel az 1990-es helyhatósági választásokon 18.9%-ot érnek el. Ezt a pártot, betegségéig, 1991-től Umberto Bossi vezette.
- ¹¹ A P2-es titkos, szabadkőműves szervezet létezéséről csak az 1990-es évek elején derült fény. Berlusconi ebben játszott szerepéről különböző verziók léteznek. Van, aki (például Licio Gelli, a P2 páholy nagymestere) szerint a fiatal vállalkozó pénzügyileg is támogatta a titkos társaságot, maga Berlusconi viszont azt mondja, hogy miután belépett, meg is feledkezett róla.
- ¹² A Milan labdarugó csapata azért fontos ebben a történetben, mert Olaszországban a meccsek nemcsak jelentős bevételeket könyvelhetnek el, hanem mert mindez része annak a közvéleményt erősen befolyásoló sztárkultusznak, ami a focistákat övezi.
- ¹³ A kimutatások szerint 2002-ben tíz jelentősebb perben volt eljárás ellene. A vádpontok közül néhány: politikai párt törvényellenes finanszírozása, korrupció, a gazdasági rendőrség megvesztegetése, hamis könyvelés, adócsalás, bírók megvesztegetése stb. Lásd erről: Polgár Demeter: Civilek a „tisztá kezek” mellett, 2002. február 8. 2. old. Berlusconi, hogy ezeket a pereket és vádakot kikerülje, megszavaztatott számos olyan törvényt, amelynek következtében az ellene felhozott vádak elévültek.

- ¹⁴ Ahogyan Rómában mégis Francesco Rutellit választották polgármesternek, úgy Nápolyban az Alessandra Mussolinivel (a Duce unokájával) szemben induló baloldali Antonio Bassolino (PDS) lett a polgármester. Ezek mind „rossz előjelnek” számítottak Berlusconi és az olasz jobboldal számára.
- ¹⁵ Berlusconi antikommunizmusáról bőven lehet olvasni a következő tanulmányban: Pankovits József: Olaszországi választások, 2006. Miért veszített Berlusconi?, Politikatudományi Szemle, 2006. 2-3. sz. 133–153.
- ¹⁶ Sokan, például a Mani pulite milánói vizsgálóbírója, Antonio Di Pietro visszautasította, hogy Berlusconi kormányában belügyminiszter legyen. Ezzel Berlusconi elérte volna, hogy Di Pietro ne vizsgálódjon tovább korrupciós ügyekben, amelyek őt is érintették. Di Pietro ellen ezután vádemeléssel élt számos város bírósága, de minden (hamis) vád alól felmentették. 2000-ben új pártot hoz létre Italia dei Valori néven. Többször lesz miniszter Prodi kormányaiban.
- ¹⁷ A család annyira döntő jelentőségű Olaszországban, hogy az olasz politikatudományban külön kifejezés van erre: familizmus (a famiglia = család szóból). A hagyományosan gyenge olasz állammal szemben az olaszok a nagycsaládok kapcsolatrendszerében bíztak és bíznak ma is.
- ¹⁸ Berlusconi „hazugságai” között kisebbek-nagyobbak is vannak: „Párizsban tanult két évet a Sorbonne-on” és „evezős bajnokságot nyert”, vagy „csak dolgoztam, reszkíroztam, fizettem az adót, és sohasem kértem egy fillért sem az államtól”, „Craxinak semmit sem köszönhetek”, „nem akarok pártot alapítani” stb.
- ¹⁹ A transzformizmus igen gyakori jelenség az olasz politikai életben. Nem ritka, hogy a már megválasztott képviselő a parlamentben, a szenátusban, a tartományi vagy helyi politikában „átszavaz”. Ennek Olaszországban szinte semmiféle következménye sincs, ezt a politika „normális” jelenségének tartják. Ott csak a szélsőséges pártoknál működik a „pártkatona”-jelenség.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Paul Ginsborg (1998): *L'Italia del tempo presente. Famiglia, società civile, Stato 1980–1996*, Torino, Einaudi.
- Massimo L. Salvadori (2001): *Storia d'Italia e crisi di regime*, Bologna, Il Mulino.
- Piero Ignazi (2002): *Il potere dei partiti. La politica in Italia dagli anni Sessanta a oggi*, Roma-Bari, Laterza.
- Piero Ignazi (1997): *I partiti italiani*, Bologna, Il Mulino.
- Indro Montanelli – Antonio Cervi (2001): *L'Italia del Novecento*. In *Storia d'Italia*, Milánó, Fabbri Editori.
- Simona Colarizi (2000): *Storia del Novecento italiano. Cent'anni di entusiasmo, di paure, di speranze*, Milánó, Biblioteca Universale Rizzoli (BUR).
- Giorgio Galli (2004): *I partiti politici italiani (1943–2004)*, Milánó, BUR.
- Silvio Berlusconi (2000): *L'Italia che ho in mente*, Milánó, Mondadori.

HALADÁS PÁRT (NORVÉGIA)

Polgár Tamás

(PhD-hallgató, BCE; tudományos segédmunkatárs, MTA-KTI;
tanácsadó, Norvég Nagykövetség Kereskedelmi Kirendeltség)

ÖSSZEFOGLALÓ

A norvég Haladás Párt 1973-as megalapítása óta egyértelműen a norvég pártrendszer intézményesült szereplőjévé vált, melynek befolyása szakpolitikai kérdésekben és a kormányalakítás tekintetében egyaránt jelentős. Noha a párt még sosem volt kormányzati pozícióban, a hosszú ideje hivatalban lévő pártelnök a 2005-ös, rendkívül sikeres parlamenti választást követő beszédében arról a vágyáról szónokolt, hogy a Haladás Pártnak a „XXI. század Munkáspártjává” kellene válnia. Jelen tanulmány e meglepő fordulat lehetséges értelmezéseit és relevanciáját vizsgálja az egykori „antipárt” alapításának, intézményesülésének, profiljának és stratégiájának elemzése révén. Amellett érvel, hogy az említett meghatározás kevésbé reális a párt szakpolitikai preferenciái vonatkozásában, hiszen profilját többé-kevésbé egyértelműen jobboldaliként jellemezhetjük. Ellenben szavazói bázisa tekintetében megfigyelhető, hogy a párt mindkét blokk, s főként a két (akkoriban) legnagyobb párt szavazóit képes volt megszólítani és közülük sokakat maga mögé állítani.

KULCSSZAVAK ■ új pártok ■ Norvégia ■ pártrendszer ■ proteszt párt ■ szavazói magatartás

BEVEZETÉS*

„Megteremtettük az alapját egy másik álomnak, mégpedig annak, hogy a Haladás Párt az legyen a XXI. században, ami a Munkáspárt volt a XX.-ban.”¹

2006 októberében egy „most vasárnapi” parlamenti választáson a norvég Haladás Párt (FrP), mely még soha nem volt kormányzati pozícióban, a XX. század egyértelműen domináns pártját, a Munkáspártot (DNA) is megelőzve a legerősebb parlamenti tényező lett volna. Ez azonban, mint látni fogjuk, korántsem jelent egyet a kormányalakítással, hiszen a pártrendszer sajátosságaiból

---

* E tanulmány elkészítése során nagyban támaszkodtam a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a Norvég Kutatási Tanács által támogatott kutatásomra a Bergeni Egyetem Összehasonlító Politikatudományi Intézeténél. Ezúton szeretném megköszönni Lars Svåsand tanszékvezető segítségét a nehezen hozzáférhető irodalom rendelkezésre bocsátásáért. A tanulmányt az írás idején eltávozott imádott feleségem, Kriszti emlékének ajánlom.

adódóan a párton kívülálló tényezők sok szempontból beszűkíthetik a koalíciós alternatívákat.

E tanulmány tárgya a meglehetősen stabil norvég belpolitikába 1973-ban berobbanó Haladás Párt felemelkedésének története, fő célja pedig azon körülmények bemutatása és elemzése, melyek közrejátszhattak abban, hogy e rövid életűnek hitt egyszemélyes vállalkozás – számos válsághelyzetet túlélve és ezekben még meg is erősödve – az 1980-as évek közepétől a norvég belpolitika megkerülhetetlen tényezőjévé tudott válni.

A dolgozat első részében szemügyre vesszük azokat a sajátos körülményeket a pártrendszer és a szélesebb politikai légkör vonatkozásában, melyek lehetővé tették a Haladás Párt megalapítását, illetve működése első évtizedének viszontagságai ellenére a 80-as évekre stabilizálták a párt pozícióját. Ezt követően megvizsgáljuk az antipártból erősen centralizált politikai párttá átalakuló szervezet jellegzetességeit és ezek hatását a pártegyesre. Itt esik szó a pártfinanszírozás kérdéséről is. A harmadik fejezet górcső alá veszi a párt politikai súlyának alakulását, vagyis azt, hogy mennyiben volt képes saját preferenciái mentén a parlamenti erőviszonyokat befolyásolni a kormányalakítás és a szakpolitikák tekintetében, illetve ellenfelei hogyan viszonyultak az egyre jelentősebbé váló párt kihívásához.

A dolgozat második felében megvizsgáljuk, hogy hogyan értelmezhető, miben érhető tetten a Munkáspárttal vont párhuzam. Mint látni fogjuk, a párhuzamok nem elsősorban a párt programja, profilja szintjén, hanem mindenekelőtt a szavazóbázis vonatkozásában figyelhetők meg, továbbá abban a lehetőségben – mely egyelőre nem valósult meg –, hogy a párt a politika befolyásolásában, a pártverseny jellegének formálásában és a kormányalakításban is domináns pozícióba kerülhet. A 4. és 5. rész tehát két aspektusból vizsgálja meg a kérdést. Először részletesen elemezzük azokat az (időben némileg módosuló, de mindvégig karakterisztikus) programpontokat és ideológiai nézeteket, melyek a pártot hozzásegíthették támogatásának jelentős növeléséhez, ugyanakkor sokak szerint mindvégig indokolták a „populista” címke használatát. Végül szemügyre vesszük a Haladás Párt társadalmi bázisának összetételét, arra keresve a választ, hogy az új párt felemelkedése valamely versenytárs táborának megszerzésével vagy egy markáns profillal nem rendelkező, szélesebb csoport megnyerésével történt-e.

A NORVÉG PÁRTRENDSZER SAJÁTOSÁGAI ÉS A HALADÁS PÁRT LÉTREJÖTTE

Rokkan és Lipset klasszikus művének 1967-es megjelenésekor Norvégia mintapéldája volt a törésvonal-elmélettel magyarázott „befagyott” nyugat-európai pártrendszereknek. E tanulmányban nincs mód a norvég pártrendszer kialakulásának, „befagyásának” és változásának részletes bemutatására,² mindössze a „földcsuszamlásszerűnek” tartott 1973-as választást megelőző évek stabilnak hitt struktúráját, illetve a változásokat előidéző társadalmi-politikai környezetet foglaljuk össze röviden.

A „befagyástézisnek” (Rokkan–Lipset, 1967) megfelelően a norvég pártrendszer az 1920-as évek óta, de különösen 1945 után az 1970-es évek elejéig *rendkívüli stabilitást* mutatott. A Kommunista Párt rövid életű megerősödését, illetve az 1963-ban NATO-ellenes szociáldemokraták által alapított Szocialista Néppárt megjelenését leszámítva semmilyen komolyabb változás nem következett be sem az erőviszonyokban (mind a nettó, mind a bruttó szavazói illékonyosság igen alacsony volt), sem pedig a kormányzati alternatívákban. 1945-től 1961-ig a nagy arányban szakszervezeti tagsággal rendelkező kékgalléros rétegeket képviselő szociáldemokrata *Norvég Munkáspárt* (DNA) *flyamatosan többségben volt*, majd e többségét az említett Szocialista Néppárt (SF) két mandátuma révén elveszítette, és azóta sem tudta visszanyerni. Ennek ellenére – három hét kivételével – 1965-ig kormányon tudott maradni, s a „természetes alternatíva” a későbbiekben is a kisebbségi szociáldemokrata kormány volt. A norvég parlamentarizmus és pártrendszer egyik fontos jellemzője azóta a *kisebbségi kormányzás gyakorlata*, hiszen 1971 és 2005 között mindössze két évig (1983–85) volt az országnak többségi kormánya. Ennek jelentősége leginkább abban érhető tetten, hogy a kisebbségi kabinetek szinte kivétel nélkül az egyes ügyekhez kerestek ad hoc jelleggel parlamenti többséget (vagyis nem rendelkeztek formális és tartós külső támogatással), s ennek során az ellenzéki pártok, igen gyakran a Haladás Párt is, komoly befolyásra tettek szert bizonyos szakpolitikai kérdésekben (Rasch, 2004). Ezzel együtt, ha nem is olyan mértékben, mint a svéd esetben, a norvég Munkáspárt is sokáig a pártrendszer predomináns pártja volt (Sartori, 1976).

Ami a jobbközép (polgári³) erőket illeti, a 60-as évekre belátták, hogy a Munkáspárt leváltására kizárólag együtt van esélyük, hiszen a legerősebb Konzervatív Párt (H) támogatottsága sem igen haladta meg a 20 százalékot, míg a három történelmi centrumerő, a jelentőségéből fokozatosan vesztő Liberális Párt (V), az agrárpártból szélesebb bázisú középpárttá válni kívánó Centrumpárt (SP), illetve a morális értékeket hangsúlyozó Keresztény Néppárt (KrF) a 10 százalékos körüli sávban mozgott (lásd 1. táblázat).

A példaértékűnek tekintett, konzervatívvezetésű Lyng-kabinet 1963-as létrehozását követően az 1970-es évek elejéig a norvég pártrendszer egyértelműen a *blokkosodás* jegyeit viselte magán, hiszen egypárti szociáldemokrata-, illetve jobbközép koalíciós kormányok váltották egymást. A trend oly markánsnak tűnt, hogy neves kutatók a 60-as évek végén kétpártrendszer kialakulását jósolták (Valen–Katz, 1964–66). A 70-es évek elejétől azonban éppen ellenkezőleg, a további *fragmentáció* folyamata erősödött meg. A pártrendszer és a választói kötődések „kioldása” röviden összefoglalva azt tükrözte tehát, hogy a hagyományos pártstruktúra nem volt képes hűen leképezni és aggregálni az adott időszak társadalmi konfliktusait. A sok szempontból konvergáló intézményesült pártok nem voltak kellően fogékonyak újfajta problémákra, s ez újbaloldali, illetve a dolgozat szempontjából fontos radikális jobboldali pártok létrejöttéhez vezetett.

A konkrét, rövid távú eseményeket mindazonáltal az EGK-csatlakozás kapcsán kialakult heves konfliktusok irányították, Norvégia ugyanis 1972-re az EGK kapujához érkezett. A csatlakozás kérdése azonban a politikai elitet és a társadal-

mat egyaránt élesen megosztotta: részben sajátos norvég történelmi, identitásbeli tényezők (a dán, majd svéd uralom emléke), ezzel szoros összefüggésben a periféria „lázdása” a centrum ellen, valamint egyes társadalmi rétegek jól körülhatárolható gazdasági érdekei (elsősorban halgazdaság, mezőgazdaság) végül a csatlakozás elutasításához vezettek. A felvázolt pártrendszer struktúrája tehát távolról sem esett egybe a csatlakozás kapcsán kialakuló ideiglenes érdekszövetségekkel. Általános értékelés szerint a csatlakozás elutasítása egyrészt a periféria centrum felett aratott győzelmének, másrészt a Munkáspárt „árulásnak” tekintett politikájával szembe forduló munkás szavazók látványos sikerének volt tekinthető (Bull, 1979; Matlary, 1993; Gallai, 1998). A csatlakozás legfőbb támogatója ugyanis – a Konzervatív Párt és a munkaadói szervezetek mellett – éppen a szociáldemokrata miniszterelnök, valamint a párt felső vezetése volt, miközben a párt tagjainak és szavazótáborának csaknem fele elutasító álláspontra helyezkedett. A polgári Borten-kormány 1971-es felbomlását is éppen az okozta, hogy a centрупárti miniszterelnök – a koalíció legerősebb pártjával és annak külügyminiszter elnökével ellentétben – hevesen ellenozte a belépést. A csatlakozási tárgyalásokat lefolytató, s a tagságot hivatalosan támogató Bratteli-kabinet pedig az 1972-es népszavazás kedvezőtlen kimenetele miatt lemondott.

A konfliktus a pártrendszer vonatkozásában egyéb következményekkel is járt, s hozzájárult annak „kioldadásához”: a történelmi Liberális Párt kettészakadt, és hosszú időre hanyatlásnak indult, az EGK-ellenes, a szociáldemokraták és a nagytőke szövetségét ellenző munkáspárti tagok és baloldali szervezetek pedig létrehozták az 1973-ban átütő sikert elérő Szocialista Választási Szövetséget (SV).

Mindezek ellenére az sem vitatható, hogy a földcsuszamlást eredményező 1973-as parlamenti választások magyarázatában az EGK-ügy mellett a szélesebb társadalmi-politikai légkörben bekövetkező inkrementális változásokat sem szabad figyelmen kívül hagyni. Mint látni fogjuk, az újonnan alapított és üstökös-ként berobbanó Anders Lange Pártja kifejezetten szűkre szabott programmal jelentkezett, s ilyenformán a párt létrejötté és sikere nem köthető közvetlenül az EGK-ügy tartalmi kérdéseire. Ugyanakkor a csatlakozás kapcsán felkorbácsolt érzelmek, illetve a hagyományos pártstruktúrát zárójelbe tevő újfajta konfliktusok elősegítették a pártkötődések gyengülését, ezáltal a társadalmi csoportok és az ezeket leképező pártok közötti kapcsolat „kioldását”. Ez lehetőséget kínált új alternatívák megjelenítésére.

Az orvoscsaládból származó, erdőmérnök-végzettségű, majd később családi birtokosként dolgozó *Anders Lange* már a 60-as években is próbálkozott új párt alapításával – akkoriban még kevés sikerrel. 1962-től saját újságot adott ki („Anders Lange Lapja”), melyben rendszeresen kifejtette későbbiekben széles körben népszerűvé váló adó- és bürokráciaellenes nézeteit. A Borten-kormány sokak számára csalódást okozó politikája (pl. az áfa bevezetése) nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a lap hasábjain, valamint az Osló-szerte megjelentő „Elegünk van...”-szlogenű plakátokon megjelenő felhívás a *Saga moziban tartott „pártalapításra” 1973-ban immár sikerrel járt.*

1. táblázat. A norvég pártok választási eredményei (1945–2005): mandátumok és szavazatarány

Év	S	Haladás Párt mand. (%)		Munkás-párt mand. (%)		Konzervatív P. mand. (%)		Centrum-párt1 mand. (%)		Liberális P. mand. (%)		Ker. Nép-párt mand. (%)		Szoc. Bal-old.2 mand. (%)		Kommun. P. mand. (%)		Egyéb4 mand. (S%)	
1945	150			76	41,0	25	17,0	10	8,1	20	13,8	8	7,9	.		11	11,9	-	0,3
1949	150			85	45,7	23	18,3	12	7,9	21	13,1	9	8,5	.		-	5,8	-	0,7
1953	150			77	46,7	27	18,6	14	9,1	15	10,0	14	10,5	.		3	5,1	-	-
1957	150			78	48,3	29	18,9	15	9,3	15	9,7	12	10,2	.		1	3,4	-	0,2
1961	150			74	46,8	29	20,0	16	9,4	14	8,8	15	9,6	2	2,4	-	2,9	-	0,1
1965	150			68	43,1	31	21,1	18	9,9	18	10,4	13	8,1	2	6,0	-	1,4	-	
1969	150			74	46,5	29	19,6	20	10,5	13	9,4	14	9,4	-	3,5	-	1,0	-	0,1
1973	155	4	5,0	62	35,3	29	17,4	21	11,0	2	3,5	20	12,3	16	11,2	-	-3	1	4,3
1977	155	-	1,9	76	42,3	41	24,8	12	8,6	2	3,2	22	12,4	2	4,2	-	0,4	-	2,3
1981	155	4	4,5	66	37,2	53	31,7	11	6,7	2	3,9	15	9,4	4	4,9	-	0,3	-	1,3
1985	157	2	3,75	71	40,8	50	30,4	12	6,6	-	3,1	16	8,3	6	5,5	-	0,2	-	1,5
1989	165	22	13,0	63	34,3	37	22,2	11	6,5	-	3,2	14	8,5	17	10,1			1	2,2
1993	165	10	6,3	67	36,9	28	17,0	32	16,7	1	3,6	13	7,9	13	7,9			1	3,7
1997	165	25	15,3	65	35,0	23	14,3	11	7,9	6	4,5	25	13,7	9	6,0			1	3,3
2001	165	26	14,6	43	24,3	38	21,2	10	5,6	2	3,9	22	12,4	23	12,5			1	5,6
2005	169	38	22,1	61	32,7	23	14,1	11	6,5	10	5,9	11	6,8	15	8,8			-	2,9

Források: Statistisk Sentralbyrå (http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/aarbok/ht-000110-002.html), Gallai, 1998, 212.

¹ 1959 előtt Agrárpárt.

² 1961–73 között Szocialista Néppárt (SF), 73–75 között Szocialista Választási Szövetség, 1975 után Szocialista Baloldali Párt.

³ A kommunisták az 1973-as választásokon nem önállóan, hanem a Szocialista Választási Szövetség (SV) színeiben indultak.

⁴ 1973-ban a Venstreből kivált EK-párti Liberális Néppárt, 1989-ben egy finnmarki volt munkáspárti képviselő („Aune-lista”), 1993-ban a kommunista Vörös Választási Szövetség, 1997-ben és 2001-ben egy volt konzervatív képviselő az északi Partvidék Pártja (Kystpartiet) színeiben jutott mandátumhoz.

⁵ A norvég választási rendszer értelmében a 4 százalékos parlamenti küszöb elérése nem előfeltétele a területi listán történő mandátum megszerzésének.

A norvég pártrendszer felvázolt stabilitását az is jól mutatja, hogy amikor néhány hónappal az ominózus választások előtt az akkor már 69 éves Lange a rendezvényen szenvedélyes beszédével új „párt” alapítására tett javaslatot, a jelenlévő újságírók erről még az egymondatos hírek között sem látták indokoltnak beszámolni. A pártrendszer stabilitása mellett ezt a tényt ugyanaz indokolja, mint a ’párt’ címke idézőjeles használatát: maga az indítványozó kifejezetten párt-*ellenes* nézetektől vezérelve, a hagyományos pártok – általa teljességgel feleslegesnek, sőt károsnak tartott – szervezetét mellőzve kívánt egy olyan mozgalmat létrehozni, mely a számára elsődleges ügyben a hagyományos pártoknál hatékonyabban tudja képviselni a hozzá hasonlók érdekeit. Úgy vélte: a „régimódi pártok” felett eljárt az idő, mivel nemcsak szervezetük, hanem az általuk képviselt konfliktusstruktúra és politika is elavulttá vált.

Az említett „elsődleges ügy” lényegét a mozgalom eredeti neve kristálytisztán érzékelteti: *„Anders Lange Pártja az adók, járulékok és az állami beavatkozások erőteljes csökkentéséért”*. Ebből első ránézésre is legalább két dolog olvasható ki. Egyrészt az, hogy a korábbi megjegyzést alátámasztva, a pártrendszer „kiolvadásának”, illetve az 1973-as választások földcsuszamlásszerű kimenetelének az EGK-kérdés mellett más okai is voltak. Másrészt, a dán ügyvéd, Mogens Gilstруп által néhány hónappal korábban létrehozott, az ottani 1972-es választásokon 15 százalékos eredményt elérő Haladás Párthoz hasonlóan a norvég „testvérpárt” is egy karizmatikus személyiség ténylegesen is *egyszemélyes vállalkozásaként*, illetve alapvetően *egy nagyon is markáns ügy képviselőjére jött létre*.

A mintegy ezer szimpatizáns részvételével alapított párt a Munkáspárt meg alapítása óta az első és máig egyetlen újonnan létrehozott párt Norvégiában, mely nem pártszakadás vagy létező pártok választási szövetsége révén jött létre, és tartós tényezővé tudott válni. Noha az említett dán mintához (valamint az EGK-ellenes választási koalícióként létrejött SV 11 százalékos eredményéhez) képest a párt 1973-as 5 százaléka messze elmaradt, a rövid előélet és a pártrendszer sok évtizedes stabilitása fényében mégis figyelemreméltó teljesítmény. Ennek magyarázatához a következő tényezőket érdemes figyelembe venni.

Lange már korábban jelentős ismertségre tett szert említett lapja révén, ám a 70-es évek elejére a norvég választók döntésében is egyre fontosabbá vált a televízió. Az idős pártvezér rövid, egyszerűen megfogalmazott üzenetei, szuggesztív személyisége rendkívül hatásosnak bizonyult a képernyőn keresztül, s gyakorlatilag pártszervezet, jelentős anyagi segítség és befolyásos támogatók hiányában is el tudta juttatni a választók többségéhez radikális és újszerű gondolatait.

A magas állami újraelosztásra épülő kiterjedt jóléti állapot akkoriban igen széles konszenzus övezte a politikai eliten belül, olyannyira, hogy a hagyományos pártok minden eszközt bevetettek a kampány során Lange és mozgalma hiteltelenné tételére, programjának ürességét, felelőtlenségét, egyszersmind populista jellegét hangoztatva. (E jelző tehát a kezdetektől egyértelműen az ellenfelek által előszeretettel alkalmazott megbélyegzés volt, és maradt azóta is.) Bár az állami gondoskodás mértékét, illetve az egyes részkérdéseket illetően természetesen voltak nézetkülönbségek az egyes pártok és kormányzati alternatívák között, a rend-

szer alapjait még a konzervatívok sem kérdőjelezték meg, sőt a 60-as évek során maguk is aktívan hozzájárultak az állami szolgáltatások bővüléséhez. Lange azonban szakítást hirdetett e konszenzussal. A pártok uralmát nemcsak a már említett szervezeti sajátosságok miatt támadta, hanem konkrét példákkal demonstrálta, hogy a túlbujánzó bürokrácia pazarlóan bánik a már amúgy is túlzott mértékben elvont jövedelmekkel, illetve, hogy a juttatások nem a rászorulóknak zsebébe kerülnek. A protesztjellegét jól mutatja, hogy a „pártprogram” egyetlen lapból állt: az egyik oldalán „Elegünk van abból, hogy...”, a másikon ezeknek megfelelő „Azt akarjuk, hogy...” kezdetű mondatok szerepeltek (Svåsand, 2003: 17).

Az EKG-kérdés révén (is) felkorbácsolt proteszthangulat nyilvánvalóan elősegítette a két újonnan létrejött párt sikerét. Ennek megfelelően mindkettő már az 1975-ös önkormányzati, de különösen az 1977-es parlamenti választásra jelentősen visszaesett (ld. 1. táblázat). A Szocialista Baloldali Párthoz hasonlóan az általunk vizsgált pártot is belső feszültségek terhelték: a hetvenéves Lange 1974-es halálával megindult az örökösödési háború a mindössze egyéves párton belül, s ekkor mindenki biztosra vette, hogy a négy képviselői mandátummal rendelkező alakulat a norvég belpolitika egyébként folytonos és kiszámítható történetében csupán egy igen rövid epizód lesz.

Nem számoltak azonban Lange egykori pártfogoltjával, az akkor mindössze 29 éves Carl I. Hagennel, aki talán még az alapítónál is ambiciózusabb vezetőként lépett a színre, amikor annak halálakor megörökölte mandátumát. A pártszervezet körüli viták ugyan ideiglenesen a partvonalra száműzték, melynek következtében társaival létrehozta a Reformpártot, ám az 1977-es választási kudarcot követően visszatért az anyapártba, ahol elsőszámú vezetővé választották. Hagen, sokak számára impozánsan lényegre törő érvelésével, míg mások szemében irritálóan provokatív és leegyszerűsítő megállapításaival, de tagadhatatlanul kiforrott politikai/stratégiai érzékével Lange politikai örökségét felvállalva, ám szervezetileg is ütőképes pártban gondolkodva látott munkához a dán minta alapján Haladás Párt névre keresztelt, a fennmaradásért küzdő politikai erő élén. Említett politikusi adottságai azt eredményezték, hogy a pártot folyamatos belső feszültségek terhelték, melyek időről-időre kilépésekhez, kizárásokhoz és pártszakadásokhoz vezettek, ám személye 1978 óta (2005-ig formálisan, pártelnökségéről történő lemondása óta csak informálisan) egyetlen jelent a Haladás Párttal, neve a párt szinonimája, vezetői pozíciója megkérdőjelezhetetlen.

Összefoglalva tehát, Anders Lange Pártja, majd a Haladás Párt kifejezetten anti-establishment pártként, a korábbi politikai elittel szemben jött létre, új formát és különösen újfajta (bár kezdetben igen szűkre szabott) programot kínálva. Noha az első évtizedben az intézményesült pártok figyelmen kívül hagyhatták az eltűnni látszó és jelentéktelennek hitt FrP-t, a közhangulat bizonyos rezdüléseit jól érzékelő Hagen a 80-as évek közepére stabil parlamenti erővé, megkerülhetetlen tényezővé erősítette pártját.

A HALADÁS PÁRT SZERVEZETI SAJÁTOSSÁGAI

Lange erős vezetővel, de formális, hierarchikus struktúrával nem rendelkező antipártot tartott kívánatosnak (Bjørklund, 2003). Mereven elutasította a politikai (érdek)képviselőt azon formáját, ahol a formális szervezetben feloldódnak az egyének, és a tagok ezáltal egy arctalan, a pártszervezet érdekeit képviselő gépezet végrehajtó fogaskerekeivé silányulnak. Szerinte a megkérdőjelezhetetlen individualizmus, az egyén saját akarata és cselekvési szabadsága összeegyeztethetetlen a formális pártszervezettel. Különösen elfogadhatatlannak tartotta, hogy a parlamentbe választott képviselők alá legyenek vetve a párt határozatainak. Egy olyan diffúz mozgalmat képzelt el tehát, ahol a széles mozgalmi bázison álló, de nem hierarchizált tagság átruházza az irányítás jogát a csoport „magjára”, a parlamenti frakcióra, s azon belül is a karizmatikus vezetőre.

Vele ellentétben utóda egy modern, hatékony és professzionális párt építésén dolgozott, mely egyúttal hű marad a Lange által is képviselt államellenes, proteszt-ideológiához (uo.). Az erős vezetést és a többség akarataira alapuló pártegységet azonban mindennél fontosabbnak tartotta. Azt vallotta tehát, hogy pártjának nem formáját, hanem mondanivalóját tekintve kell különböznie a többitől. Ennek megfelelően létrejöttek a formális struktúrák, mára a párt lényegében minden körzetben és megyében rendelkezik alapszervezettel. Másrészt azonban a párt vezetőjének kiemelkedően nagy befolyása alakult ki a centralizáció és a pártfegyelem érdekében folyamatosan szigorított pártszabályzat révén. A legfontosabb bevezetett változások a következők (Sväsand, 2003). Egyrészt – Lange víziójával éppen ellentétesen – a frakciót formálisan az országos elnökség alá rendelték, ahol Hagen befolyása megkérdőjelezhetetlen volt. Bár a frakció vezetője is mindvégig ő volt, a frakciófegyelmet e megoldással tudta biztosítani. A párt alapszabálya kimondja, hogy a párt *egységes*, mégpedig abban a szűk értelemben, hogy az országos elnökség döntéseinek végrehajtása az összes alapszervezet és tag számára *kötelező*. Ez a norvég pártok körében teljesen idegen megoldás a gyakorlatban számos párton belüli leszámoláshoz vezetett. Végül, a norvég pártok között egyedülálló módon a pártvezetésnek joga volt közvetlenül beavatkozni a képviselő-jelölési folyamatba, mely pedig minden más párt esetében a - területi választási listák alapját képező – megyei szintű szervezetek kizárólagos hatásköre.

Ezzel együtt, a párt folyamatos centralizációja legalább ennyire köszönhető *Hagen személyiségének és stratégiai érzékének*. Vezetési stílusa már-már a „demokratikus centralizmus” határát súrolta, hiszen az évtizedek során mind megnyilatkozásaiban, mind konkrét tetteiben azt az elvet képviselte, hogy a párt többsége által támogatott (vagyis az ő nevével fémjelzett) irányvonallal nem egyetértő párttag vagy beáll a többség akarata mögé, vagy ellenkező esetben – nyílt kritika megfogalmazásával, „kibeszeléssel” – a választókkal, adott program megvalósítására kötött „szerződést” szegi meg. Következésképpen indokolt mandátumának és párttagságának elvesztése (Bjørklund, 2003). Az alkotmány értelmében (módosítási indítványa ellenére) az előbbire természetesen nem volt lehetőség, a pártból való kizárások és kilépések azonban szinte menetrendszerűek voltak. Hagen

pozícióját jól jellemzi, hogy a kezdeti nehézségek ellenére (ld. 1977-es választások) *a vezetőt támogató anyapárt mindig megerősödve került ki a konfliktusokból.*

A pártegyeség és belső hatalmi viszonyok szempontjából egyaránt igen tanulságos eset az 1994-es pártszakadás. Az úgy háttéréhez hozzátartozik, hogy Hagen, aki az 1993-as választási kampányban érzékelt, hogy pártjának hivatalos (bár nem egyértelmű és egységes) EU-csatlakozást támogató álláspontja kockára teszi a sikeres választási szereplést, az EU-csatlakozással és a romló gazdasági kilátásokkal összefüggésben a kampányban kijelentette, hogy pártja kormányra kerülve nem fog ragaszkodni az adócsökkentéshez. Az 1993-as választások végül a párt számára súlyos kudarccal végződtek (ld. 1. táblázat), melynek következtében kiéleződtek a belső konfliktusok, s egyre határozottabbá váltak a Hagen személyével és vezetői stílusával szemben megfogalmazott kritikák.

A konfliktus háttérében a párt három, többé-kevésbé tisztán elkülönülő, bár nem formális platformja játszott kiemelt szerepet (Svåsand, 2003: 11–12). Az „értékonzervatívok” a nemzeti tudat, illetve a hagyományok erősítését tartották elsődlegesnek, beleértve többek között az államegyház és a monarchia fenntartását. A három közül talán ez a szárny volt a legkevésbé markáns, már csak azért is, mert ezeket az ügyeket más pártok is képviselték. Élesen szemben állt velük, s a párt profiljának némileg diffúz jellegét jól mutatja ugyanakkor a neoliberaisok platformja, mely elsősorban a párt fiataljaiból állt, beleértve az ifjúsági tagozatot. E libertárius gazdasági és kulturális ideológiát hangoztató tagok többek között olyan, a keresztény értékekkel nehezen összeegyeztethető nézeteket vallottak, mint az alkoholpolitika, illetve a pornográfia liberalizációja, valamint az állami szerepvállalás és a jóléti állam leépítése. A „populista” szárnyal pedig a bevándorláspolitika liberalizációja, valamint a nyugdíjkiadások jelentős növelésének ellenzése kapcsán kerültek szembe. Hagen, mint említettük, a pártegyeségben és a pártfegyelemben hitt, s egyértelművé vált, hogy a személyét érintő, erősödő kritikák veszélybe sodorhatják e törekvést. A fiatal neoliberaisok ugyanis nemcsak azt kifogásolták, hogy a pártelnök az adózásra vonatkozó nyilatkozatát a párt eredeti céljaival ellentétesen, ráadásul önhatalmúlag tette meg, hanem egyszersmind markánsabb, következetesebb liberális irányvonalat tartottak szükségesnek, beleértve a piaci liberalizációt éppúgy, mint a liberálisabb bevándorláspolitikát. Különösen ez utóbbi volt elfogadhatatlan Hagen és a párt többsége számára.

A platformok között mindvégig taktikusan manőverező pártvezető ezúttal kénytelen volt nyíltan állást foglalni. Végül egyértelműen a párt legerősebb, „populista” szárnya élére állt, élesen szembefordulva korábbi kegyeltjeivel. A konfliktus lezárásaként nemcsak a párt ifjúsági tagozata oszlatta fel önmagát, hanem a frakció is kettészakadt. A négy renitens képviselő vezetésével megalakult a Szabaddemokrata Párt, mely azonban a következő választásokon – a többi hasonló kezdeményezéshez hasonlóan – végleg eltűnt a süllyesztőben, miközben az *anyapárt tovább erősödött.* Ezáltal a pártelnök 15 év után ismét megerősítette vezető szerepét, ráadásul egy, a korábbiaknál mind a program koherenciáját, mind a vezetés iránti lojalitást tekintve *egységesebb* párt élén.

Hasonló a helyzet a párt szervezeti súlya tekintetében is. Jól látható, hogy a

Saga moziban megjelent, mintegy ezer szimpatizáns részvételével megalapított „párt” Hagen szervezeti elképzeléseivel összhangban dinamikusan növelni tudta tagjainak számát, majd pedig a jelentős tagvesztéssel járó 1994-es pártszakadást követően egyedüli pártként ismét növekedésnek indult. Bár bizonyos időszakokban egyes pártok (pl. a 80-as évek első felében a „jobboldali hullám” eredményeképpen a Konzervatív Párt) átmenetileg növelni tudták tagjaik számát, a nemzetközi szakirodalomban konszenzust élvező „pártok szervezeti hanyatlása” tézis a 80-as évek óta Norvégiában is megfigyelhető volt. Mindezzel együtt a történelmi pártokhoz képest (a 80-as években csaknem kimúló Liberális Párttól eltekintve) a *Haladás Pártnak mindmáig jóval alacsonyabb a tagsága* (2. táblázat). Bár a tagok és szavazók aránya a jelentős szavazatingadozás miatt nagy különbségeket mutatott, az FrP általában a legalacsonyabb „tagsűrűséggel” rendelkezik (2001-ben mintegy 3%, gyengébb szereplés esetén 6-8%).

2. táblázat. Párttagok száma 1975–2003*

	<i>Haladás P.</i>	Munkás-párt	Szoc. Balold.	Cent-rump.	Ker. Népp.	Liberális P.	Konzer-vatív
1975	1 000	138 000	n.a.	56 500	52 500	6 500	100 000
1980	10 000	153 500	n.a.	53 500	70 000	12 000	152 000
1990	16 900	128 000	13 100	47 100	56 200	11 300	146 300
1995	4 976	72 557	9 318	46 627	56 612	7 180	78 145
1996	5 654	68 833	8 609	43 508	54 071	10 500	70 447
1997	6 816	64 415	7 696	39 667	51 412	7 491	68 457
1998	7 905	62 984	7 792	35 932	50 301	6 857	64 368
1999	11 224	61 327	8 255	33 432	48 315	7 270	66 654
2000	11 824	58 769	7 428	31 557	47 864	6 552	63 993
2001	12 567	52 929	7 274	27 500	48 218	5 992	62 135
2002	16 700	50 800	7 800	23 900	46 700	5 600	51 100
2003	18 200	51 600	9 700	24 200	45 000	5 600	49 900

Forrás: 1994–2001 között Heidar–Saglie (2002: 35), a többi esetben Heidar (2005: 810), mely kerekített adatokat tartalmaz.

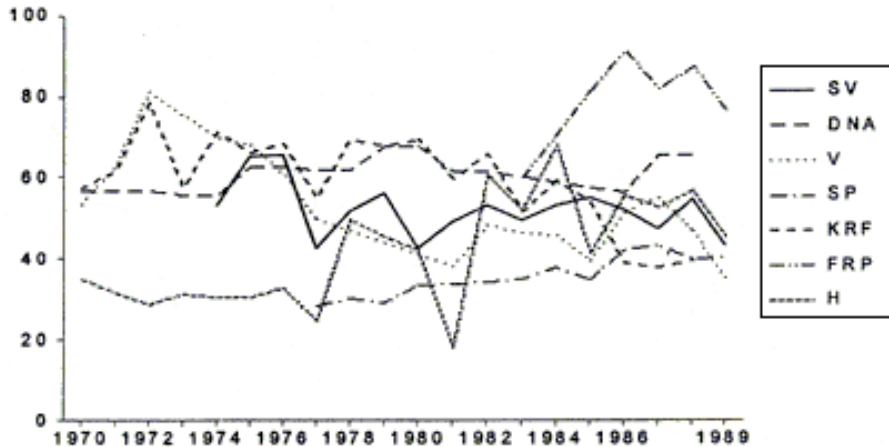
A párt bemutatott egyszemélyes vezetését, továbbá a párt bevételeinek megoszlását (1. és 2. ábra) is figyelembe véve a „kartellpárt” (Katz–Mair, 1995), illetve a Gunther és Diamond (2001) által definiált „választási párt” sajátosságai szembeötlővé válnak. A szerzőpáros az „electoralist party” ideáltípuson belül három csoportot

* Az 1994 előtti adatok nem hasonlíthatók össze közvetlenül a későbbiekkel, mert egyrészt a párttagság eltérő definícióját alkalmazták, másrészt több esetben hiányzik a hiteles, megbízható forrás. A módszertani problémákkal kapcsolatban ld. a forrásként megjelölt műveket. Mindenestre tény, hogy az FrP esetében az 1994-es pártszakadás a tagok számának csökkenésével járt, de korántsem akkora mértékben, mint a táblázat adataiból első ránézésre kiolvasható lenne.

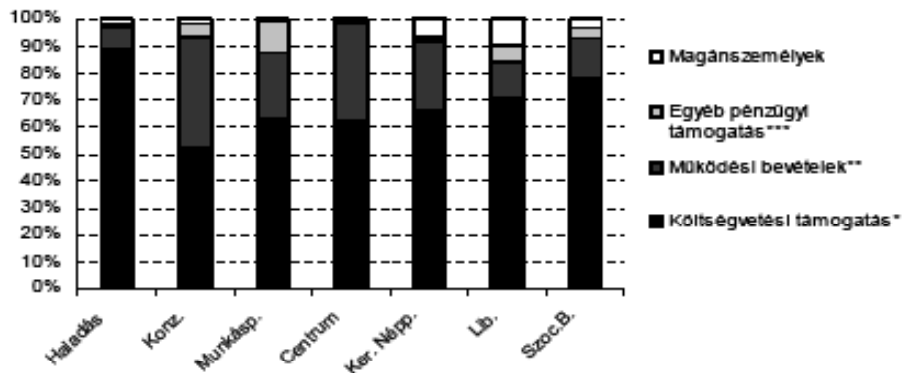
különböztet meg, melyek sajátosságai keverednek az FrP esetében. A „catch-all” pártokhoz hasonlóan nem rendelkezik markánsan elkülöníthető törzsszavazói bázissal (ld. 5. fejezet); a „programmatic” párttípusnak megfelelően viszonylag jól körülírható, koherens program, ideológia (4. fejezet) és vékony, de hatékonyan működő szervezet jellemzi; végül, karizmatikus vezetője és annak teljes dominanciája a médiaszereplésben és a párton belüli erőviszonyok alakításában a „personalistic” pártokhoz teszi hasonlatossá.

1. ábra. A költségvetési támogatás aránya a norvég pártok összbevételében, 1970–1989 (százalék)

Forrás: Svåsand, 2003: 7.

2. ábra. A norvég pártok bevételeinek megoszlása 2005-ben

Forrás: Statistisk Sentralbyrå (<http://www.ssb.no/partifin/tab-2006-09-29-02.html>, 2007. 02. 20.).

* Beleértve a központi állami, valamint a megyei és helyi szinten járó törvényes támogatást

** Tagdíjak, üzleti tevékenységből származó tőkejövedelmek stb.

*** Vállalati, munkaadói, munkavállalói és egyéb szervezetek támogatásai

Jól látható, hogy a párt vetélytársaihoz képest a kezdetektől fogva jóval nagyobb mértékben függ az állami támogatástól, melyet egyébként a párt alapításával nagyjából azonos időben vezettek be (Svåsand, 2001; NOU, 2004). A 2. ábrán az is szembeötlő, hogy esetében a szakszervezetek, munkaadói szervezetek, cégek, valási közösségek, magánszemélyek hozzájárulásai elenyésző mértékben gyarapítják a pártkasszáját. Mint a tanulmány 5. fejezetében látni fogjuk, ennek elsősorban az az oka, hogy a párt nem tekinthető egyik jól elkülöníthető társadalmi réteg képviselőjének sem, és különösen nem ápol olyan szoros kapcsolatot a jelentős erőforrásokkal és befolyással rendelkező érdekszervezetekkel, (gazdasági) érdekcsoportokkal, vállalatokkal, mint fő riválisai. Ennek megfelelően a párt domináns bevételi forrása továbbra is az állami támogatás.

A befolyásos támogatók hiánya annyiban a párt előnyére is válhat, hogy – fő riválisaival ellentétben – politikáját nem korlátozzák erős külső kényszerek. Ezt a párt kifejezetten erényként igyekszik feltüntetni, hiszen a konzervatívokat és szociáldemokratákat egyaránt keményen bírálja a munkaadói, illetve munkavállalói szervezetek által nyújtott jelentős támogatások (s ennek ellentételezéseként a túlzott politikai befolyás) véleményük szerint elfogadhatatlan gyakorlata miatt. Erős patronusok és kormányzati felelősség hiányában a párt jóval könnyebben és igazi kockázatok nélkül foglalhat el népszerű pozíciókat, mindent a szavazatmaximalizálás céljának alárendelve.

A HALADÁS PÁRT POLITIKAI SÚLYÁNAK ALAKULÁSA

Minden bizonnyal egyetlen norvég párt, „*zsarolási potenciálja*” sem olyan szembetűnő, mint éppen az FrP-é. Ennek oka részben a pártrendszer röviden ismertett sajátoságaiban (pl. fragmentált jobboldal, kisebbségi kormányzás), ugyanakkor bizonyos esetekben a választási rendszerből adódó pusztán szerencsében keresendő. 1985-ig az alapító halálával, majd folyamatos belső konfliktusokkal küzdő, felelőtlennek és populistának tartott törpepártot ellenfelei nyugodt szívvel hagyhatták figyelmen kívül akár a kormányalakítás, akár a szakpolitikai kérdések vonatkozásában. 1981-ben ugyan újra képviselőhez jutott, ám a jelentősen megerősödött konzervatívok egy átmeneti időszak után az FrP nélkül is többségbe került polgári oldal pártjaival alakíthattak több mint 10 év után ismét többségi koalíciós kormányt.

1985-ben azonban paradox helyzet állt elő, melynek kapcsán valóban indokolt lehet a szerencse említése. Bár az előző választáshoz képest minimális szavazói mozgás történt, sőt a konzervatívok még növelni is tudták támogatottságukat, a gyengülő FrP mégis meg tudta akadályozni a regnáló kormánykoalíció ismételt többségbe kerülését. 1989 előtt ugyanis nem osztottak ki kompenzációs mandátumokat, s a megyei listákról történő mandátumszerzésnek nem volt (s azóta sem) előfeltétele egy adott országos küszöb elérése. Ennek következtében Hagen, illetve párttársa a gyenge országos eredmény ellenére a „*mérleg nyelve*” pozíciójába került, s aránytalan befolyásra tett szert.⁴ Zsarolási potenciálját hamarosan a gyakorlatban is érvényesítette.

Kísértetiesen hasonlóan a két évtizeddel korábbi esethez, amikor az akkori Szocialista Néppárt két képviselője az évtizedekig többségben kormányzó szociáldemokrata kormány bukását idézte elő, az FrP képviselői már 1986-ban megbuktatták Willoch kormányát. E stratégia megértéséhez feltétlenül szükséges kiemelni néhány körülményt. Először is, a konzervatív miniszterelnök a sajátos parlamenti konstelláció ellenére sem tekintette tárgyalópartnernek Hagent, s a két vezető viszonya közismerten feszült volt. A rendkívül ambiciózus, a heves kirohanásoktól és konfrontációktól sem visszarettenő Hagen minden bizonnyal személyes presztízskérdésnek tekintette, hogy a konzervatívok nem hajlandók őt és pártját komolyan venni, s ezért szinte kereste az ütközési pontokat.

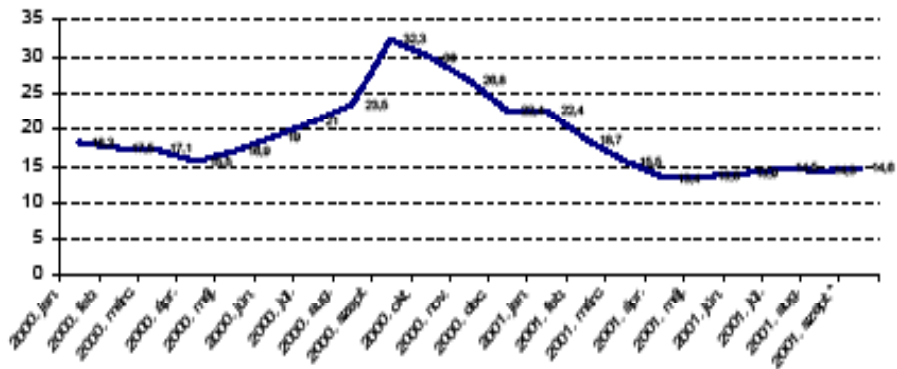
A személyes ambíciókon túl azonban tagadhatatlan, hogy a párt körvonalazódó stratégiájával, sőt szakpolitikai preferenciáival (lásd 4. fejezet) is konzisztens volt a polgári oldalon árulásnak minősülő cselekedet. A részleteket terjedelmi korlátok miatt mellőzve feltétlenül meg kell említeni, hogy a kormány bukását egy törvényjavaslatához kapcsolt bizalmi szavazás idézte elő. A romló költségvetési egyensúly helyreállításának érdekében ugyanis a jobbközép kormány a benzin utáni járulékok növelését javasolta, mely nemcsak az FrP legalapvetőbb értékrendjével állt szemben, hanem a konzervatívok választási programjával is. A szorult helyzetben a miniszterelnök kormánya sorsát összekötötte az ominózus javaslat elfogadásával, ám a szavazást elveszítette (Narud, 1995). Megoszlanak a vélemények arról, hogy Willoch egyszerűen elszámította-e magát, és abban bízott, hogy Hagen semmiképpen nem fog támogatni egy újabb munkáspárti kormányt (vagyis végül meghátrál), vagy pedig éppen ellenkezőleg, nagyon is számolt ezzel az eshetőséggel, és szándékosan át akarta háritani a költségvetési megszorítások felelősségét a szociáldemokratákra (és a felelőtlennek kikiáltott FrP-re).

Hagenék mindenesetre úgy mérlegeltek, hogy hosszabb távon mindenképpen elveik következetes képviselése élvez prioritást (mely természetesen jóval könnyebb feladat ellenzéki sorokból), ráadásul ez lehetőséget ad önmaguk markáns megkülönböztetésére a konzervatívokkal szemben. Húsz év távlatából egyértelműen kijelenthető, hogy e stratégia sikere Hagent igazolta. A párt már az 1989-es választásokon áttörést ért el – ezúttal nemcsak a „mérleg nyelve” pozícióját, de támogatottságának jelentős növekedését is elérve –, s a későbbiekben is *konzervatívoktól többé-kevésbé markánsan megkülönböztethető pártként stabilizálta helyét a politikai palatta jobbszélén.*

E pozíció a legtöbb esetben arra volt elegendő, hogy a polgári pártok kormányzása idején (1989–90, 1997–2000, 2001–2005) jelentős szakpolitikai befolyást volt képes gyakorolni (pl. költségvetési egyezmények), amelyek során a párt egyre többször mutatta meg, hogy képes a felelős politizálásra, az ésszerű kompromisszumokra (preferenciáinak teljes feladása nélkül). Ezzel hosszabb távon egyértelműen saját koalícióképességét szándékozott demonstrálni. Ennek ellenére a többi párt, különösen a három centrupárt továbbra sem hajlandó a formális (koalíciós) együttműködésre, a még mindig jelentős tartalmi-politikai és főleg stílusbeli távolságra hivatkozva. Egyelőre semmi nem utal arra, hogy a – jelenleg alacsony szinten stagnáló támogatottságú – centrupártok esetében e téren változás következne

be. Olyannyira, hogy a pártvezetéstől a 2005-ös választások után visszavonult Hagen egyik utolsó nagyhatású lépéseként, a választásokat megelőzően bejelentette, hogy a polgári erők esetleges parlamenti többsége esetén sem lesz hajlandó támogatni a hat és fél éve hivatalban lévő kereszténydemokrata miniszterelnök személyét. Többek között ennek is volt köszönhető, hogy a – korábban példátlan módon – önálló miniszterelnök-jelölt nélkül induló konzervatívok szavazótáborából a Bondevikkel és a koalíció összeteljesítményével elégedetlen konzervatív szavazók a kampány finisében jelentős számban áramlottak az FrP táborába (4. ábra).

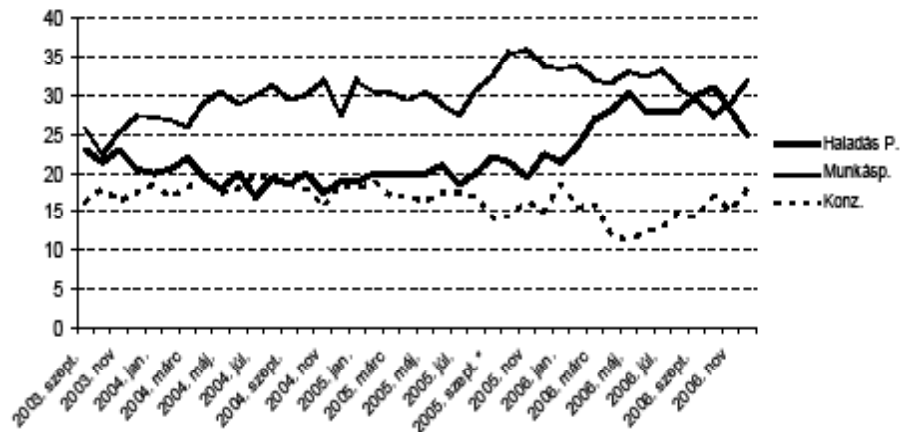
3. ábra. A Haladás Párt támogatottságának ingadozása a legnagyobb közvéleménykutató-intézetek méréseinek átlaga alapján (2000–2001, biztos pártválasztók, százalék)

Forrás: Aardal–Valen, 2003: 11.

* 2001-es választási eredmény

4. ábra. A három legerősebb norvég párt támogatottsága 2003. szeptembere óta a TNS-Gallup közvéleménykutató-intézet havi mérései alapján (biztos pártválasztók, százalék)

Forrás: TNS-Gallup (http://pub.tv2.no/multimedia/na/archive/00284/Se_utviklingen_her_284853a.doc, 2006. dec. 31.)

* 2005-ös választási eredmény

Ez számos kérdést vetít előre a 2009 utáni folyamatok tekintetében is. A Haladás Párt vezetői egyre határozottabban érvelnek a Konzervatív Párttal esetlegesen formálódó szövetség, akár formális koalíció mellett, s ezt immár az „erő pozíciójából” tehetik, hiszen egyre gyakoribbak azok az időszakok, amikor az FrP támogatottsága (akár kétszeresen is) meghaladja a konzervatívokét (4. ábra). Ehhez azonban feltétlenül hozzá kell tenni, hogy – mint az ábrákon szintén jól látszik –, a Haladás Pártra a *támogatottság rendkívüli ingadozása jellemző*, s eddigi választási eredményeik rendszerint messze elmaradtak a ciklusok közepén mért, nagy reményekre okot adó értékektől. Ez részben visszavezethető az önálló társadalmi bázis hiányára (ld. 5. fejezet), a közhangulat protesztjellegének változó fokára, illetve a gyakori belső konfliktusokra, mint például a 2001 eleji kizárásokra (3. ábra). Nem szabad tehát túlzottan messzemenő következtetéseket levonni a jelenlegi magas népszerűségi mutatókból sem.

Figyelmünket 2009-re fordítva számításba kell továbbá venni, hogy bár a két párt szavazóbázisa – mint látni fogjuk – nem esik egybe, a nyilvánvalóan fennálló szakpolitikai és stílusbeli különbségek ellenére a Haladás Párt szavazói viszonylag pozitívan viszonyulnak egy esetleges FrP–H koalícióhoz (Narud, 2003: 193). Más kérdés, hogy a 2005-ös választások előtt a konzervatív párt vezetése hivatalosan elvetette ezt a lehetőséget, illetve a párt választói és tagjai is jóval kevésbé voltak lelkesek e megoldással kapcsolatban (uo., ill. Heidar, 2005: 826). A 2005-ös tapasztalatokat, valamint az azóta megfigyelhető erőviszonyokat értékelve azonban egyre erősebb a Konzervatív Párton belül, „alulról”, a pártvezetés felé irányuló igény valamiféle pragmatikus és a középtávú perspektívákat sem nélkülöző együttműködés kiépítésére. Bár Hagen a 2005-ös, minden korábbinál nagyobb sikert hozó választás éjszakáján 2009-re a párt soraiból kikerülő miniszterelnököt vizionált,⁵ egyértelmű, hogy ehhez tiszta FrP–H-többségre, s nagyon jelentős FrP-erőfölényre volna szükség, melynek realitása a jelenlegi kedvező közvéleménykutatási adatok ellenére is kérdéses. Kiegyenlítettebb erőviszony, valamint a két párt együttes többsége esetén azonban nem zárható ki, hogy már 2009-ben koalíció alakul (konzervatív miniszterelnökkel), ahogy az helyi szinten már számos esetben bizonyította működőképességét. Ehhez hozzájárulhat az a körülmény is, hogy Siv Jensen személyében egy fiatal, dinamikus, de „szakmaibb”, kevésbé megosztó személyiség került a párt élére, bár Hagen szimbolikus pozíciója ma is megkérdőjelezhetetlen.

A HALADÁS PÁRT PROGRAMJÁNAK, IDEOLÓGIAI PROFILJÁNAK ALAKULÁSA

A párt alapvető értékeit, világnézetét összefoglaló „Elvi és cselekvési program” (FrP, 2005: 6) preambulumban a következő önmeghatározás szerepel: „A Haladás Párt liberális [a hivatalos angol fordításban: „libertárius” – P. T.] párt.”⁶ A keresztény értékekből kiindulva Norvégia alkotmányára, a norvég és a nyugati hagyományok-

ra és kulturális örökségre épít. A Haladás Párt elsődleges célkitűzése az adók, járulékok és az állami beavatkozás jelentős csökkentése.” Ebből is jól látszik, hogy a párt fő célja az alapítás óta hivatalosan változatlan maradt. Mint azonban az eddigiekből is kiderült, az évek során egy személyes ambíciót szolgáló, egy fő célra koncentráló, ugyanakkor szervezetileg sokkal inkább a protesztmozgalmakra emlékeztető antipártból átalakult egy markáns ideológiai profillal és hierarchikus szervezettel rendelkező politikai párttá, s önálló, koherens programjának létét még akkor sem lehet kétségbe vonni, ha a párt jelentős számú bírálója éppen programja „populista” jegyeire, illetve inkonzisztens elemeire hívja fel a figyelmet. Miben is áll ez a markáns ideológia, illetve az összes többi párttól egyértelműen elkülöníthető program, mely – a vezető karizmatikus egyéniségének nyilvánvaló szerepe mellett – hozzásegítette a pártot jelenlegi támogatottságának eléréséhez?

A norvég pártrendszer struktúrája ugyan soha nem volt egydimenziós, hiszen a meghatározó gazdasági bal-jobb tengelyt a mai napig keresztbemetszik egyéb, kisebb-nagyobb jelentőségű törésvonalak (pl. centrum–periféria, vallásos–szekuláris, materiális–posztmateriális), ennek ellenére – a bemutatott blokklogikával összefüggésben – nemcsak a pártok sorolják be önmagukat egy általános bal-jobb skála mentén, hanem erre a választók is megbízhatóan képesek. Mivel az FrP minden felmérés (pl. Strøm–Leipart, 1989; Aardal, 1999; Narud, 2003) tanúsága szerint ezen általános tengely jobb szélén helyezkedik el (a párttagok és a választók besorolása szerint egyaránt), s ilyenformán a Konzervatív Párthoz áll a legközelebb, kézenfekvőnek tűnik, hogy a párt ideológiai alapvetéseit és programját a konzervatívokéhoz viszonyítsuk. Rose és Pettersen (2004: 5–6) találó megfogalmazása szerint a két párt ugyanazokra a kérdésekre ugyanazokat a recepteket ajánlja, ugyanakkor a Haladás Párt mindenből „sokkal többet” szeretne:

- a konzervatívok az adók és járulékok csökkentését szeretnék, az FrP *sokkal nagyobb mértékű* adócsökkentést;
- a konzervatívok kevesebb állami szabályozást szeretnének, az FrP sokkal kevesebbet;
- a konzervatívok csökkenteni szeretnék az államigazgatást (pl. megyei szint megszüntetése), az FrP a bürokrácia *sokkal jelentősebb* karcsúsítását hirdeti;
- a konzervatívok visszafognák a fejletlenebb térségeknek nyújtott, illetve a primer-szektorhoz kötődő központi támogatást, az FrP szinte megszüntetné ezeket.

Ebből jól látható, hogy a párt központi témája továbbra is az egyéni szabadságokból és az állami bürokráciával szembeni szkepszisből egyenesen következő állami beavatkozás-ellenesség. Mint láthattuk, a nem-szocialista oldalon az FrP az egyetlen, melynek nem volt szerepe a jóléti állam kiépítésében, így hitelese(bbe)n léphet fel a túlzott elvonások, illetve a választás szabadságát és a hatékonyságot korlátozó állami szolgáltatások ellen. Az ideológiai rokonság azonban meglepő módon nem jelenti azt, hogy a két pártnak azonos választói rétegre kellene támaszkodnia (ld. 5. fejezet).

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azokat a kérdéseket sem, melyek egyértelműen megkülönböztetik egymástól a két jobboldali pártot. Ezekben

vagy eltérő álláspontot képviselnek, vagy pedig az egyik párt „saját” ügyének tekintik, miközben a másik nem hangoztat markáns véleményt. Az első típusra a legfontosabb példa a csillagászati méretű⁷ tartalékokat felhalmozó olajalap felhasználásáról szóló vita, melynek lényege, hogy a norvég költségvetés növelje-e a kőolajbevételekből felhasználható hányadot. A konzervatívok (és a többi párt) nem tartják megengedhetőnek az egyébként nagyon alacsony (4%-os) kvóta növelését, részben a jövő generációkra való tekintettel, valamint az alacsony inflációra törekvő klasszikus konzervatív fiskális szigor jegyében. Ezzel szemben az FrP elsősorban infrastrukturális beruházásokra (valamint a nyugdíjak és az egészségügyi ellátás színvonalának növelésére) fordítaná a felszabadított forrásokat.

A második típusra is mindkét párt esetében találunk példákat. Az FrP a *80-as évek közepe óta magáévá tette a bevándorláspolitika szigorításának ügyét*. Az ellenfelek által gyakorlatilag rasszistának minősített, ennek ellenére mindvégig következetesen képviselt álláspontja szerint jelentősen korlátozni kellene a Norvégiába irányuló bevándorlást, különös tekintettel a nem Európából származó gazdasági menekültekre. Hasonlóan vélekedik a fejlődő országoknak juttatott gazdasági segélyekről is, melyeket gyakorlatilag megszüntetne. Ehelyett a nemzetközi kereskedelem liberalizációjának áldásos hatásait hangoztatja, e megoldást kínálva a kedvezményezett országoknak.⁸ Ezzel szemben a konzervatívok – bár szintén nem hívei a korlátlan bevándorlásnak és a feltételek nélkül nyújtott segélyezésnek – vagy nem hangoztatják túlzott mértékben álláspontjukat, vagy némileg árnyaltabb érveket mutatnak be.

Végül, az EU-csatlakozás kérdésében a norvég pártok közül egyedül a Konzervatív Párt képviselt mindvégig egységesen igenlő álláspontot, míg az FrP – bár 1994-ben hivatalosan a csatlakozást támogatta – sosem tekintette ezt központi témának (Saglie, 2002), részben a belső megosztottság miatt, valamint az 1993-as választási vereség következtében, mely egyértelműen az EU-ellenes FrP-szavazók elvándorlásával volt magyarázható (Aardal–Valen, 1995).

A párt profilját az említetteken túl a következő területek határozzák meg (FrP, 2005). Az államilag nyújtott szolgáltatások visszaszorításának követelése ellenére az FrP hangoztatja legnyíltabban a nyugdíjmelés és az egészségügyi ellátás minőségi javításának szükségességét. A 90-es évek egyik legmeglepőbb fejleménye, s a párt előretörésének egyik magyarázata éppen az volt, hogy a Haladás Párt – bár összességében egyértelműen az állami szerepvállalás visszaszorítására törekedett –, a választók véleménye szerint legalább annyira jó elképzelésekkel és főként kompetenciával rendelkezett e kérdések terén, mint a rendszer felépítésében oroszlánrészt vállaló, és általában a szociális érzékenységgel összefüggésbe hozott Munkáspárt (Bjørklund–Saglie, 2002: 21). Ez is szorosan kapcsolódik a bevezetőben említett törekvéshez, mely szerint a Haladás Pártnak a „XX. század Munkáspártjává” kellene válnia. Mind az 1999-es önkormányzati, mind pedig a 2001-es parlamenti választáson meglepően hasonló volt a két párt fő választási üzenete: „nyugdíjak és egészségügy” (uo.). Mivel azonban emellett továbbra is az adócsökkentést tűzi a zászlajára, nyilvánvaló, hogy az említett jóléti kiadásnövekedést az olajalap terhére, valamint a bevándorlók számának és a nekik juttatott bőkezű

szociális juttatások jelentős megnyirbálása révén kívánná megvalósítani. E politika nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a pártot „populista” erőnek tüntessék fel ellenfelei.

További markáns álláspontot képvisel a párt a norvég-nemzeti, nyugati, illetve keresztény értékek kapcsán, mely többek közt megnyilvánul a szólásszabadság szélsőséges védelmében,⁹ a neokonzervatív amerikai külpolitika, illetve az izraeli álláspontok kritikátlan támogatásában, illetve a multikulturalizmussal szemben az asszimiláció propagálásban. A párt hivatalos programjában és a választók számára meghatározó jelentőségű ügyek között is nagy hangsúlyt kapnak az erős honvédelemmel, illetve a – bevándorlással összefüggésbe hozott – bűnözéssel kapcsolatos problémák. Összhangban a hagyományos (némileg mérséklődő) állam-, párt-, illetve elitellenességgel, a párt kívánatosnak tartja a norvég alkotmányos hagyományoktól egyébként lényegében idegen népszavazások gyakorlatának jelentős kiterjesztését, további muníciót szolgáltatva a pártot populistának feltüntetni kívánó ellenfeleknek. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az FrP ideológiáját számos ponton komoly belső ellentmondások feszítik. A keresztény értékek felvállalása mellett például az egyén szabadságára hivatkozva támogatja az alkohol és a pornográfia liberalizációját, ugyanakkor mereven ellenzi a fejlődő országoknak és a menekülteknek juttatott segélyeket. (Ez utóbbi álláspontok teszik gyakorlatilag lehetetlenné a Keresztény Néppárttal történő együttműködést.)

A párttagok körében végzett kutatások igazolták, hogy a tagok véleménye szerint a párt legfontosabb (karakterisztikus) ügyei az ezredfordulón a következők: nyugdíj, egészségügy, gazdasági növekedés, erős honvédelem, bevándorlás-politika, állami szolgáltatások helyett adócsökkentés (Heidar–Saglie, 2002: 124–126). Szintén dokumentálható, hogy a párt szavazói is lényegében ezeket tartják a legfontosabb ügyeknek (Narud–Valen, 2001), s a párt azokon a választásokon tudott jól szerepelni, ahol e „saját” témák előtérbe kerültek, s kompetenciájáról a többi párt szavazóit is meg tudta győzni (Bjørklund–Saglie, 2002). Tehát a proteszt-szavazatok helyett egyre inkább a blokkokon átívelő, a párt által kiemelten kezelt ügyek érthető képviselete teszi lehetővé, hogy az FrP mindkét oldalról (főként a két nagy párttól) szerezzen szavazatokat.

Összességében tehát a norvég „kisember”, a „nép többsége”¹⁰ nevében igyekszik fellépni a hatalmat saját köreiben leosztó elittel (vagyis a kormányzati pozíciót egymás közt váltogató többi párttal) szemben, mely valóban indokoltá teheti a populista jelzőt (Svåsand, 2003). Az általános jobboldali besorolást azonban bizonyos tényezők árnyalni tudják: a nyugdíjak és az egészségügy területén akár „baloldalinak” is nevezhetnének a párt programját, s e tekintetben, a Haladás Párt a XX. század meghatározó (baloldali) pártjának bizonyos programpontjait, profilját, s ezáltal szavazóbázisát célozza meg (ld. 5. fejezet). A legtöbb egyéb kérdésben, gazdasági, különösen adópolitikai ügyekben, valamint a bevándorlás- és külpolitika terén, s nem utolsósorban a koalíciós preferenciák és a (szocialistaellenes) retorika vonatkozásában ugyanakkor egyértelmű a „jobboldali” besorolás.

A PÁRT TÁRSADALMI BÁZISÁNAK ALAKULÁSA

A párt profiljától nyilvánvalóan nem függetlenül, érdemes szemügyre venni szavazóinak társadalmi összetételét. Ebből a szempontból is érdekes lehet vizsgálni, hogy milyen mértékben verseng ugyanazokért a szavazókért konzervatív vetélytársával, valamint azt is: mennyiben tekinthető relevánsnak a „munkáspárti” pozícióra törekvő stratégia. Mint láttuk, a párt támogatottságára a szélsőséges ingadozások jellemzők. Érdekes módon azonban e tényező alig befolyásolta a *párt szavazói bázisának heterogenitását* (Rose–Pettersen, 2004).

A párt alapítását követő másfél évtizedben kispárti státusa ellenére *nem rendelkezt igazán markáns szavazói profillal* (uo.). Bár ebben az időszakban a fő üzenet az adók és járulékok csökkentése volt, a hasonló, bár kevésbé radikális elképzelésekkel fellépő konzervatívokkal ellentétben a párt támogatói közt nem képviseltették magukat átlag feletti arányban sem az egyéni vállalkozók, s különösen a magas jövedelmű, magasan kvalifikált és nagyvállalati tulajdonosi, vezető rétegek. Az FrP 2–5 százaléknyi szavazója inkább a kispolgárság köreiből, sőt *kifejezetten az alacsony jövedelmű és iskolázatlan (legfeljebb középfokú végzettségű) választók közül került ki*. A Konzervatív Párttal ellentétben nem rendelkezett szembetűnő urbánus profillal sem, támogatottsága nagyjából egyenletesen alakult országszerte, s a szak szervezeti tagság, vagy a vallásosság sem magyarázta a pártra leadott szavazatok megoszlását (Berglund, 2003: 130). *Az FrP egyetlen igazán markáns megkülönböztető sajátossága az volt, hogy választói esetében sokkal magasabb volt a fiatal (30 év alatti) férfiak aránya* (Rose–Pettersen, 2004: 11).

1989-es áttörését követően jelentősen bővült a szavazóbázisa, ám érdekesség, hogy a várakozásokkal ellentétben *nem egy párt, a közvetlen jobboldali rivális szavazóiból, hanem elsősorban a két nagy párt választóiból növelte híveinek számát*, s ezáltal gyakorlatilag *minden szavazói rétegben növelni tudta bázisát* (Aardal, 1999; Rose–Pettersen, 2004). A jelentős szavazatnövekedést hozó választásokon (1989, 1997, 2005) a párt szinte az összes többi párttól nyert szavazókat (Rose–Pettersen, 2004: 20). Ennek okai főként a következő tényezők körül keresendők.

Egyrészt, az FrP kezdettől fogva a teljes politikai establishmenttel szemben határozta meg önmagát: nemcsak az általános proteszthangulatra apellált, hanem szakítást hirdetett a túlburjánzó állami bürokráciára épülő jóléti konszenzussal (s ezt a konzervatívoknál „hitelesebben” tehette). Másrészt olyan témákat talált, melyek korábban nem illettek bele a hagyományos pártverseny struktúrájába, ugyanakkor „saját” ügyként kezelve mindkét oldal szavazói számára vonzóak lehettek. Végül, mint láttuk, némileg diffúz, de alapvetően jobboldali ideológiája minden társadalmi csoport számára tartalmazott vonzó ígéretek (nyugdíjkérdés és adócsökkentés). Összességében a párt sohasem egy jól körülhatárolt társadalmi csoport nevében, illetve azt megszólítva lépett fel, hanem sokkal inkább valamiféle „többséget” célzott meg, melyet *nem a társadalmi státus, hanem a népszerű elképzelések támogatása kötött össze*. Ebben a tekintetben tehát nem áll meg a Munkáspárt-párhuzam, hiszen a szociáldemokrata párt klasszikusan egy jól körülhatárolható társadalmi csoportra épült.

Mindebből következően a párt szavazóinak összetétele sok szempontból ma is hasonló képet fest: napjainkban is többségében férfiakból, az átlagnál fiatalabb, alacsonyabb jövedelmű és képzetlenebb választók alkotják az FrP szavazóbázisát (és tagságát), míg továbbra is relatíve alacsony azok aránya, akik valamilyen formában a közvetlen állami támogatások fenntartásától függenek (pl. primerszektorból élők, közigazgatásban dolgozók). Ezzel szemben jelentősen megnőtt a – társadalmi változások miatt módszertanilag igen nehezen definiálható – munkások aránya. Berglund (2003) tanulmánya szerint például 2001-ben az FrP rendelkezett a második legtöbb munkásszavazóval, mintegy feleannyival, mint a Munkáspárt (kb. 25% vs. 50%), amely immár a szakszervezeti, alacsonyán képzett választóknak is mindössze 60 százalékát tudhatja maga mögött. Továbbá, a párt az utolsó néhány választás alkalmával olyan körzeteket is be tudott venni, mint a Keresztény Néppárt hagyományos védőbástyájának számító délnyugat-norvégiai, vagy a Munkáspárt erősségének tartott észak-norvégiai települések. Míg az előbbi rétegeket mindenekelőtt a keresztény értékekkel, utóbbiakat az egyszerű norvég kisemberek mindennapi gondjainak hangoztatásával, illetve az említett nyugdíj- és egészségügyi kérdésekkel tudja megszólítani.

Különösen ez utóbbi számít napjaink legfontosabb folyamatának. Maga Hagen fogalmazta meg legplasztikusabban, amikor a 2005-ös választási sikert kommentálva diadalbeszédében pártját a „XXI. század Munkáspártjának” nevezte (idézi: Bergens Tidende, 2005. szept. 13, 13. o.). E figyelemreméltó mondatnak több értelmezése is helyénvaló lehet. Egyrészt, mint láttuk, a párt új szavazóinak jelentős részét éppen a Munkáspárt hagyományos bázisából gyűjti. Másrészt, elsősorban azok a hátrányos helyzetben lévő csoportok támogatják, akik védelmet keresnek az aktuális gazdasági-politikai rendszer káros hatásai ellen. Ezt a védelmet pedig az ő érdekeik nevében az állam, illetve a probléma gyökerének tekintett elit ellen határozottan fellépni hajlandó pártban vélik felfedezni. Végül, bár hiba volna ilyen messzemenő következtetéseket levonni, elméletileg nem zárható ki, hogy a jelenlegi trendek folytatásaként a párt domináns pozícióba kerülhet, és akár húzamosabb ideig is kormányozhat. Óvatosságra int azonban az a tény, hogy – ellentétben a szociáldemokratákkal – az Frp-nek igen kicsi az esélye az önálló parlamenti többségre, illetve a medián képviselő megkaparintására, s ezért minden bizonnyal rá lesz utalva a konzervatívokkal való együttműködésre. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a párt még soha nem volt kormányon, és ennek következtében bizonyos programjainak gyakorlati megvalósíthatósága erősen kérdéses lehet a politikai-gazdasági realitások fényében.

Összefoglalva tehát, a Haladás Párt alapvetően nem rendelkezik jól körülhatárolható társadalmi bázissal (és ezzel szoros összefüggésben valamely csoport érdekszervezetének szövetségével sem). Ezért, noha a politikai térben programját, ideológiai alapvetéseit tekintve egyértelműen a jobbszélen található és a konzervatívokhoz áll legközelebb, mégsem ugyanazért a szavazói bázisért verseng. Ellenkezőleg: részben még ma is azokat a protesztoszavazókat igyekszik begyűjteni mindkét oldalról, akik bizonyos ügyekben hasonló markáns nézeteket vallanak, és ezeket tartják a pártválasztás szempontjából meghatározónak. Még ma is ki-

mutatható, hogy az FrP szavazói az átlagnál sokkal kevésbé bíznak a pártokban és a politikusokban (Aardal, 2003: 219). A saját szavazói réteg hiánya egyértelműen hozzájárul a támogatottság rendkívüli ingadozásához, hiszen a párt sikerességének a pártvezető hatékony médiafellépésén túl ma is tagadhatatlan záloga a közvélemény általános elégedetlenségi szintje.

KONKLÚZIÓ

A Haladás Párt példája mindenekelőtt azt tükrözi, hogy teljesen „befagyott(nak) hitt” pártrendszer esetén is lehetséges új párt sikerre vitele, de ehhez bizonyos körülmények fennállása és sokszor a szerencse is szükséges (lásd a választási rendszer sajátosságai, vagy az EGK-csatlakozás mint kívülről adott tényező).

Lange, majd utódja felismerte, hogy a norvég választók már nem (kizárólag) a hagyományos konfliktusokra fogékonyak, illetve növekvő bizalmatlansággal figyelik az intézményesült pártok és a politikai elit tevékenységét. A két vezető által képviselt nézetek kezdetben elsősorban valami ellen irányultak, s nem jelentettek részletesen kidolgozott, számonkérhető politikai alternatívát. A későbbiek során azonban a párt markáns álláspontokat alakított ki, jöllehet belső konfliktusok, illetve jobb- és baloldali nézetek mindvégig nehezítették az egységes és kiforrott ideológia kikristályosodását. Összességében azonban a párt működésének három évtizede alatt – elsősorban az erőskezü vezető stratégiájának sikereként – egységesebbé és programját tekintve letisztultabbá vált, mely stabil jobboldali pozíciót eredményezett (egyes baloldali álláspontok ellenére).

A tartalomhoz sajátos stílus párosult: a két karizmatikus vezető éppen abban a korban robbant be a norvég politikába, amikor a *leader* szerepe a tömegkommunikációs- és kampánytechnikák változása következtében jelentősen megnőtt. Hagen egyszerű, közérthető üzenetei immár többet nyomtak a latban, mint a szocio-kulturális meghatározottság, vagy a társadalmi beágyazottság. Mint az Nyugat-Európa más országaiban is megfigyelhető volt, a törésvonal-elmélet magyarázó ereje fokozatosan csökkent, a poszt-indusztriális társadalmak szavazói egyre inkább értékorientációk és ügyek mentén kezdtek pártot választani, nem pedig pártidentifikáció vagy társadalmi státus alapján. Pontosán ezt mutatja az a tény is, hogy az FrP egyre növekvő bázisa nem mutat markáns profilt, vagyis nem valamelyik történelmi párt szavazóinak átvételéről volt, illetve van szó, hanem sokkal inkább a párt részben proteszt-, részben konkrét ügyek kapcsán felvállalt markáns nézeteit osztó (jobb és baloldali) szavazók megnyeréséről. Éppen ezért, a párt azokon a választásokon szerepelt jól, amelyeken központi témái be tudtak férközni a legfontosabb kérdések közé.

Ennek ellenére a párt vezetői hamar belátták, hogy formális szervezeti bázis nélkül nem működtethető hatékonyan az eredetileg antipártként induló mozgalom, s ennek eredményeképpen mára a legcentralizáltabb és felülről leginkább egységesített párttá vált, mely professzionális pártközpontra és elsősorban a vezető személyiség(ek) médiaszerepléseire, valamint befolyásos társadalmi és gazdasági szervezetek támogatása helyett egyértelműen az állam pénzügyi hozzájárulásá-

ra épít. Az is egyértelmű, hogy Hagen (megosztó) személyisége és vezetői stílusa nagy szerepet játszott a párt felemelkedésében.

Míndezek következtében többféle (pl. „kartellpárt”, „gyűjtőpárt”, „karizmatikus”) párttípus jegyei keverednek a párt esetében. Elitellenessége annyiban még ma is tetten érhető, hogy sem befolyásos üzleti, sem tudományos körök (pl. think tankok) nem pártfogolják. Hagen többször nyíltan kifejtette, hogy nem igénylik az „okoskodó akadémikusok” (mindenekelőtt makro-közgazdászok, társadalomtudósok) tanácsait, mert sokkal inkább egyszerű, a kisember számára is érthető és hasznos programra van szükség, semmint vészjósló, tudományos fejtegetésre.¹¹ E nézeteit különösen az olajbevételek nagyobb arányú felhasználása és a megnövekedett belső kereslet által felpörgetett inflációs nyomás összefüggéseit firtató felvetések kapcsán hangoztatta.

Bár a pártot még ma is gyakran éri a vád, hogy felelőtlenül képvisel népszerű nézeteket, melyeket a széljárásnak megfelelően gyakran változtat is (ergo továbbra is „populista”), az azonban tagadhatatlan, hogy számos kérdésben markáns és következetes állásponttal rendelkezik. Az évtizedek során egyértelműen *intézményesülő* politikai erő az utóbbi években látványosan azon munkálkodik, hogy mind szavazói támogatottsága, mind politikája révén elfogadható koalíciós partnerként tűnhessen fel. Bár támogatottsága ehhez már mindenképpen megvan, s üzenetei is sokat veszítettek protesztjellegükből, a fogadókészség a többi párt részéről (egyelőre) továbbra is igen mérsékelt.

A párt áttörését elősegítette, hogy a blokkok közti szavazóingadozást nem akadályozta végletesen megosztó ideológiai szembenállás, sőt a legtöbb kérdésben az intézményesült pártok közt erős konszenzus, de legalábbis az álláspontok konvergenciája volt megfigyelhető. A 80-as években a konzervatívok elsősorban a Munkáspárt szavazóinak megnyerésével növelték bázisukat, míg az FrP – a bemutatott stratégia révén – mindkét nagy párt kárára erősödött, mivel talált néhány olyan ügyet, mely a hagyományos konfliktusstruktúrát keresztbe metszve mindkét oldal választói számára érthető és támogatható volt.

A mikroszintű, akár blokkokon is átívelő szavazatingadozás Norvégiában is egyre magasabb mértékeket ölt. 2005-ben az előzetes adatok szerint a szavazók 40 százaléka váltott pártot az előző választáshoz képest. A választók döntése egyre későbbre tolódik (felértékelve a kampány szerepét), s egyre inkább egyes ügyek és személyiségek befolyásolják. Ezek a tényezők mind a Haladás Párt erősödésének kedveztek, mert lehetővé tették, hogy a gyengülő hagyományos párt- (és oldal-) kötődések gyengülésével a párt mindkét oldalról gyűjthessen szavazatokat. Egyre csökken tehát a bal–jobb megkülönböztetés jelentősége, melyet a párt stratégiája és szavazói bázisának diffúz jellege kitűnően illusztrál.

Az eredeti kérdésre válaszolva tehát megállapítható, hogy a Haladás Párt alapvetően jobboldali pártként – egyes baloldali nézetektől eltekintve – nemhogy nem vette át a Munkáspárt programját, de a legtöbb területen továbbra is igen távol áll tőle. Más szóval nem világnézeti alapon hasonlítható a XX. század domináns pártjához. Fokozatosan csökken ugyanakkor azon átfogó társadalmi-gazdasági konfliktusok relevanciája, melyek a norvég pártrendszer struktúráját, a hagyomá-

nyos bal–jobb skálát kialakították, így új, „kisajátított” ügyek képviselésével az FrP jelentős sikereket ért el a szociáldemokraták hagyományos választói körében (is). Ebben a tekintetben, valamint egyre növekvő súlya alapján indokolt lehet a „XXI. század Munkáspártjaként” aposztrofálni.

JEGYZETEK

- ¹ Carl I. Hagen beszédét idézi: Bergens Tidende, 2005. szept. 13. 13. o.
- ² E témáról lásd: Valen–Katz (1964–66), Berglund–Lindström (1978) Valen (1981), Rokkan (1987) Strøm–Svåsand (1997). Magyar nyelven: Török (1995), Gallai (1998), Polgár (2006).
- ³ A ‘polgári’ jelző általánosan használt kifejezés mind a szakirodalomban, mind a köznyelvben. E pártok a ‘jobbközép’, ‘nem szocialista’ kategória szinonimájaként használják a ‘polgári párt’ meghatározást.
- ⁴ További szerencsés körülménynek volt tekinthető, hogy a történelmi Liberális Párt a parlamentarizmus bevezetése óta első ízben nem jutott mandátumhoz, valamint 1985-ben megelemték a kiosztható mandátumok számát.
- ⁵ A választási sikert kommentálva, saját visszavonulására is utalva, szokásos stílusában így fogalmazott: „A harmadik álmom, hogy egy alkalommal megjelenjek a pártkongresszuson járókerettel, vagy toloszékben, és ott az ország miniszterelnöke fogadjon.” (idézi: Bergens Tidende, 2005. szept. 13., 13. old.)
- ⁶ Bár az FrP nem tagja egyik európai pártszövetségnek sem, önmagát a német Szabaddemokraták és az angol Liberális Demokraták ideológiai rokonának tekinti (Svåsand, 2003).
- ⁷ A 2007-es költségvetés adatai szerint az alap értéke jelenleg mintegy 1400 milliárd NOK (33 Ft/NOK), 2010-re hivatalos becslések szerint elérheti a 3000 milliárdot.
- ⁸ A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy az FrP mindvégig következetesen képviselte azt az álláspontot, hogy az ország földrajzi adottságaiból következően versenyképtelen mezőgazdasági ágazatok mesterséges életben tartása az irreálisan magas vámvédelem révén a fejlődő országok versenyhátránya miatt is elfogadhatatlan, és ezért a mindenkori norvég kormány által a WTO-tárgyalásokon képviselt protekcionista álláspontokat rendszeresen heves kritikával illette.
- ⁹ A 2006-os év egyik emlékezetes eseménye volt, amikor a néhány dán és norvég lapban megjelent Mohamed-karikatúrák nyomán számos iszlám országban és közösségben erőszakos megmozdulásokra került sor. A dán testvérpárthoz (Dán Néppárt) hasonlóan az FrP is feltétel nélkül védelmébe vette a karikatúrák leközléséért felelős orgánumokat, s a kormánytól sokkal határozottabb állásfoglalást várt volna el a szólás- és sajtószabadság mellett, illetve az erőszakosan tiltakozó iszlám csoportok és vallási vezetők ellen. Más kérdés, hogy ezen álláspont háttérében minden bizonnyal meghúzódtak a párt és különösen Hagen iszlámellenes nézetei, melyeknek olykor nagy botrányt kavaráó módon adott hangot.
- ¹⁰ „For folk flest” – az FrP hivatalos választási szlogenje 2005-ben.
- ¹¹ Hagen – stílusára jellemző – kirohanásának e sorok szerzője fültanúja volt 2006 májusában az FrP „populista” jellegéről szóló vitaesten, melyet a Bergeni Egyetem Társadalomtudományi Karának hallgatói szerveztek. Egy ilyen közönség előtt, s a rendezvény témája tükrében különösen bizarrnak hatott az ominózus megjegyzés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berglund, Frode (2003): Valget 2001: Skillelinjemodellens endelikt? In Bernt Aardal (szerk.): *Velgere i villrede... En analyse av stortingsvalget 2001*. Oslo, N. W. Damm&Søn, 107–138. old.
- Berglund, Sten – Ulf Lindström (1978): *The Scandinavian Party System(s): A Comparative Study*. Lund, Studentlitteratur
- Bjørklund, Tor (2003): Fremskrittspartiet gjennom 30 år. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 20. évf. 2. szám, 129–45.
- Bjørklund, Tor - Jo Saglie (2002): Velferdsstat og valenspolitikk: lokalvalget i 1999, *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 18. évf. 1. szám, 3–27. old.
- Bull, Edvard (1979): Norge i den rike verden 1945–1975, In Knut Mykland (szerk.): *Norges Historie, Bind 14.*, Oslo, J.W.Cappelens Forlag.
- FrP (2005): *Prinsipp- og handlingsprogram 2005–2009*, (http://english.frp.no/Innhold/FrP/Dokumenter/Program_og_vedtekter/filestore/Program_FrP.pdf)
- Gallai Sándor (1998): *A skandináv modell története – Nemzeti utak és európai integráció*, Budapest, Aula.
- Gunther, Richard – Larry Diamond (2001): Types and Functions of Parties, In Larry Diamond – Richard Gunther (szerk.): *Political Parties and Democracy*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 3–39.
- Heidar, Knut (2005): Norwegian Parties and the Party System: Steadfast and Changing. *West European Politics*, 28. évf. 4. szám, 807–833.
- Heidar, Knut – Jo Saglie (2002): *Hva skjer med partiene?* Oslo, Gyldendal.
- Katz, Richard S. - Peter Mair (1995): Changing Models of Party Organisation and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party, *Party Politics* 1. évf. 1. szám, 5–28.
- Matlary, Janne Haaland (1993): And Never the Twain Shall Meet? Reflections on Norway, Europe and Integration In Teija Tiilikainen – Damgaard Petersen (szerk.): *The Nordic Countries and the EC*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press, 43–63.
- Narud, Hanne Marthe (1995): Coalition Termination in Norway: Models and Cases, *Scandinavian Political Studies*, 18. évf. 1. szám, 1–24.
- Narud, Hanne Marthe (2003): Hvem skal styre landet? Velgernes syn på regjeringalternativene ved valget i 2001. In Bernt Aardal (szerk.): *Velgere i villrede... En analyse av stortingsvalget 2001*, Oslo, N. W. Damm&Søn, 185–206.
- Narud, Hanne Marthe – Henry Valen (2001): Partikonkurranse og sakseierskap. *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 17. évf. 4. szám, 395–426.
- NOU (2004): *Penger teller, men stemmer avgjør. Om partifinansiering, åpenhet og partipolitisk fjernsynsreklame*. Utredning fra et utvalg nedsatt ved kongelig resolusjon 17. oktober 2003.
- Polgár Tamás (2006): „Új többség” – A norvég pártrendszer változása és a koalíciós kormányzás tendenciái a 2005-ös parlamenti választás tükrében, *Századvég, Új folyam* 39. szám, 125–165.
- Rasch, Bjørn Erik (2004): *Kampen om regjeringsmakten – Norsk parlamentarisme i europeisk perspektiv*, Oslo, Fagbokforlaget.
- Rokkan, Stein (1987): Geografi, religion og samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk. In Stein Rokkan: *Stat, nasjon, klasse: Essays i politisk sosiologi*, Oslo, Universitetsforlaget, 111–205.

- Rokkan, Stein – Seymour Martin Lipset (1967): Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. In Stein Rokkan – Seymour Martin Lipset (szerk.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press, 1–64.
- Rose, Lawrence E. – Per Arnt Pettersen (2004): Høyrebølgene – de store og små: Velgerprofilene til Høyre og Fremskrittspartiet i flo og fjære, *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 20. évf. 1. szám, 3–37.
- Saglie, Jo (2002): *Standpunkter og strategi – EU-saken i norsk partipolitikk 1989–1994*, Oslo: ISF og Pax Forlag.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Strøm, Kaare - Jørn Y. Leiphart (1989): Ideology, Strategy and Party Competition in Postwar Norway, *European Journal of Political Research*, 17. évf. 3. szám 263–88.
- Strøm, Kaare - Lars Svåsand szerk. (1997): *Challenges to Political Parties. The Case of Norway*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Svåsand, Lars (2001): Statlig finansiering av politiske partier: intensjonene og utfallet, *Velgere, valgordning, valgte*. Oslo, NOU 2001: 3 (5. fűggelék).
- Svåsand, Lars (2003): *The Norwegian Progress Party: A Populist Party?* Paper prepared for the Conference on Populism in North America, South America and Europe: Comparative and Historical, Liguria Center, Bogliasco, 7–10 January.
- Török Gábor (1995): *Ahol a bal volt(?) a jobb – A skandináv pártrendszer*, Budapest: ELTE BTK Politikaelméleti Tanszék (<http://mek.oszk.hu/01900/01977/01977.pdf>).
- Valen, Henry (1981): *Valg og politikk*, Oslo, NKS-forlaget.
- Valen, Henry - Daniel Katz (1964/1966): *Political Parties in Norway*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Aardal, Bernt – Henry Valen (1995): *Konflikt og opinion*, Oslo, NKS-forlaget.
- Aardal, Bernt (1999): *Velgere i 90-årene*, Oslo, NKS-forlaget.
- Aardal, Bernt (2003): Kritiske velgere, In Bernt Aardal (szerk.): *Velgere i villrede... En analyse av stortingsvalget 2001*, Oslo, N. W. Damm&Søn, 207–224.

VEGYES VÁLASZTÁSI RENDSZER ÉS NŐI KÉPVISELET*

Ilonszki Gabriella

(politológus, Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet)

Várnagy Réka

(PhD hallgató, Alkalmazott Politikatudományi Doktori Iskola,
Corvinus Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány részletesen áttekinti a nők parlamenti képviseletének alakulását Magyarországon az 1990 és 2006 közötti időszakban. Következtetése szerint a korai pártkonszolidáció és a képviseleti elit bezáródása legalább annyira befolyásolja az alacsony szintű képviseletet, mint a választási rendszer. Egyúttal a konszolidáció időbeli korlátozottsága magyarázhatja a magyarországi és a régiókhöz tartozó többi ország nőképviseleti arányai közötti eltérést. A kiválasztás és a deszelekció mechanizmusai, valamint a jelölés szerkezetének súlyos egyenlőtlenségei a pártkapuőrök szerepére hívják fel a figyelmet. A jobb-bal törésvonal nem jelenik meg olyan jelentős választóvonalként, mint ahogy azt – részben az ideológiai különbségek, részben az MSZP által használt kvótaszabályozás alapján – feltételezhetnénk.

KULCSSZAVAK ■ női részvétel ■ pártkonszolidáció ■ választási rendszer ■ párt kapuőrök
■ elit befagyása

BEVEZETÉS

2006-ban Magyarországon a rendszerváltás óta ötödik alkalommal került sor parlamenti választások lebonyolítására, amely során a magyar országgyűlésbe 41 női képviselő került be, ami az összes képviselő 10,6%-át jelenti. Ezzel országunk a 93. helyet foglalja el a női képviselet szempontjából összeállított világranglistán (Inter-Parliamentary Union, 2006), ami nagyon rossz „eredmény” egy konszolidált politikai intézményrendszerrel rendelkező Európai Unió tagállam számára. Bár a posztkommunista környezetben is jellemzően uralkodó patriarchális kultúra¹ és a rendszerváltás időszaka általában nem kedvező közeg a női képviselet szempontjából (Funk–Mueller, 1993), régiók más országai jobb eredményeket tudtak elérni ebben a tekintetben: az Európai Unióba térségünkbeli belépő nyolc új tagállam

* Itt szeretnénk köszönetet mondani a tanulmány értő bírálatáért és a korrekciós javaslatokért a PTSZ névtelen referensének.

közül Magyarország az utolsó a női képviselet tekintetében, és a fejlődési trendet tekintve is az utolsó előtti helyen áll. Az új uniós országok közül Magyarország és Litvánia használ vegyes választási rendszert² – az a két ország, amely a két szélső helyet foglalja el a képviseleti continuum két szélén (lásd 1. táblázat). Joggal fogalmazódik meg az a kérdés, hogy vajon tényleg a választási rendszer van-e döntő hatással az alacsony képviseleti szint fenntartására?

1. táblázat. A nők aránya az új kelet-közép-európai Európai Unió tagállamok parlamentjeiben (%-ban)

Ország	Az első demokratikus választás éve	A női képviselők aránya az első választások után	Legutóbbi választási év	A női képviselők aránya a legutóbbi választások után
Litvánia	1990	9,9	2004	22%
Lettország	1990	15,0	2002	21%
Lengyelország	1991	9,1	2005	20,4%
Észtország	1990	5,7	2003	18,8%
Szlovákia	1990	12,0	2006	16%
Csehország	1990	10,0	2006	15,5%
Szlovénia	1990	13,3	2004	12,2%
Magyarország	1990	7,3	2006	10,6%

Forrás: IPU (www.ipu.org/wmn-f/classif.htm).

A szakirodalom egyetért a választási rendszernek a női (és kisebbségi) képviseletre gyakorolt feltételezett hatásait illetően (Matland–Montgomery, 2003). Általában és összehasonlító perspektívában igazolható az a megállapítás, hogy a listás-arányos rendszerek több lehetőséget rejtenek a női képviselet számára több okból is: *a*) a kiválasztási folyamatban nincs olyan direkt konfrontáció a jelölés során, mint az egyfős körzetekben, így a női jelöltek szívesebben vállalják a jelölésnek ezt a formáját, *b*) egy listás hely megszerzése általában nem zár ki minden más jelöltet (kivéve, ha a körzeti párt nagyság 1, vagyis a listáról egy adott párt csupán egy mandátumot tud szerezni) tehát nagyobb esélyük van a listán megjelenni új és más szereplőként – különösen, ha nagy a lista, és végül *c*) a választók oldaláról nem jelentkeznek (most nem térünk ki arra, hogy alappal vagy alaptalanul) feltételezett aggályok a női jelöltekkel szemben. Bár egyetértés van abban a tekintetben, hogy az intézmények és így maga a választási rendszer meghatározó szerepet játszik a női képviselet jellemzőinek kialakításában, éppen a magyar eset kapcsán néhány kérdőjel már korábban felmerült. Magyarországon a vegyes választási rendszer csak 1990-ben, az első választások során váltotta be az előzetes várakozásokat, hiszen ekkor lehetett szignifikáns korrelációt kimutatni a jelöltek neme és mandátumszerzési helye (egyéni körzet vagy lista) között (Ilonszki–Montgomery, 2002: 18). Azóta ez a korreláció eltűnt és bár kimutathatók az egyes mandátum-típusok női–férfi arányainak jellegzetes trendjei, a magyarázat a választási rendszeren túlmutató összefüggésekben keresendő.

A választási rendszer és a női képviselő kapcsolatáról felmerült kérdések néhány éve még joggal maradhattak nyitva a politikai átmenetre való hivatkozással (Moser, 2001), ma már azonban, a rendszerváltás után 16 évvel, konszolidált politikai környezetben a kérdések pontos megválaszolására kell törekednünk. Vajon a választási rendszer sajátosságaival magyarázható-e a női képviselői deficit, vagy más magyarázó tényezőket is figyelembe kell vennünk? Miért nincs a konszolidációs folyamatnak pozitív hatása? Általánosságban azt gondolhatnánk, hogy egy stabil politikai és gazdasági környezetben a demokratizálódás és az európaizálódás a pozitív képviselői tendenciákat erősíti, azonban ez nem mindig egyértelmű. Írásunk hipotézise, hogy elsősorban a korai pártkonszolidáció és ezzel összefüggésben a pártkapuőrök, és nem a választási rendszer okolható az alacsony arányú női képviselőért. A korai pártkonszolidáció és a képviselői elit bezáródása (Ilonszki, 2006) legalább annyira befolyásolja az elmaradó demokratizálódást ezen a területen, mint a többségi tendenciát hordozó vegyes választási rendszer.

A szakirodalom pontosan elemezte a pártok kapuőreinek szerepét a női képviselő alacsonyan tartásában (Caul, 1999). Ezt a szempontot a pártkonszolidáció különböző aspektusainak vizsgálatával fogjuk értelmezni. Az elemzést négy nagy részre bontjuk: először röviden bemutatjuk a választási rendszert, másodsorban a parlamentben való női jelenlét kérdéseivel foglalkozunk, harmadszor a választási rendszer közvetlen hatását értékeljük különös tekintettel a 2006-os választásokra, végül a nők előtt álló akadályokat ismertetjük a pártkonszolidáció különböző aspektusaival összefüggésben.

A VÁLASZTÁSI RENDSZER³

Jól ismert, hogy Magyarország választási rendszerét 1989 tárgyalásos átmenete során alakították ki, és azóta is az akkor meghatározott vegyes választási rendszer van érvényben. A választási törvény kialakításához a német vegyes választási rendszer szolgált példaként, de a magyar rendszer – mint azt mi is látni fogjuk – inkább a többségi elv felé húz a kormányzat stabilitásának biztosítása érdekében, ami kritikus kérdés volt a tárgyaló felek számára. A 386 országgyűlési képviselő három úton juthat mandátumhoz: 176 mandátumot többségi elv alapján, egy-mandátumos egyéni körzetekben osztanak ki. Az egyéni választókerületekben a választások első fordulóján a szavazatok több mint 50%-át kell megszerezni a mandátum elnyeréséhez. Nyertes hiányában a 15%-ot elért jelöltek jutnak tovább, s ha nincs három ilyen jelölt, akkor a három legtöbb szavazatot kapott jelölt indulhat a második fordulóban, ahol már a szavazatok relatív többsége is elég a mandátum elnyeréséhez.

210 mandátumot arányossági elv alapján működő területi és országos listákról osztanak ki. 20 területi listát lehet elvileg állítani, de csak az a párt állíthat egy adott területen listát, amely ott az egyéni kerületek számának egynegyedében, de minimum két helyen jelöltet tudott indítani, ami eléggé szigorú feltételt jelent a kis pártok számára. A területi listákról szerzett mandátumokat a Hagenbach–

Bischoff-formula alapján osztják el. A területi listákról eltérő számú mandátum szerezhető meg: a körzetek nagysága 4 és 28 mandátum között változik, bár a 28-as mandátumszám különlegesnek mondható, hiszen ez csak a budapesti listára igaz, amelyre a szavazók 1/5-e szavaz. Ha eltekintünk a budapesti listától, akkor területi listákról átlagosan 6,5 mandátum nyerhető. A különböző területi listákról maximum 152 mandátumot lehet elosztani.

A területi listákról és az egyéni körzetekből a felhasználatlan töredékszavazatokat – csakúgy, mint a kiosztatlan mandátumokat – az országos listára továbbítják, amelyre a szavazók közvetlen módon nem szavaznak, hiszen ez csak kompenzációs lista. Azok a pártok állíthatnak országos listát, amelyek legalább 7 területi listát tudtak állítani (vagyis a régiók 1/3 részében képesek voltak a listaállításra). A pártok a d'Hondt legmagasabb átlag PR-formula alapján jutnak mandátumokhoz az országos listáról. Az országos listáról a választási törvény alapján legalább 58 mandátumot osztanak ki, de a rendszer sajátosságaiból adódóan ez a szám az eddigi választások során mindig magasabb volt.

A magyar választási törvényben a rendszerváltás óta 1994-ben történt az egyetlen lényeges változtatás, amikor a bekerülési küszöböt 4%-ról 5%-ra emelték, így a régióban a magyar választási rendszer kivételesen stabilnak tekinthető.

A NŐK ARÁNYÁNAK VÁLTOZÁSA A PARLAMENTBEN

1945 előtt a női képviseleti tradíció nagyon gyenge volt Magyarországon. A II. világháború előtt a nőknek korlátozott volt a szavazati joga, különböző cenzusok voltak érvényben. Az 1-2 képviselő még a demokratikus látszat fenntartására sem volt elegendő (Nagyné Szegvári Katalin, 2001). Az általános női választójogot 1945-ben vezették be, és 1945-ben majd 1947-ben tartottak az arányos-listás elv alapján működő demokratikus választásokat, bár a második alkalomra már rávetült a közelgő kommunista hatalomátvétel árnya, és a szabad és tisztességes választás elve alaposan sérült. A női képviselők száma alacsony volt, 16 női képviselő került be mindkét választás nyomán az országgyűlésbe, főleg a szociáldemokrata és a kommunista párt padsoraiba. A kommunista korszak idején, az országgyűlésben sokkal több nő ült, mint manapság de ebben az időszakban a szabad választások hiánya miatt nem beszélhetünk igazi képviselétről, főleg nem demokratikus reprezentációról.

2. táblázat. Női képviselők száma és aránya 1949–1985 között

Év	Női képviselők	
	száma	%-a
1949	71	18%
1953	52	17%
1958	62	18%
1963	62	18%
1967	69	20%
1971	84	24%
1975	101	29%
1980	106	30%
1985	80	21%

Forrás: saját számítások.

A rendszerváltás után a női képviselet alacsony szinten stabilizálódott, mint azt a 3. táblázat is mutatja. Az első és a harmadik parlamenti ciklus konzervatív többsége és kormánya valamivel alacsonyabb női aránnyal járt (7,3% és 8,3%), míg a második, a negyedik és az ötödik ciklusban, amikor a szocialista és a liberális párt került kormányra, magasabb (bár még mindig alacsony), 9-11% körüli női arányszámokat találunk. Amint látható, a jobb-bal törésvonal nem jelenik meg olyan jelentős választóvonalként, ahogy feltételezhetnénk, ami jelzi, hogy a baloldalon sincs meg az egyértelmű akarat a női képviselet növelésére (Várnagy, 2007). Ezt támasztja alá az is, hogy mint az a 3. táblázatból látszik, a női képviselők aránya a szocialista frakción belül még 2006-ban sem érte el az 1990-es szintet, amikor – talán a régi reflexeknek és a párt vesztes helyzetének köszönhetően – arányaiban a legtöbb nő került a szocialista frakcióba. 1994 óta, amikor a baloldal visszanyerte és stabilizálta helyét a politikai térben, a női képviselők száma kis mértékben nőtt.

3. táblázat. A női képviselők száma és aránya pártonként 1990–2006 között

Párt	1990		1994		1998		2002		2006	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
MDF	8	4,8	6	15,8	1	5,9	1	4,2	1	9,8
SZDSZ	8	8,5	11	15,7	3	12,5	2	10,0	2	10,0
MSZP	5	15,1	22	10,5	14	10,4	23	12,9	25	13,1
FIDESZ	2	9,1	1	5,0	10	6,7	9	5,5	11	7,8
KDNP	1	4,7	1	4,5	-	-	-	-	2	8,7
FKGP	3	6,8	2	7,7	3	6,2	-	-	-	-
MIÉP	-	-	-	-	1	7,1	-	-	-	-
Összes	28	7,3	43	11,1	32	8,3	35	9,1	41	10,6

Forrás: Ilonszki–Kelemen–Széles (2003: 14) és saját számítások. Kiemelés: kormánypártok.

Az 1998-as választások során az MDF, míg a 2006-os választások alkalmával a KDNP kötött választási koalíciót a Fideszsel, de a parlamentben mindkét párt önálló frakciót alakított, így a táblázatban is külön szerepeltetjük a rájuk vonatkozó adatokat.

A konzervatív pártok esetében a női képviseleti szint általában alacsonyabb. Érdemes megjegyezni, hogy a jelenleg legnagyobb konzervatív pártnál, a Fidesznel a női képviselők aránya csak a legutóbbi 2006-os választások során nőtt, de még mindig nem érte el az 1990-es szintet (természetesen, a változó választási sikerek fényében a számszerű érték változó). Igaz, hogy a párt 1990-ben még nem a konzervatív pártok családjába tartozott.

A VÁLASZTÁSI RENDSZER ÉS A NŐI ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐK ARÁNYA

Az 1989 nyarán az ellenzék és a kommunista párt reformcsoportjai közötti tárgyalások során kialakított sarkalatos törvények közül az egyik a választási rendszert meghatározó törvény volt, amelyet 1989 őszén fogadott el az országgyűlés (XXXIV/1989). A törvény sajátossága, hogy női vagy más kisebbségi képviselőre vonatkozóan semmilyen kitétel nem tartalmaz, a tárgyalófelek inkább a kommunista – nem kommunista törésvonalra koncentráltak a tárgyalások során. Az MSZMP reformcsoportjai az egyéni körzetek túlsúlya érdekében küzdöttek, abban a reményben, hogy jelöltjeik nagyobb ismertségnek örvendenek, mint az új pártok új jelöltjei. Ezzel szemben az ellenzéki csoportok többsége az arányos-listás rendszert preferálta azon az alapon, hogy egy pártalapú arányos rendszerben jobb esélyekkel indulnak.

Az, hogy az új választási rendszer nem volt kifejezetten esélyegyenlőség-érzékeny nem jelenti azt, hogy semmiféle hatással nem volt a nőkre, hiszen a mandátumszerzési struktúrában (4. táblázat) fontos eltéréseket láthatunk a női és a férfi képviselők között. Az első választáson a „papírforma” valósult meg, hiszen az előzetes várakozásoknak megfelelően az egyéni körzetek hátrányosak, míg az arányossági elv alapján működő listák előnyösek voltak a női képviselők számára (a legelőnyösebb a legnagyobb körzetnagyságú országos lista volt). Később azonban a női mandátumok száma és aránya stabilizálódott az egyéni körzetekben (2006-ban pontosan ugyanannyi, mint 1994-ben) és számszerűen kétszer annyi nő szerez egyéni körzetekben mandátumot, mint az országos listáról, ahol a szám alacsony szinten szintén beállt. A területi listás mandátumok tekintetében volt csupán emelkedés az utolsó két választás során.

4. táblázat. A női képviselők mandátumszerzési struktúrája 1990–2006 között

év	Egyéni körzetben szerzett mandátum			Területi listán szerzett mandátum			Országos listán szerzett mandátum			Összes női mandátum	
	összes	női szám	női %	összes	női szám	női %	összes	női szám	női %	szám	%
1990	176	6	3,4	120	8	6,7	90	14	15,6	28	7,3
1994	176	15	8,5	125	17	12,8	85	11	14,1	43	11,1
1998	176	12	6,9	128	13	10,2	82	7	8,5	32	8,3
2002	176	13	7,4	140	16	11,4	70	6	8,6	35	9,1
2006	176	15	8,5	146	19	13,0	64	7	10,9	41	10,6

Forrás: Ilonszki–Montgomery (2003: 19) és saját számítások.

Ahogy azonban már korábban jeleztük, a választási rendszeren túlmutató okok jobban magyarázzák ezeket a folyamatokat. Az egyéni körzetekben megmutatózó stabilitás nem magyarázható a pártok jelöltállításának „nyitottságával”, hiszen paradox módon az egyéni körzetekben 1994 óta folyamatosan csökken a női jelöltek száma. 1994-ben 71 körzetben egyáltalán nem volt női jelölt, egy női jelölt volt 63 körzetben, és két vagy több női jelölt indult 42 körzetben; 2006-ban 87 körzetben nem volt női jelölt, 69 körzetben indult egy női jelölt és 20 körzetben találkozhattunk két vagy több női jelölttel. A választók fele körzeti szinten egyáltalán nem találkozik női aspiránssal! A kisebb pártok – amelyek eltűntek a rendszerből – nyitottabbnak mutatkoztak a női jelöltek irányában, viszont a nagyobb pártok még mindig nehezen jelölnek nőket a szoros versenyhelyzetekben, bár láthatóan a nők képesek mandátumszerzésre ilyen körülmények között is.

A választási rendszernek az arányosságot elvileg leginkább segítő ágán, az országos listán csak az első választáson volt valóban felülreprezentált a női képviselői jelenlét. Meg kell jegyeznünk, hogy az arány csökkenése részben azzal is magyarázható, hogy az országos listáról nyert mandátumok száma összességében csökkent: 1990-ben 90, míg 2006-ban 64 mandátum volt. Vagyis a bipolarizáció és a két és fél pártrendszer irányába történő elmozdulás hátrányosan hatott a nők országos listás esélyeire. Az 1/3-nyi csökkenés (90 versus 64) azonban még mindig nem magyarázza teljesen az országos listáról nyert női mandátumok csökkenését, hiszen 1990 és 2006 között nem csupán harmadára, hanem felére csökkent az országos listáról nyert női mandátumok száma (14 versus 7), vagyis arányaiban jobban csökkent a női OL-mandátum, mint az összes OL-mandátum száma.

Bár valamelyest növekvő arányú és számú női mandátumot láthatunk a területi listákon – összességében a nők a területi listákról nyerték a legtöbb és az országos listáról a legkevesebb mandátumot – ezt a megállapítást is árnyalni kell. Ugyanis a területi listán induló nőknek csak igen kis százaléka jut be az országgyűlésbe: a csak területi listán induló nők sikerszázaléka 6% körül mozgott a 2006-os választások esetén. Ebből arra következtethetünk, hogy a területi listán való szereplés önmagában nem jelent előnyt a női indulók számára, és éppen ez az a hely, ahol a párthierarchia leginkább félti pozícióit.

Rövid áttekintésünk is jelzi, hogy az első látásra a választási rendszerrel

összefüggő képviseleti-mandátumszerzési elemzés mögött felsejlenek a pártrendszer átalakulásával és azon belül a pártok jelöltállítási stratégiáival összefüggő kérdések.

A NŐK ORSZÁGGYŰLÉSI ARÁNYÁT BEFOLYÁSOLÓ EGYÉB TÉNYEZŐK

A fentiekben a választási rendszer női képviseletre gyakorolt hatását elemeztük, és csak érintőlegesen foglalkoztunk a pártrendszer hatásaival. Márpedig maga a választási rendszer csak az intézményi struktúrát adja, a jelöltállítási stratégiák kialakítása a pártoknál történik. Különösen fontos ez az elem annak fényében, hogy – mint azt már említettük – a magyar választási rendszer kifejezetten stabilnak mutatkozott a rendszerváltást követő időszakban, így a pártok kitanulhatták, hogy miként érvényesítsék céljaikat ebben az intézményi környezetben. Ezért az alábbiakban a pártrendszer korai konszolidációjának negatív – vagy legalábbis ellentmondásos – hatását fogjuk részletesen elemezni három főbb témára koncentrálni. A pártrendszer változásának iránya, maga a szelekciós folyamat és a női jelöltállítási struktúra egyaránt „gyanúsítottként” szerepelnek a női képviselők hátrányának fenntartásában. Előljáróban a pártkonszolidáció két fontos eseményét kell felelevenítenünk: a pártkonszolidáció egyik fontos momentuma az MSZP 1994-es győzelme, amely jelezte, hogy a politikai tér bal oldala is konszolidálódott és kialakultak a szocialista párt szervezeti jellemzői. A másik fontos megálló az 1998-as választás: a két nagy párt pozíciójának stabilizálódása a két és fél pártrendszer felé tolta el a rendszert.

A magyarországi szakirodalomban viszonylag korán megfogalmazódott a pártrendszer korai befagyásának tétele (Ágh, 2002), de a felvetés bizonyítása és ellenőrzése elmaradt. Témánk szempontjából nem kell kitérnünk arra, hogy a 'befagyás' fogalom tartalma szélesebb, mint a konszolidáció, illetve a „befagyás” Lipset és Rokkan nyomán (Lipset–Rokkan, 1967) a törésvonalakra való ráépülést és a törésvonalak szilárdságát jelenti. A címben és hipotézisünkben jelzett korai pártkonszolidáción mást értünk: a pártszervezet, a pártelit és a pártok működési krédójának olyan beállítását, amely merevvé és zárttá teszi a rendszert, és negatív befolyásolja a képviselet érvényesülését – jelen esetben pusztán a női képviseletre vizsgálva a témát. Milyen képviseleti hatásai láthatók tehát a korai pártkonszolidációnak?

A pártrendszer változása: a többpártrendszer irányából a magyarországi pártrendszer elmozdult a két és fél pártrendszer irányába, hiszen 2006-ban az effektív pártszám a választáson elért szavazatok alapján 2,69 lett⁴ szemben az 1990-es 6,71-es értékkel (5. táblázat). A pártok a választási aréna domináns szereplőivé váltak (gondoljunk a független jelöltek egyre csökkenő számára). A pártok száma csökken – 2006-ban kevesebb párt indított jelölteket, mint ezelőtt bármikor. Bár az országos listát állítani tudó pártok száma 2002-höz képest 2006-ban emelkedett, ez részben a már régóta jelenlévő pártok átrendeződésével (az MDF és a FIDESZ újra külön listát indított, illetve a különböző pártok kisebb leszakadó csoportjai együtt indították

a Kereszténydemokrata Párt – Keresztényszociális Centrum Összefogás listáját), részben pedig egy kisebbségi alapon szerveződő új párt – az MCF Roma Összefogás Párt – megjelenésével magyarázható. Az újonnan megjelenő pártok eredményességét azonban az országos listaállítás ténye önmagában nem igazolja, hiszen például a 2002-ben listát állító Új Baloldal 2006-ra már eltűnt a politikai porondról. Egyetlen kivételtől eltekintve (MIÉP), az elmúlt 16 évben csak azok a pártok kerültek be a parlamentbe, amelyek részt vettek a rendszerváltásban, sőt a 2006-os országgyűlés minden pártja már 1990-ben is delegált képviselőket az országgyűlésbe.

5. táblázat. A pártrendszer változásának néhány aspektusa

Év	Effektív párt-szám a választáson	Parlamentari pártok száma	Legalább egy jelöltet indító pártok száma	Független jelöltek száma	Országos listát állító pártok száma
1990	6,71	6	28	199	12
1994	5,23	6	37	103	15
1998	4,46	5	26	53	12
2002	2,84	4	22	40	8
2006	2,69	5	21	12	10

Forrás: www.valasztas.hu, lásd 4. lábjegyzet; Benoit (2005) és saját számítások.

Az 6. táblázatból világosan látszik, hogy 1994-ben volt a legmagasabb a jelöltek száma, akkor „sokan” láttak esélyt a politikába való bekerülésre (Ilonszki, 1999), de azóta ez a szám folyamatosan csökken. Ennek a jelenségnek az egyik oka a kis pártok eltűnése, a másik oka pedig, hogy a parlamenti pártoknak is kevesebb jelöltjük van, mert egy jelöltet egyre több helyen is indítanak. A két nagy pártnál a matematikailag esélyes jelöltek átlag jelölés száma 1990 és 2002 között a Fidesznél 1,9-ről 2,3-ra emelkedett, míg az MSZP-nél ez a szám 1,6-ről 2,1-re nőtt (Sebestyén, 200: 3). Ez azt jelenti, hogy egy jelölt átlagosan több mint két helyen indul, kombinálva az egyéni körzet, a területi lista és az országos lista által nyújtott lehetőségeket.

6. táblázat. A jelöltek nem szerinti megoszlása 1990–2006 között*

Választási év	Férfi jelöltek		Női jelöltek	
	szám	%	szám	%
1990	3191	91%	316	9%
1994	4084	88,5%	529	11,5%
1998	3657	85,8%	605	14,2%
2002	2840	82,2%	614	17,8%
2006	2284	83,%	456	16,7%

Forrás: valtor.valasztas.hu/vaaltort/jsp, Farkas–Vajda (1991), és saját számítások.

*Megjegyzés: az 1990-es és az 1994-es országgyűlési választások esetében a KSH által közölt adatokat, míg az 1998-as, 2002-es és 2006-os országgyűlési választások esetében a BM által közzétett adatokat használtuk.

A női jelöltek száma – sőt aránya is – 1990 után 2002-ig emelkedett, és a 2006-ban tapasztalt csökkenés, bár meglepő és árulkodó, arányaiban nem volt nagy mértékű, tehát a jelöltállítás pusztán számszerű megközelítése nem ad választ a női képviselő problémájára. Talán több női jelöltet találunk azoknál a pártoknál, amelyek nem jutottak be a parlamentbe? Ez sem a megfelelő válasz: 2006-ban 312 nő és 1577 férfi indult a (későbbi) parlamenti pártok soraiban, míg 144 nő és 707 férfi a nem parlamenti pártoknál (beleértve a néhány független jelöltet is). Ez azt jelenti, hogy a később a parlamentbe jutott pártoknál és a parlamentből kimaradt pártoknál szinte azonos a női jelöltek aránya. A bipolarizáció önmagában nem bántortalanítja el tehát a női jelölteket, de az adatsorból látszik, hogy a jelölés szerkezetében súlyos egyenlőtlenség van: a parlamenti pártok női jelöltjei közül körülbelül minden nyolcadik (312 jelölt versus 41 mandátum) nyert mandátumot, a férfiak közül pedig minden négy és feledik (1577 jelölt versus 345 mandátum). Mivel a női jelöltek, ahogy már láttuk, az egyéni körzetekben jól teljesítenek, a listák esetében pedig teljesen egyértelmű, hogy nem személyhez, hanem pártokra szavaznak az állampolgárok, világosan kiderül a pártokban uralkodó szelekciós mechanizmus nemi szempontja.

Kiválasztás és deszelekció. Mint láttuk, a szelekciós bázis 1994-ben volt a legszélesebb, bár a nők számára nem ez az év jelentette a csúcspontot. A szélesedő női jelöltszám nem eredményezett magasabb számú és arányú női képviselőt. Ennek az egyik oka – mint arra már több alkalommal is rámutattunk (Ilonszki, 1999; Ilonszki–Montgomery, 2002), – hogy a pártok intézményesülése centralizációval és perszonalizációval járt együtt a legtöbb pártban. A kapuőrök biztosították saját központi (vagy akár kizárólagos) szerepüket a jelöltek kiválasztásában és még inkább a jelöltek indulási helyének kijelölésében. Az egyetlen kivételt a szocialista párt jelentette, ahol a „külső párt”⁵ elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a jelöltek helyének kijelölése során érvényesítse érdekeit és ahol egy viszonylag nagyobb női politikusi kör ágyazódott be a pártba. Ezen kívül nemzetközileg is előnyös volt a szociáldemokrata pártcsaládba való betagozódás szempontjából a baloldali értékrend női–férfi egyenlőségre vonatkozó elvének elfogadása. A 2002-ben bevezetett kvóta is ennek köszönhető, de érdemben nem szabályozta a jelöltállítás részleteit.

Indirekt módon bizonyítható, hogy a kiválasztási folyamat stabilizálódása a női pozíciók instabilitásához vezet, mert a férfi párt- és parlamenti elit reprodukcióját állítja középpontba és így a nők egyre nagyobb arányban esnek ki a rendszerből. Ezt illusztrálja a 7. táblázat, amely az új képviselők arányát mutatja a magyar országgyűlésben. Az első három választáson a női–férfi fluktuáció arányai közel voltak egymáshoz (sőt csekély női stabilizálódási előnyt mutattak), azóta viszont a férfi képviselői csoport stabilizálódása és a női–férfi arányok e tekintetben megmutatkozó növekvő aszimmetriája figyelhető meg. Világosan látszik, hogy míg a férfiak körében egyértelmű az új képviselők számának csökkenése és a csoport bezáródása, a nőknél magasabb a fluktuáció, vagyis a pártkapuőrök a szelekciót nemek szerint is végzik.

7. táblázat. Az újválasztási ráta nemek szerinti megoszlása a parlamentben 1990–2006 között

Választási év	Új képviselők			
	Nők		Férfiak	
	szám	%	szám	%
1990	26	92,9	346	96,6
1994	27	62,8	218	63,6
1998	13	43,3	175	49,2
2002	13	37,1	107	30,9
2006	19	46,3	88	25,5

Forrás: saját számítások.

Mind a bal-, mind a jobboldalon a női mandátumok bizonytalansága nagyobb, mint a férfi mandátumoké: a kormány padsoraiban a férfi képviselők 25%-a új képviselő, míg a nőknél ez az arány 39%, az ellenzék oldalán pedig a férfi képviselők 27%-a, a női képviselők 57%-a új. A női politikusok nagymértékben függnek pártjuktól, hiszen a jobb oldal politikusnőinek általában gyengék a saját politikai erőforrásaik, a baloldalprofesszionizálódott női politikusai pedig leginkább ügykerülnek pozícióba, ha hasonlóak férfi társaikhoz és nem sokat foglalkoznak a női esélyegyenlőség kérdésével. Nem meglepő, hogy a magyar parlamentben hiányzik a tartalmi női képviselet.⁶ Igen sokatmondó a férfi–női különbség a vezető párt szerepet betöltő képviselők között: a rendszerváltás körüli csekély eltérés után 1998-ban már 10%-kal, 2002-ben 20%-kal és 2006-ban 15%-kal több nő töltött be a képviselők közül vezető szerepet pártjában, mint férfi. Interjúk és egyéb kutatások eredményei rámutattak, hogy a női politikusok jobban függték pártjuktól és bevallottan jobban azonosultak azzal, mint férfitársaik (Ilonszki–Antic, 2003: 131).

A jelöltek helyezése: A kiválasztás és a deszelekció dimenzióján kívül a női jelöltek konkrét elhelyezése a jelölési struktúrában szintén hozzájárul a nők parlamenti alulreprezentáltságához. A kiválasztott jelöltek ugyan indulnak a választásokon, de nem feltétlenül indulnak mind a három csatornán. Helyüket és helyezésüket főleg a pártok kapuőrei határozzák meg. Éppen ezért különösen fontos átgondolni, hogy milyen jelölt-pozíciók hozhatnak választási sikert vagy legalábbis melyek nyújtanak matematikai esélyt a nyeresre.

A matematikailag esélyes jelölt hazánkban használt fogalma igen tág, hiszen ide tartozik minden egyéni körzetben induló jelölt és azok a listás jelöltek, akik az adott listán kiosztható mandátumszámnál alacsonyabb helyezési sorszámmal rendelkeznek. Természetesen ez a fogalom szigorúan matematikai esélyt jelöl, nem pedig politikait, hiszen nem számol a korábbi években elért eredményekkel, és arra az igen irreális feltételezésre épít, hogy az adott párt minden egyéni körzetben nyer és elvisz minden területi mandátumot. Bár a politikatudományi irodalom régóta foglalkozik az 'esélyes jelölt' politikai értelemben is használható fogalmának kidolgozásával (Niemi–Fuh-sheng Hsieh, 2002), mi most a magyar szakirodalomban elterjedt matematikai megközelítést fogjuk alkalmazni, amely

szintén jól tükrözi a férfiak és nők közötti eltéréseket a lehetőségek és eredmények tekintetében.

A 8. táblázat mutatja a matematikailag esélyes női jelöltek arányát az egyes pártokra lebontva. Átlagban az első három választás alkalmával az esélyes jelöltek 10%-a, míg 2002-ben és 2006-ban az esélyes jelöltek kb. egy hatoda volt nő. 2006-ban, a pártok méretétől és ideológiai beállítódásától függetlenül, az esélyes női jelöltek száma 25–31 közé esett a parlamenti pártok körében.

8. táblázat. A nők aránya az esélyes jelöltek között 1990–2006 között %-ban, pártok szerint

	1990	1994	1998	2002	2006
MSZP	10	10,8	8,9	12,5	14,0
SzDSz	11,9	12	14,1	19,6	15,9
MDF	5,9	8,3	6,1	7,4	14,5
Fidesz	12,3	7,9	9,1		9,0
KDNP	6,4	9,1	19,9	n. a.	

Forrás: Sebestyén (2003) és saját számítás

A 3. táblázattal összehasonlítva egyértelműen kiderül, hogy a kis pártok esetében ez a számítási módszer túl nagylelkű, de még a nagy pártoknál is felmerül a kérdés: elégséges-e az 'esélyes' fogalmának használata a női képviselő kérdésének megértéséhez? Először is, a nők közül viszonylag kevesen indulnak egyéni körzetben, ehhez képest viszonylag sokan szereznek ott mandátumot. Sok közöttük az erős, professzionális női politikus, főleg a szocialista párt soraiban. Másodszor, bár a pártrendszer konszolidációjával a körzeti párt nagyság⁷ növekedett, a pártok mégsem igyekeznek kiegyensúlyozni a mandátumokat a listákon. A körzeti párt nagyság tekintetében meg kell jegyeznünk, hogy 2006-ban már minden területi lista többmandátumos körzetként működött a pártok számára (kivételet jelent ez alól Budapest az MDF vonatkozásában és Pest az MDF és az SZDSZ vonatkozásában, ahol ezek a pártok egy mandátumot szereztek). E kivételektől eltekintve 2006-ban csak a Fidesz és az MSZP nyert listás mandátumokat: az MSZP 71, míg a Fidesz 69 mandátumot nyert a 20 listán. Az egy körzetben nyert mandátumok száma 2–10 között mozgott a szocialista pártnál és 2–13 között a Fidesznél, az átlagosan elnyert mandátumszám pedig 3 volt (ami igen magas, főleg az első választásokkal összevetve, amikor a listán átlagosan elnyert mandátumszám, vagyis a körzeti párt nagyság rendre 1 vagy 2 volt az egyes pártoknál).

Érdekeltek-e a nagy pártok a listák kiegyensúlyozásában? Törődnek-e ezzel a kérdéssel, aminek a szimbolikus üzeneten túl ma már megkérdőjelezhetetlen a tartalmi háttere is? Állítanak-e egyáltalán nőket a listák első három vagyis potenciálisan esélyes helyére? 2006-ban az MSZP-nél 13, a Fidesznél pedig 4 nő kapott helyett a listák első 3 helyezettje között (nem számolva itt a „nagy” budapesti listát). Ez tükrözi a bal–jobb törést, de egyben jelzi a nemek közötti mandátum kiegyenlítésre való törekvés hiányát is.

A listák kiegyensúlyozatlanságát mutatja az is, hogy a körzeti párt nagyságok növekedése ellenére a csak területi listákon induló nők sikerszázaléka önmagában is nagyon alacsony, ahogy korábban írtuk 2006-ban 6% körül volt. Vagyis a parlamenti pártok és kapuőrök nem adnak esélyt arra, hogy a nők kihasználják a listán való indulás feltételezett előnyeit, mert nem indítják őket jó pozíciókban. A helyzetet tovább árnyalja, hogy egy jelölt akár több választási csatornán is elindulhat. Sokszor ugyanazokkal a jelöltekkel találkozunk az egyéni körzetekben, a területi listákon és a párt országos listáján is. Ez a jelenség különösen jellemző az MSZP sikeres női jelöltjeire: azoknak a női jelölteknek a sikerszázaléka, akik mind a három választási csatornán indultak 2006-ban majdnem elérte a 90%-ot, ami más nézőpontból azt jelenti, hogy a parlamentbe bejutott 25 szocialista női képviselő közül 17 nevével mind a három választási ágon találkoztunk. A mandátumát egyik ágon megnyerő nő helyére azonban sokszor nem másik női jelölt kerül, így az erősen támogatott jelölteken kívül más női indulónak nincs esélye a nyeresésre. A Fidesznél a mind a három választási formában induló női jelöltek sikerszázaléka nem ennyire magas – 37% körüli – viszont markánsabb az országos lista: a csak az országos listán induló jelöltek sikerszázaléka 33% volt 2006-ban. Ez az országgyűlésbe bejutott 13 képviselő esetében azt jelenti, hogy 3-an indultak mind a három választási ágon, és ugyanígy 3-an indultak csak országos listán – szimbolikus képviseleti tartalmat hordozva.

A kis pártoknál is megjelenik egyfajta szimbolikus képviseletre törekvés, hiszen sikeres női jelöltjeiket – akik később képviselők lettek – egyéni körzetekben és listákon is indították, azaz egyértelműen támogatták, és láthatóvá tették. A matematikailag esélyes jelöltjeik 14–16%-a volt nő. Ugyanakkor a szavazatarányok nem hozhattak tényleges esélyt a kis pártok listás női jelöltjeinek – hasonlóan férfi jelöltjeikhez.

A 2006-os választások során megjelenő új képviselőnők nagy aránya (46%) látszólag ellentmond a listák kiegyensúlyozatlanságának, hiszen, mint már említettük, a szakirodalom azt sugallja, hogy az új jelölteknek leginkább az arányos választási ágon van esélyük a mandátumszerzésre. A jobboldalon ez a tézis beigazolódni látszik, hiszen itt az újonnan belépők számára valóban a listák bizonyultak jelentős mandátumszerző forrásnak. A baloldalon azonban a 10 új képviselő közül 4-en egyéni választókerületekben nyerték el mandátumukat, ami egyéni politikai erőforrásokra és professzionalizáltságra utal.

ÖSSZEFOGLALÁS

A stabil női jelöltbázis ellenére a politikai lehetőségek tere szűkül a nők számára. A választási rendszer csak megerősíti ezt a helyzetet, de önmagában nem magyarázza azt. A pártokban sokszor központilag ellenőrzött kiválasztási folyamatok és jelöltállítási stratégiák, valamint a megrögződött parlamenti pozíciók mind hozzájárulnak ehhez a tendenciához. A háttérben a pártfejlődés néhány jellemzője áll: az elitvezérelt rendszerváltás és a pártok korai konszolidációja megerősített egy

szűk, főleg férfiakból álló professzionális politikusi réteget, akik őrzik pozícióikat, míg a női politikusok kevésbé tudtak beágyazódni (illetve egyáltalán bekerülni) a rendszerbe (kivételet képez ez alól a főleg az MSZP-hez kapcsolódó professzionizált politikusnők csoportja). Bár a választási dinamika egyes változásai – például a körzeti párt nagyság növekedése – elvileg nagyobb teret engedhetne a pártoknak és kapuőreiknek a listák összeállításánál az új csoportok megjelenítésére, a pártok nem élnek ezzel a lehetőséggel, jelöltállítási struktúrájuk alig változik.

Ezenkívül az átmenet során és napjainkban is hiányzik a politikai teret uráló ideák sorából az egyenlőség és a kisebbségi képviselőlet iránti érzékenység. Ráadásul a korai pártkonszolidáció leszűkítette azt az időszakot, amit tanulási időnek nevezhetnénk, amelynek során a még flexibilis demokratikus intézmények (köztük a választási rendszer) kiismerésére több lehetőség nyílt volna, teret engedve többek között a női képviselőletnek – a nem demokratikus tradíciók ellenére is. Talán a konszolidációnak ez az időbeli korlátozottsága magyarázza leginkább Magyarország és a többi posztkommunista ország nőképviseleti arányai közötti eltérést.

A látszólagos szavazói érdektelenség a női esélyegyenlőség témája iránt, a gyenge civiltársadalom, az alig létező női mozgalmak és patriarchális hagyományok ugyanakkor mind hozzájárulnak a nők alacsonyszintű képviselőletéhez. Az elitek szintjén, a professzionális – főleg szocialista – politikusnők kevésbé szolgálhatnak megfelelő szerepmodellként, hiszen be vannak cementeződve párt szerepeikbe. A konzervatív oldal nőpolitikusai pedig inkább egy hagyományos semmint egy modern konzervatív vonalat követnek.

Bár találtunk különbségeket a bal- és a jobboldal között a női képviselőlet tekintetében, de egyik oldalon sincs erős politikai akarat a női képviselőlet deficit kezelésére. Az MSZP csak félszívvel alkalmazza a 2002-ben bevezetett női kvótát. A kvóta csak a jelölés tekintetében szabályozza a nők arányát (25%-ot ír elő), a jelölés részletei (pl. az indulási hely) nincsenek kidolgozva, így a választások során a kvóta alkalmazása torzul.

A választási rendszer reformja egy ideje szerepel a politikai napirenden. A fő kérdés a képviselők számának csökkentése (mivel a magyar országgyűlés túl nagy), és nem szól a képviselőlet bázis növelésének problémájáról. Miközben a számszerű csökkentés sem megy könnyen, hiszen a kényelmes pozícióik megtartása a cél, esetleges megvalósulása feltételezhetően tovább szűkíti majd a képviselőlet bázist. Jelenleg úgy tűnik, hogy belső reformra nem számíthatunk a női képviselőlet javítása érdekében. Talán az Európai Unió esélyegyenlőségi szabályozása és elvárásrendszere hathat a pozitív elmozdulás irányába (Ilonszki, 2005), magasabb női képviselőlet szint megvalósítására ösztönözve mind a bal-, mind a jobboldalt. Nem lehet eltekinteni az elit felelősségéről ebben a kérdésben sem: milyen eszmék és értékek mentén képzeljük el a demokráciát?

JEGYZETEK

- ¹ A patriarchális kultúra mindennapi továbbéléséről adnak számot többek között a *Szerepváltozások-kötetek* (Lévai-Tóth, 1997; Pongrácz-Tóth, 1999; Nagy-Pongrácz-Tóth, 2001; Nagy-Pongrácz-Tóth, 2005).
- ² Litvánia csak 1992 után kezdte el használni a vegyes választási rendszert, és vannak eltérések a két (litván, illetve magyar) rendszer között.
- ³ A gazdag szakirodalomból nehéz kiválasztani a magyarországi választási rendszert leíró alpműveket. A teljesség igénye nélkül: Benoit, Kenneth (2005): Hungary: Holding back the Tiers. In Gallagher, M. – Mitchell, P. (szerk.): *The politics of electoral systems*. Oxford, Oxford University Press. 213–252.; Fábíán György (1994): Választási rendszerek és a magyar megoldás. In *Társadalmi Szemle*. 1994(4). 29–38.; Kukorelli István (1999): A magyar választási rendszer. 1989–1998. In *Választástudományi tanulmányok*. 1999. Budapest, OVB. 39–53.
- ⁴ A parlamenti effektív pártszám azoknak a pártoknak a számát jelenti, amelyek számításba jöhetnek kormányalakító szereplőként. Az effektív pártszám kiszámításának képlete: $N = 1 / \sum p_i^2$, ahol p az i -edik párt mandátumát jelöli. Ez Magyarországon 1990-ben 3,72 2006-ban pedig 2,6 (amennyiben külön számítjuk a Fidesz és a KDNP frakcióját). A fent említett és a táblázatban is megjelenő választási effektív pártszámot hasonló módon, de a választáson elért szavazatok alapján számítjuk ki. Elemzésünk szempontjából ez utóbbi adatnak van igazán jelentősége. Itt szeretnénk köszönetet mondani Kurtán Sándornak, aki rendelkezésünkre bocsátotta számításait.
- ⁵ A külső párt fogalmán a szakirodalomnak megfelelően a parlamenti frakción kívüli pártszervezetet: a tagságot és a hierarchiát értjük.
- ⁶ Erről lásd elsősorban Ilonszki–Kelemen–Széles (2003) III. fejezet/b rész, ahol a törvényalkotási folyamatban igazolódik ez a probléma.
- ⁷ Körzeti párt nagyság az a szám, ahány mandátumot az egyes pártok szereznek a területi listákon. Ahogy csökken az induló pártok száma (vagy a bipolarizáció nyomán egyes pártok esélyei), értelemszerűen a megmaradó pártok listás esélyei nőnek: egy listáról még a kisebb megyékben (rövidebb listákon) is szerezhetnek több mandátumot. A körzeti párt nagyság szerepére a nemi alapú szelekció tekintetében Matland (1995) hívta fel a figyelmet.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Ágh Attila (2002): *Demokratizálás és európaizálás: a korai konszolidáció keservei Magyarországon*. Budapest, Villányi Úti Konferenciaközp és Szabadegyetem Alapítvány.
- Benoit, Kenneth (2005): Hungary: Holding back the Tiers. In Michael Gallagher – Paul Mitchell (szerk.): *The politics of electoral systems*. Oxford: Oxford University Press. 213–252.
- Caul, Miki (1999) Women's Representation in Parliament: The Role of Political Parties. In *Party Politics* 1999(5): 79–98.
- Fábíán György: Választási rendszerek és a magyar megoldás. In *Társadalmi Szemle*. 1994(4). 29–38.
- Farkas E. János – Vajda Ágnes (1991): Az 1990-es parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Budapest, DKMK 87–99.

- Funk, Nanette – Magda Mueller (szerk.) (1993): *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York – London: Routledge.
- Ilonszki Gabriella (1999): Legislative Recruitment: Personnel and Institutional Development in Hungary, 1990–1994. In Tóka Gábor – Enyedi Zsolt (szerk.): *Elections to the Hungarian National Assembly 1994*. Berlin, Ed. Sigma, 82–107.
- Ilonszki Gabriella – B. Kelemen Ida – Széles Zsuzsanna (2003) *Fordulóponton. Képviselőnk 1998–2002*. Budapest, OSI.
- Ilonszki Gabriella – Milica G. Antic (2003): National vs Gender Differences. In Milica G. Antic – Ilonszki Gabriella: *Women in Parliamentary Politics. Hungarian and Slovene cases compared*. Ljubljana, Peace Institute, 117–150.
- Ilonszki Gabriella – Kathleen Montgomery (2002): Parlament és kormányzás. In *Politikatudományi Szemle*. 2002(3-4), 7–33.
- Ilonszki Gabriella (2005): Nők a politikában: az Európai Unió és Magyarország. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2005*. Budapest, TÁRKI 57–72.
- Kukorelli István (1999): A magyar választási rendszer. 1989–1998. In Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.): *Választástudományi tanulmányok*. Budapest, Belügyminisztérium Országos Választási Iroda, 39–53.
- Lipset, Seymour Martin – Stein Rokkan (1967): *Cleavage structures, party systems and voter alignments. Cross-national perspectives*. London, Collier–Macmillan.
- Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.) (1997): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI – Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága.
- Matland, Richard E. (1995): How the election system structure has helped women close the representation gap. In L. Karvonen – P. Selle (szerk.): *Women in Nordic Politics: Closing the Gap*. Dartmouth Publishing, 281–309.
- Matland, Richard E – Kathleen A. Montgomery (szerk.) (2003): *Women's access to political power in post-communist Europe*. Oxford University Press.
- Moser, Robert G. (2001): The effects of electoral systems on women's representation in post-communist states. In *Electoral Studies* (20): 353–369
- Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) (2001): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. Budapest, TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága.
- Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) (2005): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. Budapest, TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium.
- Nagyné Szegvári Katalin (2001): *A női választójog külföldön és hazánkban*. Budapest, HVG–ORAC.
- Niemi, Richard G. – John Fuh-sheng Hsieh (2002): Counting candidates: An Alternative to the Effective N. In *Party Politics* (8)1, 75–100.
- Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.) (1999): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999*. Budapest, TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága.
- Sebestyén, István (1999): *Pártok és képviselőjelöltek az 1998 évi parlamenti választásokon*. Budapest, KSH Társadalomstatistikai Füzetek 24.

Sebestyén, István (2003): Országgyűlési választások: pártok, stratégiák, képviselőjelöltek és mandátumok. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003*. Budapest, DKMKKA, 1100–1146.

Várnagy Réka (2007): Női képviselet a választás és kiválasztás erőterében. In Ilonszki Gabriella szerk. *Kormányzás és képviselet*. Budapest, EKK, megjelenés alatt

<http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, 2006. december 10.

<http://www.valasztas.hu>, 2006. november.

<http://www.valtor.valasztas.hu/vaaltort/jsp>, 2006. november.

DEMOKRÁCIA VAGY UTCA?

TÖRÉKENY STABILITÁS MAGYARORSZÁGON

Thomas von Ahn

(politológus, a Hamburgi Egyetem Finnugrisztikai, Uralisztikai Intézet,
Hungarológiai Központ, tudományos munkatárs)

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerző arra vállalkozik tanulmányában, hogy megvizsgálja, mi történt Magyarországon 2006. szeptember 17.-e, vagyis Gyurcsány Ferenc balatonöszödi beszédének nyilvánosságra kerülése óta, illetve milyen mögöttes okai vannak a politikai ellentétek kiéleződésének és elmélyülésének. Az első fejezetben a beszéd elsődleges kirobbanásának körülményeit és eseményeit tárja fel, áttekinti azt, hogy milyen politikai és társadalmi erők léptek fel a kormányfővel és a kormánnyal szemben a nyilvánosság előtt és az utcán. A következő három fejezetben először a kormány reakcióit mutatja be, utána a parlamenti ellenzék magatartását vizsgálja, utána pedig az utcai tüntetők lépéseit veszi vizsgálat alá.

A következőkben a kialakult súlyos belpolitikai konfliktus mögöttes, történelmi okait igyekszik feltárni a szerző. A huszadik századból két eseményt emel ki: egyfelől a trianoni békediktátumot, mely Magyarországon mély, a mai napig nem múlt lélektani válságot okozott, s következményei tetten érhetőek a tavaly ősszel kezdődött összecsapásokban is. Másfelől pedig az 1956-os forradalmat taglalja, abból kiindulva, hogy az 56-os forradalom Magyarországon az „élő történelemhez” tartozik, amely még a trianoni kérdésnél is jobban megosztja a magyar nemzetet, s a két tábor szembenállását veszélyes mértékben élezi.

KULCSSZAVAK ■ politikai konfliktusok ■ tüntetések és demonstrációk ■ politikatörténeti múlt
■ Trianon ■ 1956

2006 közepén Magyarországot egy részben erőszakos tüntetéshullám rázta meg. Oka Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök beszéde volt, amelyben bevallotta, hogy a választásokat megelőzően tudatosan jelentéktelenebbnek állította be az állam eladósodását. A Gyurcsány és 2006 nyarán bevezetett takarékosági politikája elleni tiltakozás a két politikai tábor között évek óta egyre élesedő összetűzések csúcspontját jelenti. A jobboldali konzervatív tábor, amely 2002 óta ellenzékben van, úgy tűnik, növekvő mértékben kérdőjelezi meg a politikai rendszert. A két tábor közötti árkokat műltpolitikai konfliktusok mélyítik el, melyek mögött alapvető nemzetpolitikai különbségek rejlenek.

„Égő kocsik, füst a tévépalota bejáratánál, vérző, letepert rendőrök a zászlóerdő közepén. Képek, amelyek bejárták a világot és gyors magyarázatot igényeltek. [...]

* Thomas von Ahn: Demokratie oder StraÙe? Fragile Stabilität in Ungarn. In *Osteuropa*, 2006/10, 89–104.

Az előítéletek és részben a tudatlanság olyan szövegeket kreáltak, mintha Magyarország egy Európától távoli ország lenne. Azonnal 1956-tal vontak párhuzamot, úgy vélték, hogy a magyarok forróvérűen szabadságszerető népe ismét felkel a hazugság és a diktatúra ellen.¹

A 2006. szeptember 18-ai és 19-ei budapesti tüntetések és zavargások Magyarországot egy csapásra a világgözcélmény fókuszába repítették. Ez az ország – a többi visegrádi állammal együtt – 15 éven át a demokráciára és a piacgazdaságra való átállás példaképeként számított. Most úgy tűnik, hogy Magyarország – a régiós politikáért felelős korábbi EU-biztos Balázs Péter megfogalmazásával élve – a többi visegrádi államhoz hasonlóan visszasüllyed arra a szintre, ami nem Nyugat-Európára, hanem Ukrajnára, vagy Grúziára jellemző.² Vagy talán egy fiatal demokrácia hiányzó politikai kultúrájának vagyunk tanúi, ahol még tanulni kell a pluralista gyakorlatot?

A történet úgy kezdődött, hogy nyilvánosságra került Gyurcsány Ferenc miniszterelnök beszéde, melyben drasztikus szavakkal vallotta be, hogy hazudott választóinak a magyar költségvetés valós helyzetével kapcsolatban. Azok a jelenségek, amelyek ezt követően az utcákon zajlottak, mindenekelőtt a külföld számára voltak meglepőek. Az országban azonban nem csak a Gyurcsány-beszéd ismertté válásával, vagy a 2006 nyarán bejelentett drasztikus megtakarítási intézkedésekkel kezdődtek a politikai feszültségek. Valójában a két nagy politikai tábor – a jobboldali konzervatív, illetve a balliberális oldal – közötti árkok néhány éve egyre jobban mélyülnek és összecsapásuk retorikája is egyre hisztérikusabbá válik. Földényi F. László filozófus nemrégiben egészen odáig ment, hogy Magyarország témameghatározó elitjei esetében „polgárháborús mentalitást” állapított meg, amely szerinte a társadalmon belüli párbeszéd útjában áll.³ Úgy tűnik, hogy Magyarország a demokráciát biztosító társadalmi konszenzustól ma messzebb van, mint az elmúlt 16 év során bármikor.⁴

Ugyanakkor Magyarország politikai rendszere az új EU-tagállamok között egyike a legstabilabbaknak. Magyarország parlamenti kormányzati rendszere a többségi és a konszenzuson alapuló demokrácia keveréke, az intézmények szempontjából a konszenzusos demokrácia elemei még erősebbek is.⁵ Konzolidált az Alkotmány és a hatalmi ágak abban rögzített megosztása.⁶ Ez a stabilitás abban jut kifejezésre, hogy az elmúlt 16 évben egyetlen egyszer sem került sor előrehozott választásokra. A 2006-os országgyűlési választás alkalmával is megmutatkozott a rendszer stabilitása: a magyar pártok tájképe csak kismértékben módosult, és ezáltal „jótékonyan különbözik a kelet-közép-európai szomszédok gyakorta oszcilláló és centrifugális rendszereitől.”⁷

A kétpártrendszer, amelyet sokszor megjósoltak, végül is nem jött létre.⁸ Ugyanakkor az ez idő szerinti parlamenti hatalmi viszonyok mellett a jobboldali konzervatív Fidesz és a ma az „új szociáldemokráciához” sorolható MSZP az egyedüli lehetséges kormánypártok. A két tábor rivalizálását figyelembe véve a nagykoalíció elképzelhetetlen.

Mi történt tehát Magyarországon, melyek a mostani válság okai, és mennyire veszélyes ez a demokratikus politikai rendszerre nézve?

A BOTRÁNYOS BESZÉDTŐL AZ ERŐSZAK ESZKALÁCIÓJÁIG

2006. május 26-án a *Magyar Szocialista Párt* (MSZP) frakciója Balatonöszödön zárt frakcióülésre gyűlt össze, amelyen Gyurcsány Ferenc szocialista kormányfő is jelen volt. Az ülés során megkísérelte meggyőzni a képviselőket arról, hogy kemény konszolidációs programra, a párt politikájának alapvető megváltoztatására van szükség.⁹ Nem sokkal korábban a választások előtt az MSZP és az ellenzék legerősebb pártja, a *Fiatal Demokraták Szövetsége – Magyar Polgári Párt* (FIDESZ – MPP) még versengett egymással abban, ki tud nagyobbat ígérni. A *fiatal demokraták* többek között a társadalombiztosítási járulékok és a villanyáram árának csökkentését, valamint hosszú távon a 14. havi nyugdíj bevezetését,¹⁰ míg a szocialisták adócsökkentést helyeztek kilátásba. Gyurcsány ugyan a választási küzdelemben is hangsúlyozta, hogy a költségvetés konszolidálásához reformok szükségesek, tudatosan elhallgatta azonban azt, milyen gazdasági következményei lesznek ezeknek a reformoknak a magyar lakosságra nézve.¹¹ Az MSZP egyértelmű győzelmet aratott a választásokon.¹² Az előrejelzések szerint kb. 10%-os költségvetési hiány láttán azonban – ami az egész EU-ban a legmagasabb¹³ – Gyurcsány úgy látta, le kell beszélnie pártját a választási ígéretek betartásáról. Amikor a miniszterelnök ennek során a balatonöszödi frakcióülésen ellenállásba ütközött, a találkozó befejezéseként megtartotta azt az erős szavakkal teletűzdelt beszédet, amely később nyilvánosságra került, és helyenként erőszakos tüntetéseket váltott ki:

„Nincsen sok választás. Azért nincsen, mert elkürtük. Nem kicsit, nagyon. Európában ilyen böszmeséget még ország nem csinált, mint amit mi csináltunk. Meg lehet magyarázni. Nyilvánvalóan végighazudtuk az utolsó másfél-két évet. Teljesen világos volt, hogy amit mondunk, az nem igaz. Annyival vagyunk túl az ország lehetőségein, hogy mi azt nem tudtuk korábban elképzelni, hogy ezt a Magyar Szocialista Párt és a liberálisok közös kormányzása valaha is megteszi.”¹⁴

Gyurcsány célja kétségkívül az volt, hogy meggyőzze a képviselőket arról, hogy éppen ezt a gyakorlatot kell befejezni, és ki kell törni a „hazugságspirálból”. Ellenkező esetben a miniszterelnök visszalépéssel fenyegetőzött. A beszéd hatott. A rákövetkező hónapokban a frakció egységesen Gyurcsány mögé állt, a megszorító intézkedések a kis koalíciós partner, a liberális SZDSZ (Szabad Demokraták Szövetsége) támogatásával 2006. szeptember 1-jével életbe léptek. Ezt követően drasztikusan romlottak a kormány népszerűségi mutatói a közvélemény-kutatásokban.¹⁵

Az időközben bejelentett megtakarító intézkedések többek között az úgynevezett gázár-támogatás több mint 100 milliárd forintos csökkentését irányozzák elő 2008-ig. Ezt követően a gázárak már 2006. szeptember 1-jén átlagosan 30%-kal emelkedtek. Egyidejűleg a villanyáram ára 10-14%-kal nőtt. A betegbiztosítási járulékok és a jövedelemadó mellett az általános forgalmi adó középső értékét is megemelték 15-ről 20%-ra. Gyurcsány miniszterelnöktől az intézkedések bejelentésével kapcsolatban hangzott el a Magyarországon időközben szállóigévé vált mondat: „Nem fog fájni.”¹⁶

A kormány az adóemelések mellett időközben egészségügyi és oktatási reformot valamint a 2006-ban előreláthatólag a GDP 10,1%-át kitevő költségvetési hiány 2009-ig 3,2%-ra történő csökkentését előírányzó konvergenciaprogramot tervez. A szakmai közvélemény eltérően értékeli a megszorító intézkedéseket: Egyes szakértők szerint a tervek nem mennek elég messzire, hiszen nem érintik a nyugdíjakat és a családtámogatást. Mások azt kifogásolják, hogy túlzottan koncentrálnak a bevételi oldalra, de visszariadnak a konkrét reformoktól.¹⁷ Abban azonban egyetértenek a szakértők, hogy a költségvetés katasztrofális helyzetéért mind a Medgyessy Péter (2002–2004) és Gyurcsány Ferenc (2004–2006) vezette szociálliberális koalíció, mind az Orbán Viktor Fidesz-elnök által vezetett előző kormány (1998–2002) felelős.¹⁸ Mivel mindkét tábor kölcsönösen vitatta a másik oldal bármilyen legitimitációját, szinte minden eszközt erkölcsileg megengedettnek tartottak a választások megnyerése érdekében – többek között olyan választási ígéreteket is, amelyek az állam minden fiskális lehetőségét meghaladták.¹⁹

Gyurcsány – és a szociálliberális koalíció – megszorító politikájának legbefolyásosabb ellenfele az ellenzéki Fidesz, Orbán Viktor pártelnökkel az élén, aki 1998-tól 2002-ig miniszterelnök volt. Orbán a megszorító csomag ismertetését követően egyetlen lehetőséget sem hagyott ki, hogy ne mutasson rá az MSZP be nem tartott választási ígéreteire.²⁰ Mivel az októberi helyhatósági választások küzdelmeinek kiélezett szakasza szeptember elején kezdődött, nagyon jól jött a Fidesz-nek ez a nyilvánvaló diszkrepancia. A helyhatósági választásokat egyszerűen Gyurcsány megszorító csomagjára vonatkozó szavazásnak minősítette. Orbán egészen odáig ment, hogy a Gyurcsány-kormányt a koalíciós pártok helyhatósági választásokon elszenvedett veresége esetére „illegitimnek” nevezte.²¹

Ebben a helyzetben – 100 nappal azután, hogy az MSZP megnyerte az országgyűlési választásokat és két héttel a helyhatósági választások előtt – szeptember 17-én, vasárnap kerültek először nyilvánosságra a tendenciózusan kiválasztott mondatok, majd a Gyurcsány-beszéd teljes tartalma.²² Az ellenzék számára ez választási stratégiája igazolását jelentette, ami arra engedett következtetni, hogy a Fidesz már régebben a felvétel birtokában volt, és tudatosan játszotta a média kezére.²³ Az ellenzéki pártok nyomban Gyurcsány lemondását követelték, amit ő szintén azonnal visszautasított. Egyik első tévéinterjújában Gyurcsány arról beszélt, hogy a hazugság beismerése nem a gazdaság valós helyzetének eltitkolására vonatkozott a legutóbbi országgyűlési választási küzdelemben, hanem a magyarországi politikai elit évek óta tartó „komplex hazugságaira”.²⁴

Még aznap este spontán tüntetésre került sor a fővárosban, a Parlament előtti téren. A résztvevők, elsősorban jobboldali és radikális jobboldali csoportosulások szimpatizánsai, mobiltelefonon hívták oda ismerőseiket, ezért a tömeg éjfél körül több ezresre nőtt. Itt is egységes volt a követelés: „Gyurcsánynak mennie kell!” A rendőrség nem avatkozott közbe, mivel helyhatósági választási kampány időszakában be nem jelentett tüntetések is megengedettek.²⁵ Másnap Sólyom László köztársasági elnök kijelentette, hogy „a tegnapi éjszaka Magyarországon erkölcsi válságot váltott ki.” A Gyurcsány-beszéd szerinte ugyan nem tárt fel tartalmi újdonságokat, újdonság azonban, hogy a demokrácia erkölcsi alapja minden

korábbanál nagyobb mértékben nyilvános vita tárgyává lett. Szerinte a miniszterelnök elmélyítette a válságot azáltal, hogy „saját felelősségét összekapcsolta az elmúlt 16 év politikájával.” Súlyom arra is rámutatott, hogy ebben az ügyben nem tehet semmit: „Csak az országgyűlési képviselők többsége vonhatja meg a bizalmat a miniszterelnöktől és ezáltal a kormánytól.”²⁶

Hétfőn este a Parlament előtti tér ismét megtelt tüntetőkkel. A kb. tízezer főre nőtt tömeg ujjongását váltotta ki a hír, hogy a Fidesz szolidaritást vállalt velük.²⁷ Ezzel egyidejűleg országszerte tüntetések kezdődtek a miniszterelnök ellen. A fővárosi tüntetők egyik szóvivője, a radikális jobboldali Hatvannégy Vármegye nevű Nagy-Magyarország szervezet elnöke,²⁸ Toroczkai László, felszólította a tömeget, hogy vonuljanak a közszolgálati televízió közeli, Szabadság téren található épülete elé. Ezt megelőzően a televízió vezetősége nem volt hajlandó a tüntetőknek a lemondásra irányuló követeléseit élő adásban beolvasni. A tüntetők egy része követte Toroczkai hívó szavát. Ezt követően néhány száz, részben közismert hulgán kivált a tömegből, és megrohmozta a tévészékházat. A készenléti rendőrség nem megfelelően felkészült erői ezt éppoly kevésbé tudták megakadályozni, mint a Vörös Hadsereg II. világháborúban elesett katonái emlékművének megrongálását. Csak a hajnali órákban sikerült újra uralniuk a helyzetet. Az éjszaka mérlege: több száz sebesült, másfél óras adásszünet a tévében és százezer eurót messze meghaladó vagyoni kár.²⁹

A zavargásokat élőben közvetítette a jobboldali-konzervatív táborhoz közel álló Hír TV nevű magánadó. A kommentátor „forradalmi hadszíntérről”³⁰ beszélt. A Hír TV képeit egyidejűleg a BBC is sugározta.³¹ A rákövetkező éjszaka Budapesten újból elszabadult az erőszak, amikor randalírozók indultak az MSZP Köztársaság téri székházához és a Rádió épületéhez. Ez alkalommal a rendőrségnek könnygázzal és vízágyúkkal sikerült megakadályoznia a nagyobb rendbontást.³² A parlamenti pártok időközben megállapodtak abban, hogy vizsgálóbizottságnak kell megvizsgálnia, az összecsapások során került-e sor rendőri túlkapásra.³³

Az a tény, hogy a beszéd nyilvánosságra kerülése és az erőszak elszabadulása között csupán 30 óra telt el, azt mutatja, milyen feszült légkörbe robbant a „botrányos beszéd”. A konfliktus szeptember 17-e óta alapjában véve nem változott. Ez a politikai válság mélységét jelzi.

A KORMÁNY REAKCIÓJA

Az EU áldását adta Gyurcsány konvergenciaprogramjára, felhívta a figyelmet a bejelentett takarékosági intézkedések végrehajtásának szükségességére, és ezáltal támogatást nyújtott a szociál-liberális koalíciónak.³⁴ Ezzel egyidejűleg az MSZP a helyhatósági választásokon súlyos vereséget szenvedett.³⁵ A miniszterelnök ezért október 6-án a magyar Parlamentben feltette a bizalmi kérdést. A név szerinti szavazás eredménye – 207 igen és 165 nem szavazat – a hatalmi viszonyokat tükrözi. A szavazást megelőzően Gyurcsány először kért bocsánatot balatonőszödi beszéde durva stílusáért. Ugyanakkor bocsánatot kért azért is, hogy a beszédet csupán a

frakciója és nem a nyilvánosság előtt tartotta. Bocsánatot kért továbbá azért, hogy kormányának korábban nem volt bátorsága reformokba kezdeni.³⁶

A magyar alkotmány ismeri a konstruktív bizalmatlansági indítványt is. Az ellenzék azonban nem élt ezzel a lehetőséggel, noha Lendvai Ildikó, az MSZP frakcióvezetője, már a bizalmi szavazást megelőzően felszólította a Fideszt, hogy nyújtson be konstruktív bizalmatlansági indítványt, nevezze meg miniszterelnök-jelöltjét és hirdessen kormányprogramot.³⁷ Sólyom elnök már az október 1-jei helyhatósági választások eredményének ismertetése előtt feltűnést keltett beszédével, melyben közvetve arra szólított fel, hogy vonják meg Gyurcsánytól a bizalmat:

„A kormány a Parlamentnek felelős. A Parlament dönt a miniszterelnök személyéről. A Parlament van abban a helyzetben, hogy helyreállítsa a társadalom szükséges bizalmát. A megoldás kulcsa a parlamenti többség kezében van.”³⁸

A szavazáson elért győzelmével a kormány megerősítette pozícióját. Gyurcsány ennek ellenére jórészt eljátszotta mind pártja, mind a választók bizalmát. Ez hosszú távon problémákat okozhat számára konszolidációs programjai végrehajtása során. Végző soron ehhez nemcsak saját taborára van szüksége, amely a helyhatósági választásokon súlyos veszteségeket volt kénytelen elkönyvelni. Szüksége van a társadalom támogatására is.

Gyurcsány 2006 tavaszán azért is nyerte meg az országgyűlési választásokat, mert hazudott a választóknak. Ez a hazugság hosszútávon eredeti célja fordítottját idézheti elő: politikai kudarcát. Rövidtávon azonban Gyurcsány szilárdan ül a nyeregben: személyének pártjában nincs alternatívája. Ezen túlmenően az előrehozott választások a kormánykoalíció számára a biztos vereséget jelentenék.³⁹

AZ ELLENZÉK

A Fidesz az erőszak elharapózását követően is folytatta konfrontatív politikáját. A párt vezetősége ugyan „biztonsági okokból” lemondott egy már a zavargások előtt szeptember 23-ra meghirdetett nagygyűlést. A Fial Demokraták mindazonáltal egyre közeledtek a parlamenten kívüli tiltakozókhoz. Néhány Fidesz-es képviselő a Parlament előtti téren beszélt a tüntetőkhez, a frakció pedig távol maradt az országgyűlés üléseitől. A bizalmi szavazáson való részvételle a köztársasági elnöknek kellett felszólítania őket. A Fidesz ugyan aláírta a parlamenti pártok közös nyilatkozatát, amely elítélte a szeptember 18-ai zavargásokat; nem határolódott el azonban a Parlament előtti téren elhangzott szónoklatok némelyikének fasiszta és antiszemita megnyilvánulásaitól.⁴⁰ Orbán az alkotmányosság legszélén mozgott akkor, amikor az október 1-jei helyhatósági választáson elszenvedett súlyos vereséget követően ultimátumot intézett a kormányzó pártokhoz. Arra szólította fel őket, hogy 72 órán belül kezdjék meg Gyurcsány leváltását. Ellenkező esetben Orbán tüntetéseket akart szervezni a Parlament előtti térre, és addig akart tüntetni, amíg a miniszterelnök nem távozik hivatalából.⁴¹

Miután a bizalmi szavazás napján lejárt az ultimátum, Orbán 80 000 ember előtt beszélt a Parlament előtti téren és egy *Igen Magyarország* nevű chartát je-

lentett be, „az erkölcsi rend helyreállítása érdekében”.⁴² Egyidejűleg azonban az előrehozott választások ellen foglalt állást. Október 6-tól október 20-ig a Fidesz politikusai naponta beszéltek a Parlamenti előtti téren – folyamatosan csökkenő hallgatóság előtt. Számos magyarországi szakértő egyetért abban, hogy Orbán magatartásával a parlamentáris rendszer határát súrolta.

„Orbán Viktor nyilvánvalóan és ismételten nem képes a szabad [2006. áprilisi országgyűlési] választások eredményét és az ebből adódó hatalmi konstellációt elfogadni. Politikája ezen túlmenően 2002 óta arra irányul, hogy megkérdőjelezze és gyengítse a parlamentáris rendszer alapjait és kereteit; méghozzá egyre szisztematikusabban és egyre veszélyesebben. Az elmúlt hetek és napok alapján még azt is hozzá kell tennem: végső esetben akár meg is szüntetné azt.”⁴³

Az események csakugyan Orbán Viktor „antiparlamentáris” stratégiájának⁴⁴ csúcspontját jelentették. 2002-es választási veresége óta tudatosan és ismételten nagy embertömegeket mobilizált és így politikai eszkalációt idézett elő. Ennek során újra és újra vállvetve lépett fel a radikális jobboldallal. A helyhatósági választások eredménye azt mutatja, hogy ez a stratégia sikeres.

A szeptember 17-e óta történtek ugyanakkor megmutatták, hogy Orbán Viktor-nak nem áll szándékában felszámolni a parlamentáris rendszert. Nem valószínű, hogy Orbán egy „színes forradalom”⁴⁵ élére állna, és nyíltan az alkotmány megsértésére szólítana fel. Ugyanilyen valószínűtlen, hogy Orbán az alkotmány által még lefedett keretekben kísérletet tegyen az állam működésének megakadályozására – pl. sztrájkfelhívásokkal vagy parlamenti obstrukcióval –, hogy ezáltal érje el, hogy engedjenek a koalíciós pártok az utca nyomásának, és vonják meg Gyurcsánytól a bizalmat.

Orbán változatlanul kötéltáncot jár. Egyfelől kiszolgálja támogatóit, akikhez a radikális jobboldal is tartozik. Másfelől gyakorlatiasnak mutatkozik: „technokrata szakértőkből álló nemzeti egységkormányra van szükség. Nem akarunk előrehozott választásokat, mert ebben az esetben 4 hónapig tartana, hogy legyen egy új kormányunk.”⁴⁶ Ezen túlmenően vannak jelei annak is, hogy Orbánnal az élen a Fidesz olyan hosszútávú stratégiát fejleszt ki, amely hasonlít Gyurcsányéra. Így Orbán október elején állítólag a gazdasági élet 100 vezető képviselőjével találkozott, akiknek a költségvetés egyensúlyának helyreállítását, valamint a bürokrácia, az egészségügy, az oktatásügy területén radikális reformokat ígért: „Orbán alapjában véve ugyanazt teszi, mint Gyurcsány: a választások után egész más tesz, mint amit korábban megígért.”⁴⁷

A TŰNTETŐK

A parlament előtti téren tüntetők legtágabb értelemben ahhoz a táborhoz tartoznak, amelyet Orbán populista politikájával kíván elérni. Kemény magjukat szélsőjobb és fasiszta csoportosulások alkotják, gyökereik részben az ún. polgári körökre nyúlnak vissza, melyek alapítására a 2002-es parlamenti országgyűlési választások elvesztését követően Orbán Viktor hívott fel.⁴⁸ Ide tartozik a jobboldali

radikális *Jobbik*⁴⁹ nevű szervezet, vagy a *Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Szervezet*, amely az ország európai uniós tagságában ismét idegenek általi leigázást lát, és a régi magyar királyság határai közti Magyarországról álmodik. Ezek a csoportosulások önállóan tevékenykednek, és nem Orbán kegyelméből való szervezeteknek tekintik magukat. A Fidesz azonban sosem határolódott el tőlük egyértelműen. A tévészékház körüli zavargások kiváltói e csoportosulások mellett egy korábban a magyar másodosztályba kényszerült focicsapat huligánjai közül kerültek ki.⁵⁰

A tüntetők erőszakra kész része túlnyomórészt a rendszerváltás, illetve a globalizáció vesztesei közé tartozik. Ők a képzéstől távol eső társadalmi rétegekből származnak. Szüleik nemzedéke, amely szintén képviselteti magát a tüntetők között, a Kádár-korszakban általában betanított munkás volt, és „tisztes szegénységben”, viszonylagos biztonságban élt. A rendszerváltás azonban a várakozások ellenére e családokat nagyobb szegénységnek és bizonytalanságnak tette ki, mivel 1989 után gyorsan a társadalom és a munkaerőpiac szélére szorultak. E nemzedéknek a társadalom által elhanyagolt utódai számára rosszak a perspektívák: a szakmunkásképző elvégzését követően 30%-uk tartósan munkanélküli lesz, további 40 százalékuk félévente keres új munkát, és kiesik a szociális ellátórendszerekből. Mivel ezek a fiatalok közösségre és hovatartozásra vágynak, könnyen mobilizálhatók politikai demagógiával és feltűnő szimbolikával.⁵¹

Az erőszakra is kész tüntetőktől meg kell különböztetni azokat, akik békés szándékkal tüntetnek. Ezekhez tartozik egyfelől a szülők említett nemzedéke, mások a középréteg soraiból kerülnek ki. Tiltakozásuk kiváltó oka a balliberális táborral szembeni mély ellenszenv. Ez gyakorta valós sérelemből táplálkozik, amelyet családjuk, vagy ők maguk szenvedtek el a sztálinista időkben, vagy azt követően. A mai MSZP számukra a Szocialista Munkáspárt közvetlen örököse. Ha az MSZP ezt tagadja, akkor hazudik, és az, hogy Gyurcsány Ferenc miniszterelnök bevallotta, hogy hazudott, ezt a hazugságot igazolja.⁵²

A „kommunizmus kárvalótjainak” e csoportjához jön még egy másik, melynek tagjai az 1989-90-es rendszerváltástól azt várták, hogy messzemenő nemzetpolitikai változást eredményez majd. Ezek az emberek mindenekelőtt azt vetik a balliberális tábor szemére, hogy elhanyagolta a mai magyar állam határain túl élő magyarokat, hogy a kisebbségek kérdését nem „a magyar nemzet egysége” kérdéseként, hanem csupán államközi, illetve kultúrpolitikai problémaként kezelik.⁵²

A tüntetők képviseletére kezdetben két szervezet is igényt tartott: a *Magyar Nemzeti Tanács* és a *Nemzeti Forradalmi Bizottmány*. A köztársasági elnöknek és Szili Katalin házelnöknek címzett petícióikban alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását és átmeneti kormány felállítását követelték. Miután a tüntetők szószólói a Gyurcsány-kormányt tárgyalásképtelennek nyilvánították, előrehozott választásokat követeltek, méghozzá 5%-os küszöb nélkül. E tüntetők szóhasználata és fellépése azt mutatta, hogy meg voltak győződve arról, hogy „igazi forradalom” részesei voltak. A köztársasági elnöktől „amnesztiát” követeltek a „kirakatperekben” elítélt „politikai foglyok” számára – ezen a szeptember 18.-i éjszaka miatt gyorsított eljárásban elítélt randalírozókat értették.⁵³ A tüntetők konkrét céljaik egyikét sem tudták megvalósítani.

A magyar forradalom 50. évfordulója tiszteletére 2006. október 23-án rendezendő ünnepségek előestéjén az alábbi kép rajzolódott ki: az ellenzék nem hajlandó hivatalos állami ünnepség keretében a kormánnyal együtt ünnepelni, és saját megemlékezést hirdetett. A tüntetők ezzel szemben nem hajlandók erre az alkalomra kiüríteni a Parlament előtti teret és 1956 igazi örökösiként ünneplik magukat.⁵⁴ Továbbra is háttérbe szorult az, hogy Gyurcsány olyan takarékosági csomagot vezetett be, amely embert próbáló; legalábbis alig hallani a magyar szociális rendszert megnyirbáló intézkedések elleni konkrét tiltakozásról. Szintén keveset hallani Magyarország mérsékelt többségi társadalmáról: ők kerülnek a nyílt utcai konfrontáció veszélyébe.

TÖRTÉNELMI TÁVLATOK

A magyarországi konfrontatív politikai kultúra alapján óhatatlanul kialakul az a benyomás, hogy az 1989 óta felépített demokratikus politikai rendszer stabilitása ellenére nem támaszkodik széleskörű társadalmi konszenzusra. Ez az 1989-90-es politikai rendszerváltással és annak az új rendszer legitimitációja szempontjából fennálló jelentőségével függ össze.⁵⁵ A magyar rendszerváltás nem mobilizálta a lakosság széles rétegeit; ezért nem jött létre teherbíró és átfogó politikai identitás. Emiatt különösen kemény az a küzdelem, melyben a politikai pártok létrehozzák a poszt szocializmus szimbolikus rendjét. Néhány megfigyelő attól tart, hogy az értelmezésért folyó küzdelem oda vezet, hogy a rendszerváltásnak lehet baloldali, liberális, mérsékelt konzervatív, radikálisan konzervatív, valamint radikálisan jobboldali értelmezése, és fennáll a veszély, hogy „a végén kiderül, hogy a rendszerváltás *pártpolitikai projekt* volt”.⁵⁶ Azok is, akik hangsúlyozzák, hogy Magyarország XX. századi véres történelme fényében mekkora vívmány volt a rendszerváltás békés lefolyása, feltételezik, hogy ennek ára volt.⁵⁷

A politikailag továbbra is passzív lakosság mobilizálásához, egyáltalán a pártpolitika legitimálásához és a vele való azonosulás lehetővé tételéhez valamilyen irányzat politikusai útkeresésre kényszerültek. Mobilizálásra irányuló vitáik középpontjában épp ezért még ma is a nemzeti kultúra, a nemzeti identitás és hovatartozás, a saját és az idegen mivolt és mindenekelőtt a történelem és a múlt kérdései állnak, amelyeket az aktuális, jelenkori politika kontextusában és azzal összekapcsolva tematizálnak.⁵⁸

Ez az instrumentalizáció lehetetlenné teszi a múltra való közös emlékezést, hiszen a múlt történéseit a kizárólagosság igényével fellépve a pártokhoz való tartozás függvényében eltérően fogalmazzák meg. Ez „az emlékezés megosztott kultúrájához” vezet.⁵⁹ A magyar történelem olyan alapvető fontosságú eseményeit, mint az 1956-os forradalmat, vagy a trianoni békeszerződés (1920) következményeit ily módon az egyes áramlatoknak megfelelően értelmezik.⁶⁰ A XX. századi magyar történelem e két központi eseményéhez való viszonyulás alapján példaértékűen nyomatékosítható a politikai táborok jelenlegi kettőssége, már csak azért is, mert a politikai menetrend 1989 óta újra és újra lehetőséget kínált arra, hogy foglalkozzanak velük.

TRIANON

A trianoni békeszerződés – a Habsburg-monarchia széthullását és az I. világháborút követően – a XX. század elején Kelet-Közép-Európa geopolitikai újrendezésének része volt. Magyarország számára ez jelentős területek elvesztésével járt. A magyarok egyharmada – kb. hárommillió ember – a szerződés életbelépésével többé nem a magyar államban élt.⁶¹ Mivel azonban Kelet-Közép-Európában a politikai gondolkodás meghatározója „az etnikum és a nemzet, valamint a nemzet és az állam egyenlősége”,⁶² ezért Trianon óta minden legitimációra igényt tartó politikai rendnek az elszenvedett veszteségek kompenzálását ígérő nemzeti integrációs ideológia talaján kell állnia.⁶³ A trianoni békeszerződés így tehát a magyar kisebbségi probléma történelmi gyökere, ugyanakkor „a legújabb kori magyar nacionalizmus traumatikus hivatkozási pontja”.⁶⁴

Magyarország különböző politikai rendszereinek kudarca a múlt században együtt járt az adott integrációs ideológia kudarcával. Így a régi országhatárok helyreállítására törekvő politika kudarcot vallott, mert a Harmadik Birodalommal történő összefonódást tételezte fel.⁶⁵ Téveszmének bizonyult az a remény is, hogy a „szocialista internacionalizmus” megszünteti a nacionalizmust. A 80-as évek vége felé a magyar ellenzéki mozgalom központi kérdésévé vált a magyar kisebbségek sorsa iránti aggodalom. A rendszerváltás időpontjában azonban senki sem rendelkezett a szomszédokkal és a kisebbségekkel való politizálás megfelelő modelljével. Ennek megfelelően a „nemzeti kérdés” az új demokratikus Magyarország központi ideológiai ütközőpontjává vált.

Ma az ún. kedvezménytörvénnyel, vagy a külföldi magyarok kettős állampolgárságáról szóló népszavazással kapcsolatos konfliktusok mutatják, hogy a magyar nemzet etnikai alapú fogalmából kiinduló kisebbségi politika sem a jelenkor szomszédsági adottságaival, sem a brüsszeli jogértelmezéssel nem egyeztethető össze.⁶⁶ Az Orbán által kezdeményezett kedvezménytörvény, melynek célja az volt, hogy a külföldön élő magyarok kedvezményekhez jussanak a kultúra és az oktatás területén, valamint könnyebben a magyar munkaerőpiacra léphessenek, a „magyar nemzet határon átnyúló újraegyesítése” iránti elkötelezettséget tükrözte. Mindamellet nem kívánta megkérdőjelezni az ország európai integrációját. A 2001-ben elsöprő többséggel elfogadott törvényt azonban mindenekelőtt Szlovákia és Románia belügyeikbe való beavatkozásként értékelte. Az EU is kinyilvánította, hogy nem ért egyet azzal, hogy egy másik tagállam polgárainak exkluzív csoportját kiemelten kezeljék.

Egy ilyen törvény létrejötte azt mutatja, hogy (bel)politikailag a lakosság széles tömegei esetében instrumentalizálható a „trianoni trauma” azáltal, hogy az etnicitást nem választják el világosan az állampolgárságtól. Ez a komplexus a magyar társadalomban továbbra is virulens, és ezáltal átpolitizálható, egészen addig, amíg nem dolgozzák fel – akkor is, ha a jelenlegi válságban a nemzeti tudat megsértésére csak a szélsőjobboldal panaszkodik.

A balliberális tábor ezzel szemben hajlamos arra, hogy a kisebbségi probléma megoldását az egész régió európai integrációjában és a jószomszédi kapcsolatokban lássa – a „trianoni traumával”, mint társadalmi problémával való szembenézést inkább kerüli.⁶⁷

1956

A magyar társadalom még a nemzeti szuverenitásnak az idegen szovjet uralommal szembeni kivívására irányuló hiábavaló kísérletként értékelhető 1956-os⁶⁸ forradalom vonatkozásában sem jutott konszenzusra.⁶⁹ Ezt nem utolsósorban azok az eltérő fogalmak nyomatékositják, amelyekkel az 1956 őszi eseményeket illetik. Hol *népfelkelésről*, hol *szabadságharcról* és/vagy *forradalomról* esik szó. Ezek a fogalmak a forradalommal kapcsolatos eltérő szemléletmódokat tükrözik, melyek vagy az események nemzeti jellegét (népfelkelés/szabadságharc), vagy a tiltakozó megmozdulás társadalmi aspektusát (forradalom) állítják előtérbe. Egyetértés legfeljebb a tekintetben létezik, hogy nem „ellenforradalom”-ról volt szó, mint ahogy a Kádár-rendszer nevezte ezeket az eseményeket. Ezáltal „1956” ma minden politikai párt számára pozitív töltetű, mivel a kiemelkedő nemzeti eseményként történő elismerés mindenekelőtt a szocialista idők végéhez kötődik.⁷⁰ Ezért a pártok megpróbálják „1956” emlékét a maguk számára instrumentalizálni és úgy beállítani az eseményeket, mintha ők lennének a forradalom legitim örökösei. Ennek során a forradalom egyes személyiségeit, eseményeit, vagy aspektusait egyoldalúan előtérbe állítják, míg másokat háttérbe szorítanak.

A jobboldali konzervatív tábor így azt hangsúlyozza, hogy az idegen kommunista uralom elleni nemzeti felkelésre került sor.⁷¹ Ez az értelmezés lehetővé teszi a mai helyzet analógiájának megfogalmazását, ahol az MSZP-t a kommunista párt közvetlen utódaként állítják be. E szerint megint a „kommunisták” azok, akik – takarékossági csomag és politikai hazugságok formájában – bajt hoznak a nemzetre. Ez a rövidre zárás a radikális jobboldal számára azt a meggyőződést eredményezi, hogy van jogalapja egy „2006-os forradalomnak”. Ennek során figyelmen kívül hagyják mind az 1956-os forradalom szocialista implikációit (munkástanácsok) mind azt a tényt, hogy a Gyurcsány-kormányt szabad választások legitimálták. A szocialista tábor ezzel szemben a reformkommunisták, különösen a később kivégzett Nagy Imre miniszterelnök szerepét hangsúlyozza, elmulasztja azonban, hogy lelkiismeretesen szembenézzen azzal a szereppel, amelyet elődpártja a forradalom leverése során játszott.

A történelemnek a választók mobilizálása érdekében történő ilyen instrumentalizációja azt eredményezi, hogy történelmi töltetet kapnak az aktuálpolitikai összetűzések. Ezt a jelenséget különösen kiélezte az, hogy „1956” 50. évfordulója egybeesett a jelenlegi válsággal. Eleddig nem bizonyosodott be, képes-e magát az ily módon hisztérikussá vált politikai kultúra oly mértékben önállósítani, ami már

az ország demokratikus konszenzusát veszélyeztethetné. Orbán Viktor ellenzéki vezető eddigi stratégiája arra enged következtetni, hogy érdekében áll a folyamatos konfrontáció fenntartása. Miután a balliberális tábor ez idő szerint nem vette fel a kesztyűt, a „színes forradalom” jellegű eskaláció elmaradt. A jelenlegi helyzetben azonban nem tétélezhető fel, hogy a közeljövőben pluralista politikai kultúra bontakozhat ki.

(Sulányi Péter fordítása)

JEGYZETEK

- ¹ Wilhelm Droste: Ungarische Sprachstörungen. Intellektuelle sympathisieren weitum mit der „Skandal-Rede“ des Ministerpräsidenten. In *NZZ Online*, 2006. 10. 6. www.nzz.ch/2006/10/06/fe/articleEJ8M6.html.
- ² A rendszer ellenáll – Interjú Balázs Péterrel, In *talaljuk-ki.hu*, 2006. 10. 9. <http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/793/1/69/>.
- ³ László F. Földényi: Das geläufige Vergessen. In *NZZ Online*, 2006. 1. 7. www.nzz.ch/2006/01/07/li/articleDD6B6.html.
- ⁴ A pártpolitikai tájkép polarizálódásáról: Gázsó Ferenc: Választások és pártok polarizáló politikai erőtérben. In Bohm Antal, Gázsó Ferenc, Stumpf István, Szoboszlai György (szerk.): *Parlamentari választások 2002. Politikai szociológiai körkép*. Budapest 2003, 13–14.
- ⁵ Körösnéyi András – Fodor F. Gábor: Das politische System Ungarns. In Wolfgang Ismayr (szerk.): *Die politischen Systeme Osteuropas*. Opladen 2004, 368.
- ⁶ Körösnéyi András: Mozcékony patthelyzet. In *Politikatudományi Szemle*, 2006/1. 39.
- ⁷ Jürgen Dieringer: Die ungarischen Parlamentswahlen vom 9./23. April 2006. In *Südosteuropa*, 2006/2. 147–148.
- ⁸ Csizmadia Ervin: Ungarn sucht den Superstar. Die ungarischen Parlamentswahlen 2006. In *Osteuropa*, 2006/5. 75.
- ⁹ Gyurcsány Ferenc megnyitójával kapcsolatban lásd: Az első balatonöszödi Gyurcsány-beszéd teljes szövege. In *Népszabadság online*, 2006. 9. 28. <http://nol.hu/cikk/418825/>.
- ¹⁰ A Fidesz választási ígéreteivel kapcsolatban lásd: A Fidesz első harminc napos programja és kritikája. In *Népszabadság online*, 2006. 4. 7. <http://nol.hu/voks/cikk/399968/>.
- ¹¹ Az MSZP választási ígéreteivel kapcsolatban lásd. Szabados Krisztián elemzését: *Tematizálás és politika a 2002–2006-os ciklusban*; www.polhist.hu/letoltes/szabados.doc.
- ¹² A 2006-os országgyűlési választásokkal kapcsolatban lásd Csizmadia: Ungarn sucht den Superstar, valamint Dieringer: Die ungarischen Parlamentswahlen.
- ¹³ Neues Konvergenzprogramm will ungarisches Haushaltsdefizit 2009 korrigieren; entscheidend ist jedoch rigorose Umsetzung. In European Commission Press Releases, 2006. 9. 26. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1255&format=HTML&aged=0&language=DE&guiLanguage=en>.
- ¹⁴ A teljes szöveg: Nem fogok játszani semmilyen játszmát. In *Népszabadság online*, 2006. 9. 19. <http://nol.hu/cikk/417751/>.

- ¹⁵ A magyar Gallup Intézet szerint augusztus végén a megkérdezettek 61%-a volt elégedetlen Gyurcsány munkájával. A lakosság 2/3-a családja anyagi helyzetének romlásával számolt: *Népszabadság Online*, 2006. 9. 1. <http://nol.hu/cikk/415746/>.
- ¹⁶ Harminc százalékos gázáremelés, dráguló villany, emelkedő adók Gyurcsány csomagjában. In *index.hu*, 2006. 6. 10. <http://index.index.hu/search.php3?target=magyarweb&q=harmincsz%E1zal%E9kos>.
- ¹⁷ Péter Martin József: Ördögi körök. A Gyurcsány-csomag és a reformok fogadtatása. In *Beszélő*, 2006/9. 20–24.
- ¹⁸ Lásd pl.: Kis János: Pengeélen. In *Élet és Irodalom*. 2006. 10. 6. www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0640&article=2006-1008-2107-00KGSR.
- ¹⁹ Mint, Miklósi Zoltán filizófus: Két válság. In *Népszabadság online*, 2006. 9. 25. <http://www.nol.hu/cikk/418520/>.
- ²⁰ Ezzel kapcsolatban lásd OrbánViktor 3 részes cikksorozatát: Vízválasztó I–III. In *Magyar Nemzet*, 2006. 7. 29., 2006. 8. 2. és 2006. 9. 9. Ezek a cikkek előrebocsátják a FIDESZ által a tüntetések megkezdése óta követett stratégiát.
- ²¹ Orbán Viktor: Vízválasztó III. In *Magyar Nemzet*, 2006. 9. 9. 6. Orbán Viktor az MSZP veresége után ezt a bejelentést többször meg is valósította.
- ²² Elsőként a közszolgálati Rádió sugárzott részleteket a beszédből. A nyilvánosságra hozatal részleteivel kapcsolatban: Balatonöszödőtől a Szabadság térig. In *Magyar Narancs*. 2006. 9. 21. 10.
- ²³ Debreczeni József: Robbantás. In *168 óra*. 2006. 9. 28. www.168ora.hu/cikk.php?id=6304.
- ²⁴ Gyurcsány: hazudtunk éjjel, nappal. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 17. www.fn.hu/cikk/00140000/143560/gyurcsany_hazudtunk_ejjel_nappal.php. Erre a jól megindokolt feltételezésre egyelőre nincs bizonyíték.
- ²⁵ Spontán tüntetések a Parlamentnél. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 17. www.fn.hu/cikk/00140000/143570/spontan_tuntetes_parlamentnel.php.
- ²⁶ Szó szerinti nyomtatás: Morális válság Magyarországon. Sólyom László köztársasági elnök nyilatkozata. In *Népszabadság online*, 2006. 9. 19. <http://nol.hu/cikk/417754/>.
- ²⁷ Szolidáris a Fidesz a tiltakozókkal. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 18. www.fn.hu/cikk/00140000/143656/szolidaris_fidesz_tiltakozokkal.php.
- ²⁸ A név alig leplezett program: a szervezet a hatvannégy vármegyéből álló régi Magyarország helyreállítását követeli, tehát azon határok között, amelyekkel a magyar állam az 1920-ban a Párizs környéki Trianonban kötött szerződést megelőzően rendelkezett.
- ²⁹ Szabadság tér – ostromállapot. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 18. www.fn.hu/cikk/00140000/143667/szabadsag_ter_ostromallapot.php.– Csata a Szabadság téren – ostrommal foglalták el az MTV-t. In *index.hu*. 2006. 9. 19. <http://index.hu/politika/belfold/ost060919>.
- ³⁰ Ostrom:összefoglaló az éjszakáról. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 19. www.fn.hu/cikk/00140000/143689/ostrom_osszefoglalo_ejszakarol.php.
- ³¹ A BBC is adta a Szabadság téri ütközeteket. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 19. www.fn.hu/cikk/00140000/143679/bbc_is_adta.php.
- ³² A kedd éjjeli események percről percre. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 19. www.fn.hu/cikk/00140000/143836/kedd_ejjeli_esemenyek_percrol.php.
- ³³ Egyre durvább rendőri túlkapásokat emlegetnek. In *origo.hu*. 2006. 10. 13. <http://origo.hu/itthon/2006101328rendor.html>.

- ³⁴ Neues Konvergenzprogramm will ungarisches Haushaltsdefizit 2009 korrigieren.
- ³⁵ Az eredményekkel kapcsolatban lásd az Országos Választási Bizottság honlapját: www.valasztas.hu.
- ³⁶ Gyurcsány bocsánatot kért és bizalmat kapott. In *Népszabadság online*. 2006. 10. 6. <http://nol.hu/cikk/419957/>.
- ³⁷ Lendvai: nyújtsa be a Fidesz. In *hvg.hu*. 2006. 10. 2. <http://hvg.hu/itthon/20061002lendvaireaga.aspx>.
- ³⁸ Kis Jánost idézve: „Ami elkerülhetetlen”. In *Magyar Hírlap online*. 2006. 10. 1. www.magyarhirlap.hu/Archivum_cikk.php?cikk=108356&archiv=1&next=0.
- ³⁹ Lásd még Lengyel László: Keserű Bal-Magyarország. In *Népszabadság online*, 2006.10.20.; <http://nol.hu/cikk/421495/>. – Tölgyessy Péter: Folytatódik a tánc. In *Népszabadság online*, 2006. 10. 14. www.nol.hu/cikk/420786/.
- ⁴⁰ A FIDESZ és a tüntetők viszonyára vonatkozóan lásd az alábbi beszámolókat: A Gyurcsány beszéd után napról napra. In *FigyeloNet*. 2006. 9. 21. www.fn.hu/cikk/00140000/143984/gyurcsany_beszed_utan_naprol.php.
- ⁴¹ Fidesz-ultimátum az MSZP-nek. In *FigyeloNet*. 2006. 10. 2. www.fn.hu/cikk/00140000/144991/fidesz_ultimatum_mszp_nek.php.
- ⁴² A Charta szövege: www.Fidesz.hu/index.php?CikkID=65147.
- ⁴³ Így Orbán volt tanácsadója, Debreczeni József; vö. Debreczeni: Robbantás.
- ⁴⁴ Csizmadia: Ungarn sucht den Superstar. 82.
- ⁴⁵ A FIDESZ színe a narancs. A tüntetők azonban a fogalom által legitimációra törekszenek, azáltal, hogy egyenlőségjelet tesznek a magyarországi helyzet és a 2004. decemberi ukrainai helyzet közé. Érvelésük szerint Magyarország valós költségvetési helyzetének elhallgatása ugyanaz, mint a Kucma-rezsim választási csalása.
- ⁴⁶ Orbán Viktor a *Der Standard* osztrák napilapnak adott interjújában: Gyurcsány ist eine Persona non grata. In *Der Standard*. 2006. 10. 21. <http://derstandard.at/?url=/?id=2631894>.
- ⁴⁷ Szabados Krisztián: Merre tovább, Orbán Viktor? In *Népszabadság online*, 2006. 10. 7. www.nol.hu/cikk/419988/ – Szabados nem ad tájékoztatást a konkrét reformtervekről.
- ⁴⁸ A Fidesz antiparlamentarista stratégiájával kapcsolatban lásd: Csizmadia: Ungarn sucht den Superstar. 82–83. – A mostani események fényében aktualitást nyernek azok a mondatok, melyekkel OrbánViktor 2002. májusában egy nagygyűlésen a polgári körök alapítására hívott fel: „Valóban még sohasem voltunk ilyen sokan, és még sohasem voltunk ilyen erősek! Meglehet, pártjaink és képviselőink az országgyűlésben ellenzékben vannak, de mi, akik itt vagyunk a téren, nem leszünk és nem is lehetünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzékben. Legfeljebb egy kormány kerülhet ellenzékbe saját népéhez képest. [...] Hozzának létre polgári köröket! [...] Együttlétre, összefogásra, készenlétre van szükség! Az erőnk, amely a sokaságban van, akkor valódi erő, ha képesek vagyunk magunkat megszervezni! Tudnunk kell egymásról, hogy ha a sorsunk úgy hozza, hogy mozdulnunk kell, akkor egyszerre mozdulhassunk.” Idézet: Debreczeni: Robbantás.
- ⁴⁹ A név szójáték: A „Jobbik” jelentése magyarul mind a „jó” fokozása, mind „jobb”.
- ⁵⁰ Lásd Droste: Ungarische Sprachstörungen.
- ⁵¹ Liskó Ilona: Sértettek és vesztesek. In *Népszabadság online*. 2006. 10. 19. <http://nol.hu/cikk/431333>.
- ⁵² Uo.

- ⁵³ Uo. – A magyar kormányok 1989. óta folytatott kisebbségi politikájával kapcsolatban lásd Bárdi Nándor: *Tény és való*. Pozsony, 2004. 31–146.
- ⁵⁴ Lásd pl. a tüntetők honlapján megjelent kijelentéseket. Homepage; www.kossuthter.com.
- ⁵⁵ Lásd a *Népszabadság online* beszámolóját, 2006. 10. 21. www.nol.hu.
- ⁵⁶ Lásd pl. a *Fundamentum* magyar emberi-jogi folyóirat cikkeit, 2003/1 és 2003/2.
- ⁵⁷ Csizmadia Ervin megjegyzése a vitával kapcsolatban: Szembenezés a múlttal. In *Fundamentum*. 2003/1. 39. Eredetiben kiemelve.
- ⁵⁸ Gerő András történész megjegyzése a vitával kapcsolatban: Szembenezés a múlttal. In *Fundamentum*, 2003/1. 53. – A rendszerváltás folyamataival kapcsolatban lásd Romsics Ignác: *Volt egyszer egy Rendszerváltás*. Budapest, 2003.
- ⁵⁹ Peter Niedermüller: Zeit, Geschichte, Vergangenheit. Zur kulturellen Logik des Nationalismus im Postsozialismus. In *Historische Anthropologie*. 1997/2. 248–249.
- ⁶⁰ A témával kapcsolatban lásd Kovács Éva, Gerhard Seewann: Der Kampf um das Gedächtnis. In Monika Flacke (szerk.): *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen*, 2. kötet, 817–845. – Kovács Éva: Das uns alle verzehrende historische Fieber’ in Ungarn. In *Südos-teuropa*. 2002/7-9. 388–411. – Bak János: Die Mediävisierung der Politik im Ungarn des 19. und 20. Jahrhunderts. In Petra Bock und Edgar Wolfrum (szerk.): *Umkämpfte Vergangenheit. Geschichtsbilder, Erinnerung und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*. Göttingen, 1999, 103–113.
- ⁶¹ Az ún. „trianoni traumával”, vagy „trianonszindrómával” kapcsolatban lásd Ablonczy Balázs: Trianon-Legendák. In Romsics Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhittek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, 2002. 132–161. – Romsics Ignác: Nemzeti traumánk: Trianon. In uő.: *Helyünk és sorsunk a Duna-Medencében*. Budapest, 1996. 327–344. – Kende Péter: A magyar nemzettudat megzavarodása (Trianon, Trianon ...). In Kende Péter: *Az én magyarországom*. Budapest, 1997. 13–26.
- ⁶² A trianoni-békeszerződéssel kapcsolatban alapvetően lásd Romsics Ignác: *Der Friedensvertrag von Trianon*. Herne, 2005. – Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, 2003.
- ⁶³ Kathrin Sitzler: Ungarn: Im Spannungsfeld von Demokratie und Geschichte. In Margareta Mommsen (szerk.): *Nationalismen in Osteuropa. Gefährliche Wege in die Demokratie*. München, 1992. 106.
- ⁶⁴ Szabó Ildikó: Die nationale Thematik im Selbstverständnis der Parteien in Ungarn nach 1989. In Holger Fischer und Paul Gradwohl (szerk.): *Ungarn: Politik und Geschichtswissenschaft* [kiadás alatt].
- ⁶⁵ Kis János: Kisebbségi kérdés az új világrendben. In *Beszélő*. 2002/4. 42.
- ⁶⁶ Ehhez Holger Fischer: Das ungarisch-deutsche Verhältnis in der Zwischenkriegszeit: Freiraum – Partnerschaft – Abhängigkeit? In Roland Schönfeld (szerk.): *Germany and Southeastern Europe. Aspects of Relation in the Twentieth Century*. München, 1997. 59–70. – Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két világháború között. In Romsics, *Mitoszok, legendák, tévhittek*. 162–205.
- ⁶⁷ A kedvezménytörvénnyel kapcsolatban Andreas Schmidt-Schweizer: Ungarische Minderheiten, ungarisches Statusgesetz: Brücke oder neues Konfliktpotential? In Renée Christine Fürst (szerk.): *Minderheiten: Brücke oder Konfliktpotential im östlichen Europa*. München, 2002. 25–34. – Katrin Voigt: *Der Schutz nationaler ungarischer Minderheiten durch ihren Ursprungsstaat aufgrund des ungarischen Statusgesetzes und dessen Vereinbarkeit mit dem Völkerrecht*. Frankfurt am

Main t. k. 2005. – Ezen túlmenően alapvető a kedvezménytörvénnyel kapcsolatos vita szempontjából: Bárdi, *Tény és való*. 147–208. – A kettős állampolgársággal kapcsolatos általános és a szavazással kapcsolatos konkrét vitával kapcsolatban lásd a Magyar Tudományos Akadémia online dokumentációját; www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/.

- ⁶⁸ Ezzel kapcsolatban lásd Ablonczy Balázs történész interjúját: Trianonról másképp. In *talaljuk-ki.hu*, 2006. 10. 6. <http://www.talaljuk-ki.hu/index.php/article/articleview/792/1/36/>.
- ⁶⁹ A forradalom rövid áttekintését kínálja Thomas von Ahn, Holger Fischer: *Die ungarische Revolution 1956*. Erfurt 2006.
- ⁷⁰ 1956 problematikájával kapcsolatban Kende Péter: Lehet-e 1956-ból nemzeti hagyomány? In Kende, *Az én magyarországom*. 124–132. – Machos Csilla: Wem gehört 1956? Die Auseinandersetzung der Parteien im postsozialistischen Ungarn um Erbe und Erben der Revolution. In Bock, Wolfrum, *Umkämpfte Vergangenheit*. 114–142. – Heino Nyssönen: *The Presence in the Past in Politics. „1956” after 1956 in Hungary*. Jyväskylä 1999.
- ⁷¹ Ehhez lásd Kende Péter: Lehet-e 1956-ból nemzeti hagyomány? In Kende: *Az én magyarországom*. 129–130.
- ⁷² Ezzel összefüggésben utalni kell arra, hogy az etnocentrikus kérdések – mint pl. a trianoni határok revíziója – az 1956-os forradalom egyetlen időpillanatában sem játszottak meghatározó szerepet. A „trianoni-traumát” ezért a magyar jobboldal nem instrumentalizálja közvetlenül 1956-tal összefüggésben.

DEMOKRÁCIA, POPULIZMUS ÉS POLITIKAI VÁLSÁG MAGYARORSZÁGON

Válasz Thomas von Ahn *Demokrácia vagy utca?*
Törékeny stabilitás Magyarországon című írására

Schöpflin György

(Európai parlamenti képviselő [Fidesz–EPP],

korábban a politológia Jean Monnet-professzora, University College London

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerző tanulmánya voltaképpen válasz és vita Thomas von Ahn *Demokrácia vagy utca?* című írására. A szerző alapvetően úgy tartja, hogy von Ahn nem értette meg teljes egészében a magyar demokrácia 2006 őszén kialakult válságának mélyebb okait, s ezért juthatott arra az ítéletre, hogy a magyar jobboldal közel jutott a szélsőjobboldalhoz, illetve a demokratikus és az antidemokratikus politizálás határán mozog. Schöpflin rámutat arra, hogy a német szerző túlságosan elfogadja a magyar médiában és sajtóban leírtakat, holott ezek igen sok egyoldalúságokat mutatnak fel és ez által ő is beleszalad az események egyoldalú olvasatába. A szerző a magyar demokrácia válságát nem a jobboldal, hanem az egész politikai berendezkedés működési válságának tekinti, beelérve mindkét oldalt. A válság kialakulásában három döntő okot fogalmaz meg és fejt ki részletesen: az első a magyar politikai rendszer intézményi mintázatának hibái, a második az 1989-1990-es puha rendszerváltás hosszútávon ható következményei és a harmadik pedig a magyar demokrácia-projekt természete, amit az ország szabadon alakíthatott ki a szovjet csapatok kivonulása óta.

KULCSSZAVAK ■ rendszerváltás ■ politikai válság ■ jobboldal és baloldal ■ média
■ politikai megosztottság

Thomas von Ahn politikai elemzésének, amelyben Magyarország jelenlegi politikai válságát vizsgálja, súlyos módszertani problémái vannak, és ezek felettébb meggyengítik azt a központi érvelését, hogy a magyar jobboldal (amelynek jómagam is tagja vagyok) antidemokratikus, parlamentellenes stratégia peremén egyensúlyoz.

Az elsődleges módszertani hiba az, hogy von Ahn nem ismeri fel azon állításának jelentőségét, miszerint a magyar társadalom mélyen megosztott, és polgárháborús állapotban van. Az egyik, e tárgyra vonatkozó írásomban ezt én „hideg

* Schöpflin György válasza Thomas von Ahn írására itt jelenik meg először.

polgárháborúnak” neveztem. Az 1945 utáni Európában példátlan, rendkívül mély törés, bár bizonyos analógiát mutat a két háború közötti Ausztriával, politikai jelenségnél jóval több. Ontológiaiainak írható le, mert minőségileg más és egymást kölcsönösen kizáró elképzelések élnek az igazságról, a jóról és rosszról, az ország múltjáról, végül pedig a „jó életről”.

Ezt a törésvonalat a magyar média szükségképpen tükrözi, amely ezért nem tekinthető az események objektív ismertetőjének, hiszen egymással szemben álló világnézeteket fogalmaz meg. Ennek legjobb bizonyítékát Gyurcsány Ferenc miniszterelnök „hazudós beszéde” kínálja (von Ahn idézi), amelyben nyíltan elismerte, hogy a Magyar Szocialista Párt kormánya, a hatalmon lévő MSZP „felkészítette” a médiát és „bevonta” a munkájába (ezt a mondatot von Ahn nem vette észre). A vonatkozó részt érdemes teljes terjedelmében idézni: „Meg kell próbálnunk ezeket a dolgokat előre vinni [...], felkészíteni a legbefolyásosabb újságok vezetőit és publicistáit arra, hogy mi várható. Be kell őket vonnunk a folyamatba.” Más szóval a baloldali média, vagyis az összes médium négyötöde Magyarországon transzmissziós szalaggá vált, és azt teszi, amit a kormány kér. Gyurcsány teljesen világossá tette, hogy ő ezt tökéletesen normális dolognak tartja, és „felkészíteni” a médiát olyasmi, amit ő és a pártja a jövőben is tenni szándékozik.

Ezért tehát ami a médiában megjelenik, nem tekinthető elsődleges forrásnak, csupán a törésvonal bizonyítékának. Ezért ostobaság, hogy von Ahn Debreczeni Józsefet Orbán Viktor objektív elemzőjének nevezi. Debreczeni egykor valóban Orbán tanácsadója volt, de azóta megkeseredett szembenálló lett. Hasonlóképpen a Political Capital nevű agytröszt megnyilvánulásai se fogadhatók el szó szerint, hiszen azt nagyon szoros szálak fűzik a kormánykoalícióhoz. És így tovább. Ha pillantást vetünk von Ahn forrásaira, világossá válik, hogy erőteljesen támaszkodik a baloldali hírforrásokra, miközben figyelmen kívül hagyja azokat az alternatív nézeteket, amelyeket megtalálhat a jobboldalon, például a Budapesti Elemzésben, vagy a Heti Válaszban, és nem tanulmányozta olyan jobbközép elemzők írásait sem, mint amilyen Fricz Tamás és Láncki András. Nem világos, hogy vajon von Ahn nem érti-e ezt a problémát, vagy ismeri, de megelégszik annyival, hogy a magyar valóságnak csak az egyik oldalát mutatja be. Feltételezhető, hogy von Ahn Orbán Viktor stratégiájára vonatkozó kulcsfontosságú elemzési szempontjai, miszerint az populista és parlamentellenes, nem mások, mint a magyar baloldali közbeszéd tükröződései, és nem tesz kísérletet a távolságtartó értékelésre.

Következésképpen von Ahn nem képes megragadni a magyarországi válság mélyebb okait, pedig ez a válság nagyon is valódi, és a csapda is az, amibe Magyarország elitje mind a bal-, mind a jobboldalon belesétált. Ezen okok között az első a magyar politikai rendszer intézményi mintázatának hibája, a második az 1989–90-es „puha” rendszerváltoztatás hosszú távú következménye, a harmadik pedig a magyar projekt természete, amit az ország szabadon követhetett a szovjet megszállás vége óta.

Azok, akik megtervezték a magyar politikai rendszert, nem voltak a jó szándék közönyös, plátói személyiségei, hanem felettébb arra motivált cselekvők, hogy biztosítsák a saját maximális hatalmukat az új berendezkedésben – nevezetesen a

kommunista nómenklatúra vezető elemei voltak. Tárgyaló partnereik a gyakorlati politikában felettebb tapasztalatlan demokratikus ellenzék és más vezető értelmiségiek voltak. A viták eredménye, ahogy von Ahn megjegyzi, egy olyan rendszer lett, amit a stabilitás eszméje köré építettek ki, de az idők folyamán kiderült, hogy ez a stabilitás mára inkább emlékeztet a mozdulatlanságra.

Röviden: a miniszterelnök a parlamenti többséggel végtelen biztonságban van a hatalomban, és nem lehet elmozdítani mindaddig, amíg a többség megmarad. Ez gyakorlatilag felmenti a miniszterelnököt minden felelősségtől a társadalommal szemben, mert ez minden gyakorlati szempont szerint félig demokratikus rendszer. A miniszterelnök kezében túlzottan koncentrált hatalmat, ami miatt Orbán hivatali ideje alatt a baloldal szakadatlanul panaszkodott, nem vették körül a korlátozások és ellensúlyok olyan rendszerével, amivel minden demokráciának rendelkeznie kell, ha működőképes akar lenni, és Magyarországon nem működik – ez volt Sólyom László köztársasági elnök mondandójának belső tartalma (amit von Ahn észrevett), amikor azt mondta, hogy Magyarországon morális válság van a „hazudós beszéd” után.

Az eredeti intézményi minta ellensúlyozó mechanizmusként magába foglalta az alkotmánybíróságot, a köztársasági elnököt és a népszavazásokat, de ezek túlságosan gyengének bizonyultak ahhoz, hogy a parlament lenyűgöző erejével szemben képesek legyenek egyensúlyt teremteni. Magyarország demokratikus rendszere ugyan formálisan a népszuverenitáson alapul, a gyakorlatban azonban a parlamenti szuverenitás alapján működik, de azon önkorlátozási gyakorlat nélkül, ami biztosítja, hogy a parlament a Westminsterben demokratikus maradjon. Valójában nincsenek olyan eszközök, amelyekkel a népszuverenitás érvényesíthető lenne.

Következésképpen a magyar politikai rendszer azért blokkolódott le, mert az alapvető demokratikus infrastruktúra vagy sérült, vagy nem létezik. Ennek az infrastruktúrának szükségképpen tartalmaznia kell sok politikai, gazdasági és társadalmi erőközpontot, és nem utolsósorban olyan intézményeket, amelyek ellenőrzik a kormányzati hatalmat, és olyan információt szolgáltatnak, amely a pártpolitika felett áll – közülük 2002 óta a baloldali kormány túlságosan sokat épített le. Szükség van arra, hogy a társadalom rendelkezzen a demokrácia működéséhez szükséges kognitív, szemantikai és intellektuális kapacitással, és egy olyan értelmiségi elittel, amely mentes a politikai függéstől, készen áll, hogy meghatározza és újrafogalmazza azokat az értelmezéseket és közbeszédet, amelynek révén az események értelmezhetőek, de e feltételek közül Magyarország jelenleg egyiknek se felel meg. Harmadszor, szükség van egy a politikai hatalmat etikai és jogi korlátokkal körülrő rendszerre, amit a politikai szereplők elfogadnak, beleértve a számon kérhetőséget, az átláthatóságot, a véleménynyilvánítás szabadságát, a visszacsatolást a hatalmon lévők és a kormányzottak között, és ismétlem, ezek nagyon gyengék, vagy nem is léteznek.

Ami a gyakorlatban kialakult, amióta 2002-ben a baloldal megnyerte a választásokat, az egy hibrid rendszer, amelyben az uralkodó elit aláveti magát a választásnak, erőteljesen támaszkodik a kommunikációs technikákra, amelyekkel biztonságos újraválasztása érdekében vezeti és félrevezeti a választókat, majd többé nem

törődik a közvéleménnyel. Önmagát az „igazság”, a technokrata tudás és kormányzási képesség egyedüli birtokosának állítja be. Minden kritikát, különösképpen a hatalom lényegi, folyamatos bírálatát elveti, jó esetben fölöslegesnek, de általában rosszindulatúnak tartva azt.

Ebből a perspektívából szemlélve von Ahn vádjai, hogy Orbán Viktor elmerül a „populizmusban” és a „parlamenten kívüliségben” (és ezzel a magyar baloldal nézeteit visszhangozza) csupán a történet felét mondják el. Manapság a „populizmus” az európai baloldal szótárában igen divatos szó, olyannyira, mintha azt nem is kellene definiálni, és valóban, ezt von Ahn sem is teszi meg. Mára címke lett, amit a politikai ellenfélre annak diszkreditálása érdekében rá lehet ragasztani. De ha megvizsgáljuk a populizmust, az három lehetséges területre bontható le: fiskális felelőtlenségre, idegengyűlöletre és a tömegek mobilizálására, miközben a politikai célok elérése érdekében megkerülik a létező intézményeket.

Vegyük ezeket egyenként. Orbán teljesítménye a pénzügyi felelősség terén összehasonlíthatatlanul jobb, mint a baloldalé, még akkor is, ha a 2006-os választási kampány során tett költségvetési ígéretei, amiket nehezen finanszírozhatott volna, ezt a teljesítményt erodálták is. De a baloldal volt az, amelyik a hatalomban eltöltött éveit úgy kezdte (2002-ben), hogy nagy dáridóval költekezett, aztán folytatta, és úgy költötte az adófizetők pénzét, mintha holnap nem is lenne (és az a holnap bizony elérkezett 2006 második felében). Éppen ez a költekező politika volt az, amire Gyurcsány utalt a „hazudós beszédben”.

Ha a populizmus idegengyűlöletet is jelent, akkor ismét csak a baloldal, és nem a Fidesz propagálta a riogató történeteket a 23 millió románról, akik majd elárasztják Magyarországot (2002), meg azokat a rémhíreket, hogy szlovákok akarnak bombákat elhelyezni Budapesten (2006). Ami pedig a tömegek mobilizálását illeti, ez természetesen az európai demokrácia szabványos repertoárjának darabja, és akkor használják fel, amikor az intézményi rendszer változik és már nem képes a nép törekvéseire és kívánságaira reagálni. Nézzünk két illusztrációt: a hónapokig tartó tüntetéseket a Savary-féle törvény ellen Franciaországban, 1983-ban, amely államosítani akarta a magán és az egyházi iskolákat, és amit végül vissza kellett vonni. És ott volt Margaret Thatcher fejadója és az ellene 1990-ben tartott, egyértelműen erőszakos tüntetések, mielőtt azt is vissza kellett vonni. A magyar valóság az, hogy a túlzott stabilitás tervezési hibája a politikai rendszer fent említett blokkolódásához vezetett, amelyben a hatalom birtokosai nem veszik figyelembe, vagy semmibe veszik a népi törekvéseket, ezért aztán maga az utca válik politikai intézménnyé, amit az európai baloldal is ismételten használ, valahányszor megfelelőnek tartja. Vagy pedig az utcai tüntetés csak akkor populista, ha azt a jobboldal szervezi? Ha ez így van, akkor nem következetlen kissé az érvelés?

És még egy további szempont ebben az összefüggésben: von Ahn is elfogadja, hogy a szeptember 17-én kezdődött tüntetések spontán törtek ki, a miniszterelnök és pártja iránti undor megnyilvánulásaként, aki a tavaszi választásokat nagy léptékű hazugságokkal nyerte meg. A Fidesz annyit tett, hogy ezeknek a demonstrációknak politikai vezetést nyújtott, és igyekezett azokat koherens politikai célkitűzés szolgálatába állítani. Sokkal veszélyesebb lett volna a magyar demokráciára, a kor-

mánra és még a Fideszre nézve is, ha a kitörések spontán jellegűek maradnak, mert akkor kezdetlegessé válnak, amelyben a szélsőség – az igazi vádpont – virágzott volna, és a jelenséget sokkal kevésbé lehetett volna kezelni. A magyar baloldal, amit nyugati testvérei megtámogattak, kétségbeesetten tagadta az utca legitimitását, mint olyan helyszínt, ahol a magyar társadalom politikailag jelentős része megfogalmazza céljait, és a parlamenten kívüli tevékenység vádjához folyamodott, a „szélső jobb” veszélyét lobogtatta meg, és ezt von Ahn megismétli. Ez a valóságban nem több a baloldal részéről a közbeszéd stratégiájánál, és nagyon messze van a mélyen megosztott társadalom politikai és szociológiai realitásától. Sommázva: sem a „populizmus”, sem pedig a „parlamenten kívüliség” vádja nem tartható.

A szélső jobb problémája azonban olyasmi, ami megérdemli, hogy foglalkozunk vele. Szokása szerint von Ahn szó szerint veszi, és jó sok helyet szentel a 64 vármegyének és a Jobbiknak, sokkal többet, mint amennyit megérdemelnek. Ami azonban az elemzéséből nem derül ki, hogy ezek a szélső jobboldali mozgalmak mennyire marginálisak. Nagyjából minden európai országban van szélső jobb, amely képes magához vonzani a szavazók 5–6 százalékát, és Magyarországon a szélső jobb ennél jóval kevesebbet kap. Talán nagyon jól láthatóak zászlólengetéseikkel és kántálásukkal – a televíziós forgatócsoportok éppen ezért imádják őket – és bár gusztustalanok, politikailag irrelevánsak.

Akkor vajon a szélső jobb miért kap akkora figyelmet Magyarországon és másutt, mint amennyit von Ahn és általában a nyugati média szentel nekik, ha a jelenség ennyire marginális? A válasz valahol az 1989 előtti szocializmus vesztés projektjében keresendő. A kommunizmus összeomlása azt jelentette, hogy a nyugati baloldalnak újra ki kellett találnia ahhoz, hogy új célszerűséget leljen. Az egyik ilyen elem a szélső jobbra és a „fasizmus” veszélyére történt összpontosítás lett. A jugoszláv örökösödési háborúkat eszközként használták fel e veszély „realitásának” demonstrálására, amely azután lehetővé tette a nyugati baloldal számára, hogy a szélső jobbot biztonságosan a posztkommunista Európába helyezze. E konstrukció *ad hoc* jellegét mutatta meg a keményvonalas nacionalista Szlovák Nemzeti Pártot (SNS) a hatalomban lévő koalícióba emelő 2006-os szlovákiai választások nyomában járó események fogadtatása. Volt némi kezdeti, ideges elítélés, de aztán lekerült a napirendről, nem utolsó sorban azért, mert a szlovák baloldal – a Smer – és a szlovák jobboldal nem ugyanúgy használta a jelenséget, mint a magyar baloldal.

Budapesten a Parlament előtti tüntetéseken részt vevő jobboldali szélsőségesek száma néhány száznál nem volt több, amikor két alkalommal ott voltam a parlament előtt, csupán néhány tucatnyian voltak jelen. Az ott tartózkodók túlnyomó többsége békés volt, némelyikük kicsi gyerekekkel, aligha volt valamiféle jobboldali puccs népsége. A magyar esetben a baloldal aktívan és elszántan propagálja a jobboldali szélsőséges veszélyét, mint eszközt, amivel megszerzi magának az európai baloldal támogatását, a saját híveit rémisztgetve maga mögött felsorakoztatja, és azzal tartja fenn szellemi koherenciáját, hogy elképzel egy komolyan veszélyes ellenséget. Kézenfekvő érv lehet, hogy a magyar baloldal minden jobboldali politikát szélsőségesnek tart, olyannak, amit von Ahn a „rechtkonservatív” szó

használatával tükröz, ahelyett, hogy „jobbközeget” mondana. A Fidesz demokratikus párt, és ilyennek ismeri el az Európai Néppárt, és számottevő centruma van, valamint hagyományos konzervatív szárnya is. Érdeemes hozzátenni, hogy a magyarországi baloldal nem rendelkezik a magyar jobboldal stratégiai elemzésével, nem képes megérteni, hogy a Fidesz miképpen biztosítja magának a szavazatok kétötödét, és hogy ezeknek a szavazóknak ugyanolyan polgárjoguk van a demokratikus választáshoz, mint a baloldalra szavazóknak. Ezt azonban von Ahn érveléséből nem tudhatjuk meg.

A további konklúzió az, hogy hibás az a felületesen vonzó érvelés, miszerint Orbán stratégiája az volt, hogy Magyarországon „színes” forradalmat indít el (von Ahn valószínűtlenként idézi), nem is szólva arról, hogy a későbbi események az ellenkezőjét bizonyították. Orbán álláspontját nagyon világosan kifejtette egy sor beszédében és interjúban, amikre azt követően került sor, hogy von Ahn az anyagát összegyűjtötte. Összegezve: e megnyilatkozások világossá teszik azt a folyamatot, amelynek során Orbán az álláspontját kialakította. Kiinduló pontja az, hogy az MSZP a 2006-os választásokat olyan mértékű hazugság árán nyerte meg, amely a győzelmet illegitimé – nem törvénytelené, hanem illegitimé – teszi. Ezt bizonyítja Gyurcsány „hazudós beszéde”. Az önkormányzati választások eredménye megmutatta, hogy a baloldali koalíció elvesztette a lakossági bázisát, mert a magyar társadalom Orbánhoz és a Fideszhez hasonlóan levonta a következtetést, hogy alaposan becsapták.

A bizalmi szavazás, amit Gyurcsány október 6-án kapott, az egész baloldalt a hazugság cinkosává tette. Az, hogy nem reagáltak a szakértői kormány ajánlatára, egyszerűen megerősítette a két oldal álláspontját. Röviden október 23-án, az 1956-os forradalom 50. évfordulóján a Fidesz által szervezett békés és törvényesen engedélyezett megemlékezést a rendőrség hallatlan brutalitással támadta meg és verte szét – a lovas rendőrség kardlapozott, több mint 2000 könnygázgránátot és számtalan gumilövedéket lőttek ki közvetlenül a tömegre, és a menekülési útvonalakat a rendőrség acélos gumibottal hadonászva zárta el. Az eredmény számtalan sérülés lett, némelyik nagyon súlyos. A szemtanúk beszámolóit és a képi bizonyítékok – kamerás mobil telefonok jó sok bizonyítékot szolgáltatottak – vitathatatlanok. A rendőrség oldaláról senkit nem vontak felelősségre, de egyelőre a megfélemlítés működött. A november 4-iki megemlékezés jóval kevesebb embert vonzott. A mélyebb eredmény azonban az lett, hogy 1956 emlékét átítatja a 2006-os rendőri brutalitás, és ez újabb történetet indít útjára arról, hogy az MSZP összeolvad elődjével, a kommunista párttal, és annak szokásával, hogy zabolátlan erőszakhoz folyamodik.

Az a csapda, amibe a magyar politikai rendszer beleesett, hat a bal és a jobboldalra, és nyilvánvalóan a magyar társadalom egészére is. A baloldal megértette, ha enged és előrehozott választásokat tart, akkor eltörlik a föld színéről. A baloldal sorsa Lengyelországban precedens, amely alig bírt visszakérülni a Szejmbe 2005-ben, négy botrányoktól hemzsegő év után, és ezt Magyarországon nagyon komolyan veszik. Ezen kívül a baloldal érzi, hogyha elveszít egy választást, utána hatalmas lesz a tömegnyomás a számonkérés érdekében, hogy fény derüljön oly sokféle átláthatatlan tevékenységére, esetleges bűnügyi és politikai szankciók kíséretében.

A Fidesz viszont azt tartja, hogy a megszorítás programjára ugyan szükség van, de nem lehet végrehajtani egy olyan teljesen diszkreditált figurával, mint Gyurcsány, ezért felelősségteljes ellenzékként fenn kell tartani a kormányra gyakorolt nyomást, különben széthullik a saját támogatottsága. Figyelembe véve a politikai rendszer blokkolódását, és a parlamenti többség mögé behúzódo technokrata lekezelést, a Fidesz ennél többet nem tehet, hiszen a rendszer korlátain belül nincs hatalma még akkor sem, ha tudja, hogy támogatói csalódottak, és ami még rosszabb, a megszorítási program súlyosan érinti őket, pedig nem fogadják el legitimnek. Egyik se engedhet, mindkét fél a saját álláspontjának rabja, amiben a másik fél tartja.

A baloldal hatalomban töltött évei továbbá hatékonyan kisiklatták a Fidesz Magyarország modernizálását célzó projektjét. E projekt természetét Magyarország sikertelen XX. századi történelmének összefüggésében kell látni, amelyre von Ahn is időnként utal. 1914-ig a magyar elit a modernitás olyan projektjét dolgozta ki, amely lehetővé tette volna Magyarországnak, mint nemzetnek és társadalomnak a versenyt egyenlő feltételek mellett Európában, hogy kiépítse mind a modernitás narratíváját, mind a megfelelő közbeszédet. A modell kétségtelenül hibás volt, mert túlságosan is támaszkodott a nem magyarok asszimilációjának jakobinus modelljére anélkül, hogy megfelelően ellentételezte volna politikai jogokkal, de ami ennél súlyosabb, akadályozta a követendő modernitás modelljét illető mély megosztottság. Az univerzalisták hiszik, hogy a modernitásnak csakis egyetlen egyetemes modellje létezik, holott a valóság nem ez, egymástól különbözőek a francia, a brit és a holland modellek, de családon belül hasonlóak, Magyarországnak pedig szembe kellett néznie mindazokkal a problémákkal, amikkel az összes későn érkezettnek. Ebben az összefüggésben központi szerepe van annak a problémának, amit a posztkolonális elmélet azonosított, nevezetesen hogy hová helyezték a hangsúlyt: konstruálják meg a saját, partikuláris narratívájukat, vagy kölcsönözzenek az egyetlen, igazinak vélt és egyetemes „Nyugattól”?

A trianoni szerződés szétzúzta a modernitás projektjét, és Magyarország kaparhatott megoldás után, hogy ugyan mit is jelenthet a magyar modernitás. A kommunizmus kudarcot vallott, és más okokból ugyan, de az 1956-os forradalom is. 1989 után, amikor visszatért a modernitásprojekt újraindításának lehetősége, a pártpolitika leképezte a feszültséget az univerzalisták és a partikularisták között, azok között, akik egyetlen egyetemes modernitást feltételeznek, és azok között, akik saját közbeszédre kívánnak támaszkodni, ez pedig tragikus, mert ez a kettősség hamis. A baloldal a jobboldallal szemben önmagát tekinti az univerzalizmus egyedüli képviselőjének, európainak, és közvetve civilizáltnak és haladónak. Tanai értelmében a baloldal csökönösen támogatja az individualizmust és a piacot, a globalizációt, és gazdaságilag szélsőségesen determinista, mit sem törődik az egyenlőséggel, vagy méltányossággal.

Ezzel szemben a jobboldal azt állítja, hogy ő képviseli a magyar nemzet érdekeit Európában, hazafias és a reagál a társadalom szükségleteire. Ezért az államot a szociális védelem, szolidaritás és kölcsönös kötelezettségvállalás eszközének tekintik. Mindkettő kétségtelenül a modernitás közbeszéde, és egyik sem tekinthető

az egyedüli forrásnak ahhoz, hogy a modern fogalmát meghatározzuk. Mélyebb szinten a modernitás magába foglalja a kollektív „én” egyetemes és partikuláris narratíváját is. De Magyarországon ezt nem fogadják el, és megjósolható a következő, hogy a konfliktus a politikába beágyazott, hogy széttepi az elitet és a társadalmat, és megteremti a „hideg polgárháború” alapját.

Orbán igyekezett felülemelkedni ezen a megosztottságon azzal, hogy egyaránt érvényesnek tekinti az egyetemes és a magyar forrásokat, de ez a baloldal számára anatómia, mert a baloldal a saját identitását „nyugatnak” határozta meg, mintha monopóliuma lenne arra nézve, amit a „Nyugat” jelent, bármi is legyen az. Ebből fakad az Orbán és a Fidesz elleni támadás rosszindulata, ezért állítja be démonnak a jobboldalt, és ragaszkodik ahhoz, hogy Orbán és a Fidesz szélsőségesen jobboldali és ezért nem európai. Hozzá kell tenni, hogy a baloldal meghonosította a démonná változtatás közbeszédét, őszintén hisz benne, és energikusan terjeszti is másutt Európában. Ez azonban még nem ok arra, hogy elfogadjuk a baloldal közbeszédét, mint a valóság pontos ábrázolását.

Mindezek után maradt még egy kérdés von Ahn tanulmányában, amit vizsgálni kell, és ez a történelem instrumentálissá tétele általában, és 1956-é különösen. Állítása középpontjában áll a feltételezés, hogy létezik „instrumentálissá tett” történelem (ami elfogadhatatlan, nem kívánatos, és erkölcsileg alantas), és „instrumentálissá nem tett” történelem, ami az előbbi ellenkezője. Más szóval, ott valahol künn létezik az igaz, objektív történelem, másutt pedig a politikusok a történelmet a saját céljaik érdekében használják fel, vagy visszaélnék vele. Pillanatnyi gondolkodás is elegendő ahhoz, hogy lássuk, ez a különbségtétel mennyire hiábavaló. Minden történelem szubjektív, minden történelem válogatás eredménye, és szükségképpen behozza az elfogultságot a múlt leírásába, és az elfogultság óhatatlanul tartalmaz értékelő elemet. Ezért aztán von Ahn vádjai az instrumentálissá tételt illetően valami másra vonatkoznak, egy konkrét eszközzé alakításra, amit ő helytelenít, nem pedig az eszközjellegre általánosságban. Ebben nincs semmi rossz, de von Ahn cikkének tónusa, hangvétele és regisztere arra utal, mintha az ő írása elfogultságtól és szubjektivitástól mentes lenne. Nem az, de amit én írtam, az sem.

(Gáthy Vera fordítása)

Prohászka Lajos (1897–1963) a budapesti egyetem bölcsészkarán és német egyetemeken végezte tanulmányait. 1923-ban az OSZK-ban, 1928-tól az Egyetemi Könyvtárban könyvtáros, 1929-ben a pécsi, 1930-ban a budapesti egyetemen magántanár, 1935-től 1948-ig ugyanott a pedagógia ny. r. tanára. 1931-től 1940-ig szerkeszti. az Athenaeum című folyóiratot, E. Spranger követője. A II. világháború alatt mint a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke szót emelt a fasiszta és militarista nevelés ellen. Legfontosabb művei: *Az élet, mint tett és mű* (Bp., 1926); *Vallás és kultúra* (Bp., 1928); *Pedagógia, mint kultúrfilozófia* (Bp., 1929); *A lélek és az abszolútum* (Bp., 1930); *Hegel* (Bp., 1931); *Az oktatás elmélete* (Bp., 1937); *A hegelianizmus* (Bp., 1941); *A korszellem és a nevelői felelősség* (Bp., 1943); *A mai élet erkölcsse* (Bp., 1944); *Történet és kultúra* (Bp., 1946). – Irod. Tettamanti Béla: *Oktatás és oktatáselmélet* (Megjegyzések P. L. *Az oktatás elmélete* című művéhez, Szeged, 1939); Faludi Szilárd: P. L. (1897–1963) (Köznevelés, 1963. 13–14. sz.). 1936-ban publikálta *A vándor és a bujdosó* című munkáját, amely a korabeli szellem-történeti irányzat egyik alapműve. A mű vitát váltott ki, többek között Szekfű Gyula is bírálta. A rendszerváltás után a hazai történetírás is fölfedezte a „kultúrfilozófus” Prohászkat, erről tanúskodik a Századvég című folyóirat 1997. őszi száma, amelyben Laczkó Miklós történész írt róla méltatást. A közölt szövegrészlet az Európa-problematika korabeli értelmezéséhez jelent adalékot és érdekes lehet a ma olvasójának is.

POSTLUDIUM

EURÓPA VAGY A MEGNEMÉRTÉS.*

Prohászka Lajos

„Philosophisch aber kann nur diejenige Ansicht genannt werden, welche ein vorliegendes Mannigfaltiges der Erfahrung auf die Einheit des Einen gemeinschaft-lichen Prinzips zurückführt, und wiederum aus dieser Einheit jedes Mannigfaltige erschöpfend erklärt und ableitet.“

Fichte: *Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*, 1806.

AZ EURÓPA-PROBLÉMA LEGELSŐ FELIDÉZŐJE, Novalis, még az európai szellemi egységről álmodott. A „kereszténység” vagy „Európa”: ez látomás és útmutatás ennek a faji, nyelvi, politikai, társadalmi és vallási tekintetben széttagolt, sőt széttépett kontinensnek a rég eltűnt egység és harmónia visszahódítására. Honvágy a corpus christianum után, de úgy, hogy egyszersmind a civitas Dei eszméje tükröződjék benne.

A problémát az azóta eltelt, közel másfélszáz év alatt úgyszólván minden generáció újból felvetette, mégis azzal a különbséggel, hogy míg azelőtt az egység inkább csak egyesek töprengésének vagy sóvárgásának volt tárgya, a világháború óta egyre szélesebb rétegek legégetőbb lelkiismereti ügyévé, vagy ahogy mondani szokták: az összes európaiaknak sorskérdésévé vált. Ebben kétségkívül elhatározó szerepe volt annak a körülménynek is, hogy Európa elvesztette politikai és gazdasági téren, de hovatovább a kultúra egyéb ágaiban is, korábbi világjelentőségét. S nyilván ezzel függ össze, hogy ma az egységvágy irányában is a multhoz képest lényeges változás mutatkozik, amennyiben az utópisztikus Európa-tervek helyett, amelyek vallási, állami, népszövetségi vagy kultúrközösségi alapon, esetleg a tömegek nemzetközi megszervezésével vélik az európai pluralizmust leküzdhetőnek, inkább az európai öntudatot igyekeztek felébreszteni és fokozni. Épp ezért a régebbi, objektív-intézményszerű tényezőkre támaszkodó felfogásokkal szemben újabban főleg konstruktív eszmék irányába keresik az egység alapját és mértékét, minők: a mediterrán latinitás, a keresztény-germán ethosz, a nyugati racionalizmus, a költészet és művészet antik-humanisztikus tradíciója, s nem utolsósorban a tudományos kutatásnak (a platoni δόξα és ἐπιστήμη megkülönböztetéséből sarjadt) sajátos szelleme. De bármikor és bármilyen formában lépett is fel az Európa-probléma, mindenkor tipikusan romantikus probléma volt és kétségkívül az ma

* A közölt részlet Prohászka Lajos: *A Vándor és a Bujdosó* című könyvének (Budapest, 1936) utolsó fejezete. A szöveget az eredeti helyesírás szerint közöljük.

is. Sem a felvilágosodás, sem ennek közvetlen folytatása, a liberális-pozitíviztikus korszak nem ismeri, de tulajdonképpen idegen a klasszicizmus szellemétől is. Amott a korlátlan emberi haladás hite, itt az általános emberinek fogalmazványa meggátolta minden olyan felfogásnak érvényesülését, amely az európai kultúrában valami sajátlagosat, egyszerűt és helyhezköttet lát. Ezért az Európa-probléma mögött mindenkor sajátos romantikus történetfilozófia áll, amely főleg a fejlődés organikus-biológisztikus magyarázatával, újabban a kultúrlélek kissé misztikus elvének alkalmazásával a válságot, amelyben Európa áll, tudatossá igyekszik tenni.

Ebből érthető, hogy mind szélesebb körben gyökeret ver az a meggyőződés, hogy Európa ismét a kezdődő barbárság stádiumába lépett, vagy legalább is elháríthatatlanul közeledik feléje. A hanyatlás hangulata nem éppen Spenglerrel köszöntött be, csak ő juttatta leghatásosabban kifejezésre. De már Novalis a Középkorban, a Keletre, általában idő és tér távolába menekül a maga korának „költőietlensége” elől és alig néhány évvel később maga Fichte, a romantika parakletosza, a kort a végső, teljes süllyedés és elesettség korának nevezi. A XIX. század pedig, amelyre ma általában mint a szabadság és műveltség aranykorára szoktak tekinteni, nem egyszer volt azon a ponton, ahol úgy látszott, hogy a lélek nem bírja ki többé a kultúra növekedő terhét és a századvég közeledtével a csüggettség és balsejtelem hangjai egyre gyakrabban és egyre tisztábban hallhatóvá válnak.

A kulturális hanyatlás hangulata kétségkívül örök emberi s ha tetszik, visszakövethetőnek a századok világvég-várásán keresztül egészen az antikvitásig vagy akár a történeti idők kezdetéig. Minden újabb nemzedék veszendőnek érezte magát a megelőzőhöz képest, sőt a feltörekvő, életerős korokban sem némult el a panasz, amely elaggásról és kimúlásról szólt. Ennyiben tehát a jelenkori európai alkonyhangulatban semmi új vagy meglepő nincsen. De egészen új a bomlás okainak keresésében az a szembont, amely mind általánosabban keresztülör s amely az európai szellem agóniáját a megértés hiányára vezeti vissza. Ebben is tulajdonképpen Novalis jár elől, amikor a „szép és fényes idők” egységének elvesztését a kölcsönös megnemértésből magyarázza. „Vérben fog úszni mindaddig Európa – mondja, – amíg a nemeztek át nem látják szörnyű tébolyodottságukat, amely körben forgatja őket és amíg szentséges muzsikától megkapva és lecsendesítve, egykori oltárokhoz egyetértésben oda nem sereglenek, a béke szózatát meg nem szívlelik és a füstölgő csatamezőkön az engesztelés ünnepeként forró könnyeket ontva nagy szeretetlakomát nem ülnek. Csak a vallás támaszthatja fel újból Európát és békítheti össze egymással a népeket.” A vallás tehát a megértés közvetítője és az egyháznak, mint közvetítés szervének tagjaivá válván, ezzel egyszermind Európa tagjaivá válunk. Ezekután nem véletlen, hogy a megértés modern elmélete éppen a romantika talajából nőtt. Ha ennek a megértés elméletének lényegét röviden jellemezni akarnók, azt mondhatnók: a megértés a közvetlenül nyert ismerettartalmak perspektívikus rendezésének képessége, amely összefüggő egységeket individuumokként, tehát nem fogalmi elemzéssel vagy alárendeléssel, hanem éppen sajátlagosságukban, egyszeri egzisztenciális helyzetükben ragad meg, mégis úgy azonban, hogy őket egy átfogóbb összefüggés keretében, mintegy több egymást-metsző szellemi irányvonal viszonylagosságában látja. A megértésben

tehát kettős funkció fonódik össze: egy közvetlen, intuitív, „beleélő” és racionális, keretező, „viszonyító”, amely az átélt tartalmakat megfoghatóvá, mások számára is hozzáférhetővé teszi. Mindkettő egyformán elengedhetetlen ahhoz, hogy megértés létrejöjjön: beleélés viszonyítás nélkül izolált maradna, viszonyítás pedig beleélés nélkül tartalmatlanná válnék, s aki izolál, épp úgy a megértés szövétnekét oltja el, mint az, aki üres észformákkal dolgozik. Amikor tehát a romantika a tapasztalati adottságban megnyilvánuló változatosságot valamilyen egységes elvre akarja visszavezetni és viszont ebből az egységből a tapasztalat változatosságait leszármaztatni, akkor ezzel már tulajdonképpen a megértésnek erre a kettős, úgyszólván egymásba helyezkedő funkciójára eszmél. Bármilyen volt is a sorsa ennek a megértés-elméletnek a XIX. század folyamán, bármennyire elvértelenítette is a pozitívizmus izoláló motivációs-pragmatikája vagy túlzóan racionalisztikus irányok elvont egyéniség-felfogása, a felszín alatt a romantikus hagyomány szinte megszakíthatatlanul tovább élt és előbb a történelmi iskolában a történeti rekonstrukciónak, majd a századfordulóval, főleg pedig a világháború után az összes szellemi tudományokban, sőt általában mindenütt, ahol élet és jelentés összefüggéséről van szó, a megismerésnek termékeny módszerévé vált. S közben egy olyan jelenségnek lehettünk tanúi, amely már nem egyszer ismétlődött a szellemi élet történetében: a módszer, amely világnézetből nőtt ki, idők folyamán maga is ismét világnézet kialakításához vezetett. Ha a két évtized óta különböző néven uralkodó vallásos, metafizikai, művészi, tudományos, erkölcsi és politikai mozgalmakat és törekvéseket nem is hozhatjuk mind azonos világnézeti nevezőre, kétségtelen, hogy valamennyit éppen a megértés elve termékenyítette meg, úgy hogy ennek alapján legalább is eredetében és tendenciájában közös világnézetről beszélhetünk. S e világnézet keretében a legkülönbözőbb eszközökkel próbálják a népek közti megértés útját egyengetni: egymás jellemének és kultúrájának kölcsönös tanulmányozásával, történelmi kapcsolatok felderítésével, a szellemi munka nemzetközi megszervezésével, az iskolának a népi megismerés szolgálatába állításával és mindezekkel párhuzamosan a folyamatba levő kultúrszinkretizmus előmozdításával, sőt a külső életapparátusnak egyöntetűvé tételével. A megértésre való igyekezetben tehát valóban nincs hiány s nincs okunk kételkedni a törekvéseknek legalább is elvi jóhiszeműségében. S mégis, mindezek ellenére egyre fokozódik a panasz: Európa szétszakadt, Európa szétesik, az európai kultúra utolsó fejezeténél vagyunk, mert népeinkből hiányzik a kölcsönös megértés.

A jelenség magyarázatában legközelebből általában a nacionalizmus túlzásaira szoktunk hivatkozni. A nemzetekre való elkülönülés azonban a népi sajátosságoknak ettől a szélsőséges kultuszától függetlenül, sőt azt jóval megelőzőleg, már az újkor elején végbement. Kétségkívül ezzel a korábbi egység megszűnt és a vallás helyett, amely ennek az egységnek alapjául szolgált, az egymástól szétkülönlött európai népek most sajátos lelki beállítottságuk szerint a kultúrának más-más részterülete felől igyekeztek a többi kultúrterületnek rangot és értéket adni. Magában véve ez még csak azt jelentette volna, hogy Európa többszólamúvá vált, ami a kölcsönös megértést talán megnehezítette, de azért még ki nem zárta volna, mint ahogy a kultúra bomlásának csíráit sem hozta szükségképpen magával. A megértés

hiányának eredetét tehát másutt kell keresnünk. Erre pedig rávezet bennünket, ha nem az európai kultúra, hanem az európai élet felől keresünk utat magunknak a jelenség megfejtéséhez. Két megnyilvánulásmód jellemzi kiváltképpen ezt az európai életet, legalább is a modern korban, bárha rejtett gyökerei egész az antikvitásig nyomon követhetők: az egyik az egyéni elvnek viszonytalan érvényesítése, a másik a racionalizáltság. A kettő jegyében rendezkedett be és mindkettő sajátosan, sőt végzetesen befolyásolta nemcsak az európai nacionalizmus alakulását, hanem rajta keresztül egyszersmind az egész európai kultúrát is.

Az individualizmus mindenestre tipikusan nyugati életforma, amennyiben az individuációt a nyugati ember nemcsak az öntudatban fedezi fel és teszi a világmagyarázat elvévé, hanem még inkább az akarásban és cselekvésben is konstitutív tényezőként érvényesíti. A különbség így értékesebb, a különállás jellemzőbb, a mással-szembe fordulás meggyőzőbb, mint a megegyezés, az egyensúlyozottság és az összhang. Az önkifejezés folyamata tulajdonképpen egymás szomszédságában, egymástól elszigetelve megy végbe. De a hangsúly itt mégis még mindig az egyéni tartalom önkifejezésén van, amely mindaddig, amíg megőrzi a maga feltétlét és korrelátumát, az egyetemet, különállásában, sőt elszigeteltségében sem válik bomlasztóvá. Az önkifejezés folyamata ebben a formájában az önmegvalósításnak, önnönmaga kicsiszolásának, teljesség tételének („Selbstvollendung”) folyamatát jelenti. Platon a (ὁμοίωσις θεῶν), a középkor, a német idealizmus – hogy csak a csúcspontokat említsük – az individualitást ebben az öntökéletesedési formában értették. Joggal nevezték ezért éppen a német idealizmus körében ezt a differenciáltságában is teljességre törekvő egyéniséget személyiségnek.

Ez a személyes teljességre-törekvés kétségkívül ismeretes más kultúrkörökben is, így pl. feltalálható a hinduk yoga és tat-twam-asi technikájában, negatív akarat- és cselekvés iránnyal ugyan (mint ön-megszabadulás), de mégis pozitív értékeléssel. Nem ismeretes azonban sehol másutt az önkifejtésnek negatív *értékű* formája, a mindenáron való *önérvényesítés* („Selbstdurchsetzung”). Ezért akinek amott az öntökéletesedés útja nem sikerül, aki nem képes énjétől, a karmától megszabadulni és a nagy mindenségbe enyészni, az arra van éppen kárhóztatva, hogy tökéletlenségében újjászülessék, ami azonban senki másra, csak önmagára nézve jelent veszedelmet. Ámde Európában az önkifejtésnek ez a negatív értékű formája pozitív irányt vett: az önmagukat teljesíteni nemtudók, a személyes önmegvalósításra képtelenek, mégis önmaguk érvényesítésére törekcsenek. S minthogy a többség mindig ezekből telik ki, azért a többségi forma rányomta bélyegét az egész európai életre. Egyesek és egész népközösségek versenyezve egymást mohón túlszárnyalni és leigázni törekedtek, még pedig nem az igazán egyéniben, amely mindig az objektív rendet és törvényt szolgálja, hanem a különlegesben, elszakadtnban, sőt véletlenben. Ezzel azonban a szellemet eszközzé tették, a pusztá önkielégülés eszközzé s ahol a szellem eszköz, ott a megértés is néma és süket marad, ott lélek és lélek egymáshoz többé el nem juthat.

A megértés hiányának másik forrása viszont az élet formáinak szertelen racionalizálásában rejlik. Kevés szóval valóban nehéz ennek a racionalizáló-törekvésnek lényegét megvilágítani, annál is inkább, mert voltaképpen olyan motívumok-

ból fejlődött ki, amelyek tőle alapján idegenek. Már magában véve az egyéninek, a sajátlagosnak nagyraértékelése, ami az európai szellemre oly jellemző, bizonytalansággal mindenre inkább feljogosíthat, mintsem arra a következtetésre, hogy a racionalizáció ebben az irányban lehetséges: *individuum est ineffabile*. S mégis: a racionalizációs törekvések ebből az individualizusból vagy helyesebben ennek az individualizmusnak önérvényesítési formájából fejlődött ki. Mert ebben az önérvényesítésben természetesen az egyéniségnek felfokozott aktivitása nyilvánul: a szubsztanciális tartalmakkal szemben minden eszközzel, kiméretlenül a sikerre és teljesítményre irányul. Ez a felfokozott aktivitás pedig legelőbb is elhomályosította a látást a minőségi különbségek iránt. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha az újabbkori Európa ezzel végkép és visszavonhatatlanul közömbösség vált volna a szellemi értékekkel szemben: a kifinomult érzék a kvalitások iránt végre is európai kiváltság, amely régi antik-keresztény hagyományban gyökerezik és az elletlenedés idején sem halt ki egészen, hanem valahol és valamiképp, ha szerényen és félreállva, ha kevesekben és néha talán csak jelképesen is, jelentkezett. De a többség, a moles, a maga felfokozott életirámában itt is eldöntötte az európai életformát. Mert az aktivitás fokozása csak kvantitatív lehet; a teljesítménynek lemérhetőnek kell lennie, hogy fejbeközlőn bennünket. Fontossá válik tehát mindennek, valóságosnak és valószínűnek racionális-célirányos megszervezése, hogy az aktivitás mint önérvényesítés lehetőleg minél eredményesebb legyen. Így racionalizálta a nyugati ember előbb az élet feltételeit, majd a produkciót és annak irányát, végül egyre növekvő módon magát az életet. Ezt a folyamatot már számtalanszor leírták, úgy hogy minden további részletezés itt felesleges. A következmény, mint ismeretes, egy végzetes fordulat volt: az individualizmus, amely éppen az egyéni erőnek és képességnek, cselekvése sajátos irányának érvényesülését, öncélúságát akarta biztosítani, a maga ellentétébe csapott át, az egyéniség mindinkább függő viszonyba került a maga alkotta racionális rendszerrel szemben, amely most körülhúrkolta őt, zsarnoki módon megkötötte aktivitását és ezzel elmosta egyéni érvényesülésének útját. Ebben a helyzetben pedig nyilván a megértés feltételei sem voltak adva. Már magában az aktivitás is akadálya a megértés létrejöttének. Cselekedni csak bizonyos „elfogultságból” lehet, a célkitűzés szükségképpen kizárólagossá teszi az állásfoglalást, aki mindenkit megért és mindenkinek meg akarja adni a maga igazát, annak meg kell szünnie cselekedni. Aki cselekszik tehát: az vak. S amennyiben nem vak, annyiban számít, belát, okoskodik, mérlegel, de nem megért. Ebből a szempontból azt mondhatnók, hogy az egész racionális rendszer voltaképpen ezt a vitális „elfogultságot” helyettesíti, annak működését megkönnyíti, sőt fokozza. Megérteni azonban mindenkor csak elfogulatlanul lehet, ami azt jelenti, hogy bizonyos mértékben felül kell lenni azon, ami azt jelenti, hogy bizonyos mértékben felül kell lenni azon, amit megérteni törekszünk, de ugyanakkor mintegy részesedni is kell benne, ami viszont csak kvalitásokkal szemben tehető, kvantitásokkal soha.

Individualizmus és racionalizmus a kifejtett értelemben: bár ily módon nem egy ugyan a principiumunk, mint ahogy Fichte kívánja, hanem kettő, mindazonáltal ebből a kettőből úgyszólván egyértelműleg le tudjuk származtatni a mai Európa

helyzetét. Kifejlődése folyamán e két principium, mint arra rámutattunk, szorosan egymáshoz is kapcsolódik, úgy hogy végeredményben csupán két arcát láthatjuk benne ugyanannak a tendenciának. Velük el tudunk igazodni az európai élet egyetemében, eljutva a látszólag egészen széteső vagy ellentétes jelenségek belső értelméhez és viszont az egyes jelenségek mélyén mindenütt felfedezhetjük ez elveknek vagy tendenciáknak valamilyen formában végbement közreműködését. Tulajdonképpen már maga Fichte is bennük kereste az európai elhanyaglás eredő forrását, azzal a különbséggel mégis, hogy ő mint kötöttséget és szabadságot (vagy helyesebben szabadosságot) időbeli egymásutánban látta fellépésüket és még remélte a kettő szinthezisést az ősi egységes principiumban, az ész egyetemességében, amely helyre fogja állítani az európai egyensúlyt.

A szinthezisz a XIX. század folyamán csakugyan bekövetkezett, de nem úgy, ahogy Fichte képzelte és megértés nem származott belőle. Ellenben elvezetett az európai lélek és kultúra aránytalan túlfelforrásához, amely talán a válságnál is rosszabb, mert a fejlődés rithmusa mögött az életképtelenség tüneteit rejtí és ezért az ellenhatás erőit sem tudja többé felébreszteni magában. Ennek a túlfelforrásnak a jele az európai népek egyre fokozódó élményéhsége, amely úgyszólván védekezés a racionalizáltsággal szemben, negatív előjelű önérvényesítés, de épp ennél a pusztán receptív jellegénél fogva sem a magára-eszmélés, sem a más megértését, sem az igazi alkotást nem tudja elősegíteni, még kevésbé helyettesíteni. A túlfelforrás következménye, hogy egyes európai néptípusok különbségei mindinkább elmosódnak, a sajátos népi, hagyományban és kultuszban gyökerező elemek hovatovább már csak „érdekesekek”, akárcsak egy elsüllyedt világrész muzeális emlékei s legfeljebb még a művészetnek szolgáltatják utolsó forrását, amelyből még egyszer megtermékenyül (de mi jön ezután?), miközben pedig az európai szellem egyre jobban amerikanizálódik, a francia afrikai formákat ölt fel, az angol ausztráliai módra gondolkodik és a német Ázsia felé tájékozódik. Olykor valóban úgy tűnik fel, mintha közeledés volna ez az ősi-chaos felé, ahol a népszellemnek már nincs arca, csak nyugtalanító és félelmetes tenyészet. Túlfelforrásra vall, hogy minden kulturális és anyagi expanzió ellenére is Európa határai egyre szűkebbre szorulnak és a Kelet főleg a világháború óta feltartóztatlanul nyomul Nyugat felé, előntve már az ősi gátat, a Kárpátokat és onnan mohó szemmel tekint a magyar rónára és a rónán túl Európa régi, megszentelt tűzhelyei felé. De Európa lelke közömbös. Neki csak az fontos, hogy az apparátus hibátlanul működjék és ezért koncul odadobja a saját testének részét és szövetségre lép a századokon át életére törő ellenséggel, az oroszsal és ennek falánk előőrseivel.

Európa valóban hanyatlik. Nemcsak azért, mert az európai élet sajátos alakulása folytán népei nem érthetik meg egymást; nemcsak azért, mert kölcsönösen és egyformán nem értik meg többé a közös európai eszme misszióját. Végeredményben ez a megértés más korokban sem volt mindig eleven, anélkül, hogy azért a hanyatlásnak ilyen általános érzését idézte volna elő s viszont éppen az utolsó időben – mint már említettük – ennek a megértésnek előmozdítására több és komolyabb erőfeszítés történt, mint bármikor azelőtt. De hanyatlik azért, mert nem tudja többé felmutatni azokat az ösztönös erőket, amelyek a megértés hiányát is pótolhatnák.

Európa egyáltalán nem az Európa-eszme jegyében születet és alakult ki, hanem ösztönös, spontán erők hatására, amelyek először talán Marathonnál és Salamisnál jelentkeztek és azóta két és fél évezreden át, Rómában és az egyházban, vagyis a *civitasban* látható testet öltve, összeszították a népeket és átgyúrták azok lelkét. Ma viszont tudatossá vált az Európa-eszme, de hiányzik az az ösztönös erő, amely a világi és az isteni jogrend eleven gyakorlására képesít és amely Európát egyedül teszi lehetővé. Ezrét szükségképpen túl kellett fejlődnie. Túlfejlődött, nem mert szellemivé tette az élet közvetlen formáit, de túlfejlődött, ámbar szellemivé tette őket.

Ebben az általános európai folyamatban, ahol a szellem – hegeli kifejezéssel élve – mindinkább elidegenedik a maga örök forrásától és alapjától, a lélektől, csupán két népközösség tesz arról tanúságot, hogy még nem hagyta magát végkép lenyügözni a szellem eltokosodott formáitól, hanem megőrizte az eleven érintkezést a lélekkel, amely ily módon szellemiségének is gyökeres és életmeleg lendületet tud adni: az olasz és a német. Mindkettő más-más irányban és különböző lényeg felől fejt ki az ellenhatás erőit az európai szellem elaggási jelenségeivel szemben: az egyik azzal, hogy a tradíciót teremtő akarattal éli s így nemcsak a szellemi lét kontinuitását biztosítja, hanem önmaga életformájának folytonos újjáalakítását is; a másik, amennyiben nem engedi soha megnyugvásra jutni léttudatát, hanem mindig új feladatokra állítja be, miközben a negatívumoknak fegyelmező, kiválasztó erejét érvényesíti. Tehát luciditás és daimonikus megragadottság, humanitás és örök vándorlás e humanitás felé, vagy ha tetszik: klasszika és romantika. De vajjon nem az emberi létnek általában két ősi, talán egyedül lehetséges teremtő tendenciája ez, amely egyszer, Európa kezdetén, a görögségben osztatlanul és együtt szerepelt? S pusztá véletlennek kell-e tekintenünk, hogy ez a két tendencia éppen Középeurópa téerein talált magának népeket, amelyek – ha megosztva és külön-külön is, mégis kölcsönös vonatkozásban és egymást kiegészítve, – igyekeznek őket valóra váltani és ezzel önmagukat lényegessé tenni? Valamikor kétségkívül a francia is hozzátartozott ehhez a „Középhez”, mint az olasszal rokon klasszikus luciditás képviselője. De kiszakadt belőle, mert amint a negativitás erői felébredtek benne, azokat nem termékenyítésre használta, hanem erőszakkal kiirtotta magából. Ha nem teszi ezt, talán hasonló lesz a történeti sorsa a németéhez s ős is valamilyen formában az európai szellem vándorává válik. De megtette s ezzel a humánus egyensúlyt megőrizte ugyan, de meg is merevítette, mert az elnyomott negatív erők ezekután a pusztá, lelketlen racionalizmusba menekültek s minduntalan onnan törnek elő. A negativitás itt tehát nem termékeny és kiváltó, hanem romboló, mert tiszta formák mögül tekint ránk. S így maradt végül is két nép a „Középen”, az olasz és a német, az őrző és az igazgató. S a Közép itt valóban szószerint értendő, mint a platoni λογιστικόν és θυμοειδής, amely itt talán néha a maga erényeit is cserélve, de mindenesetre felülemelkedve a vegetatív részekben, a feladatok közösségében Európa fennmaradásának biztosítóka s ennyiben követelés, felelősség és remény is egyben.

S ennek a Középnak a peremén, az olasz és a német tőszomszédságában, sorsukban osztozva és mintegy közvetítve közöttük, él a magyarság mindegyre fogyatkozó és diaszporára kényszerült maroknyi népe. Európa bujdosója. A lati-

nitás és a germán szellem formálta, a Közép igézete fejlesztette ki történeti küldetéstudatát és a fennmaradásért folytatott sokszázados küzdelmei szilárdították meg benne az odatartozás érzését. A magyarságot valóban nem csupán a történeti szükség, hanem a saját akarata is elszakíthatatlanul ehhez az Európaközéphez kapcsolta. „A történezzet kifejthetné, miként e *közvetítő* nemzetnek a multban többnyire pillanati érdekei ellen volt a nagy fordulópontok alatt *nyugat*-hoz ragaszkodni, s mégis örökké azt téve.” (Kemény Zs.) Mégsem látott ez az Európa a magyarságban mást, mint exotikumot, életterében pedig gyarmatot, a hatalmi terjeszkedés kéznélfevő prédáját, amely közelebből azonban legtöbbször annyira sem érdekelte, mint az Indiák vagy Afrika gyarmatai. Ha van egy nép, amely a megértés hiányáról joggal panaszkodhatik, a magyar bizonyan az. Tettük és tesszük is minden kínálkozó alkalommal, anélkül hogy eszünkbe jutna: ezzel éppen arról állitunk ki tanubizonyoságot, hogy az európai szellemet viszont mi nem értjük meg. Mert a magyarból épp az hiányzik, ami az európai szellemre általában jellemző: az aktivitás feszültsége, számotvetése és kirtartása. Az európai szellemnek minden történetileg fellépett típusa: a kifejező és a szervező épp úgy, mint a humanista vagy a vándor, bármily különböző legyen is egyébként a lényegük és egzisztenciális beállitottságuk, végeredményben mind aktív jellegű. Az általános európai aktivitás ez, amelytől a magyarnak keleti nyugalmú, fölényesen tétlenkedő, pipázva nézelődő s viszont a megindulását mindig elhibázó magatartása kétségkívül erősen elüt. Közöttük a magyar valóban nem faji leszármazásánál vagy nyelve idegenségénél, hanem ennél az egészen más beállitottságánál fogva rokotalan. A bujosótípus éppen ennek a kétféle magatartásmódnak, az európai aktivitásnak és a magyar inaktivitásnak az összeütközéséből fejlődött ki. Ebből érthető, hogy az európai szellemenben részesedve és annak fennmaradásához hittel és áldozattal hozzájárulva, mégis félreszorultunk. A magyar teljesítmény nem az aktivitásnak s legkevésbébb racionális-célirányos tevékenységnek eredménye. A Nyugat megérzi ezt s ezért nem tekint bennünket a maga szelleméből valónak. Neki a „magyarok nemes népe” egy kissé mindig kuriózum és egy kissé anachronizmus; még ha becsüléssel közeledik felénk, akkor is valamelyest mindig ott lappang szemének sarkában a csodálkozás ránca. Ebből a szempontból egyéniség híján való, ragadozó balkáni vagy Európán-kivüli népekkel is inkább tud „valamit kezdeni”, amennyiben ezek a saját szellemét másolják, mint a magyarokkal, akik soha sem kapcsolódnak be időszerűen a fogaskerek-világ folyásába és sértődve félrevonulnak vagy éppen ellenszegülnek, ahol közreműködést vár tőlük. Φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρῶντα ἀπειναί. A Herakleitos említette példaszó valóban ránk olvasható: ha jelen vagyunk Európában, akkor is legtöbbször távol vagyunk tőle.

Ámde amit általában hiányunknak szoktak tulajdonítani, abban éppen erő és lehetőség rejlik. Még pedig nemcsak magyar, hanem európai szempontból is. Balgaság és indokolatlan elbizakodottság jele volna csak gondolni is arra, mintha a magyarságon dölhetne el Európa sorsa: a globus Hungaricus szempont alkalmazása bizonyan itt a legkevésbébb helyénvaló. De feltéve, hogy igaz is, amit legutóbb Keyserling (egy egyébként egészen felületes ismereten alapuló jellemzésben) mondott, hogy a magyarság alig fogja valaha is valamilyen emberileg jelentőssel

Európát megajándékozni, akkor is joggal állítható, hogy megvan benne a jóakarát az emberileg jelentős iránt. Az a jóakarát, amelyről az utolsó században, de főleg a világháború óta a többi Európa mindinkább megfeledkezett. E tekintetben a magyarság valóban hű adeptusa volt az európai szellemnek, hívebb, mintsem ez volt önmagához. Ez a jóakarát magában véve kétségkívül még nem jelent életformát, bár többet jelent a pusztá vitalitásnál is: célok szolgálatába szegődött, átkultúrált vitalitás ez már, az életformának mintegy termékeny tája. De mint vitalitás: friss és még felhasználatlan erő, amellyel számolni érdemes és amellyel kapcsolatban hanyatlásról és végről beszélni mindenesetre alaptalan. S bizvást mondható, hogy ha nincs meg éppen itt, Középeurópa szélén ez a jóakarát, a maga Nyugat felé ágazó s mégis erős vitális gyökereivel, akkor maga ez a „Közép” is csakhamar olyan ellenséggel fogja szembetalálni magát, amellyel szemben humánus életforma, de minden új életforma-keresés is egyaránt erőtlen és veszendő lesz.

A jóakarát, amely tulajdonképpen a megértés irracionális háttere, ma valóban anachronizmus Európában. Az a megértés ez, amely valamikor tényleg egy corpusban egyesítette Európát, ahogy arról Novalis álmodott, amelynek jóakarata azonban mégsem az elnézésben és békénhagyásban, hanem a közös veszéllyel szemben vállalt küzdelemben és a küzdelem idején egymással szemben tanúsított bizalomban nyilvánult. Ma gyakran hajlunk arra, hogy a megértés jóakarátát kiméletlenségre, megbocsájtásra, segélynyújtásra magyarázzuk, De ahogyan az egyéni életnek nem lehet ebben az irányban igazán termékeny kifejlődési lehetősége, úgy a népek történeti életében sincsen. Megértés, amely gyöngeségre vall, nem az újjászületés erjesztője. Ez a fajta megértés mindig össze fogja tévesztetni a történeti tendenciák lehetséges újraélesztését a történeti formák lehetetlen újraélesztésével. S ezért mindig újból meg fogja kísérelni, hogy az egységet egyezményekkel helyettesítse, a kölcsönös bizalmat pacifikációval teremtsen meg, tehát azt, aminek organikusan kell nőnie, racionális-célszerű apparátussal biztosítsa, ami nyilván csak további és újabb megmerevedésre vezet. De van egy teremtő megértés is, amely létrejö minden jóakarát versenyző együttműködése által s amely nem békét és körülsegítést, hanem harcot és áttörést, mert emberi feljebbörést hirdet. Európa sorsa azon múlik, hogy ezt a fajta megértést sikerül-e magában elevenné tennie.